

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2020

7/8

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Kipras DUBAUSKAS. Dienanakčlavimas

Glasses'n beard photography

Kipras DUBAUSKAS. Dienanakčlavimas

Ē parodos ŠMC

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

José Luis PARDO. Beprasmiš jniršis / 2

Problemos ir idėjos

Semir ZEKI. Grožis architektūroje – ne prabanga, o būtinybė / 6
Michael W. MEHAFFY, Nikos A. SALINGAROS. Biofilija / 10

Nuomonės apie nuomones

Tomas KAVALIUSKAS. Medicinos viršenybė / 13
Rimantas GUČAS. Paminklinės reminiscencijos / 17
Kristupas ŠEPKUS. Vilniaus meilė ir liūdesys / 18

Kūryba ir kūrėjai

Sunkūs gyvenimo stebuklai. *Iš poezijos rinkinio* / 20
Kęstutis ŠAPOKA. Ar Lietuvoje buvo tylusis modernizmas? *Keletas pastabų apie biografinius dailininkų modelius* / 25
„Hepeningų festivalių taša būtų buvusi prasminga“. *Su kompozitoriumi Gintaru SODEIKA kalbasi Vita GRUODYTĖ* / 33
Donatas KATKUS. Talentas, pašvęstas lietuvybei. *In memoriam* Algiiui Grigui / 46
Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. Gintaro juvelyrikos metamorfozės / 48
Viktorija SAMARINAITĖ. Amžinybės prieangis, arba Gyvenimas miške. *Bandyamas įminti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio užduotą mįslę* / 52
Tikiu, kad viskas bus gerai. *Su kuratore Ūla TORNAU kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ* / 56
Kaip teatro žiūrovui tapti Hamletu. *Su teatro režisierė ir pedagoge Olga LAPINA kalbasi Monika MEILUTYTĖ* / 56
Raminta JURĖNAITĖ. Vienatvė tarsi dovana / 63
Narius KAIRYS. *Dar vienas filmas apie Andrejų Tarkovskį – „Kinas kaip malda“* / 65
Pamirškime savo ego, kad grįžtume prie ištakų. *Su Vincent'u MOONU kalbasi Guoda DIRŽYTĖ* / 68
Mindaugas PELECKIS. Kalbą mylinčiųjų bendruomenei Babelio nebėra / 72
Maeve BINCHY. Šventė sode. *Sentimentali istorija* / 76

Paveldas ir paminklai

Alicija DZISEVIČ. Adomo Mickevičiaus deimantinė lyra / 79
Darius LEVICKI. Vandalizmo aktai Vilniaus senųjų Rasų kapinėse per 30 nepriklausomybės metų / 82

Laikai ir žmonės

Kazys SAJA. Juos šiek tiek pažinojau / 89

Praeities dabartis

Virgilijus ČEPAITIS. Trečdalis gyvenimo. *Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar* / 94

Apie knygas

Dalija EPŠTEINAITĖ. „Neeilinis požiūris“? / 103
Nacio vaikaitis. *Su Raineriu HÖSSU kalbasi Léa MOSCONA* / 104
Bronius RAGUOTIS. Liudijimų knyga / 107

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Kas kieno meilužis / 109

Viršelio 1 p.: Jurgita ERMINAITĖ-ŠIMKUVIENĖ. Auskarai „Kriaušė ir avokadas“. 2019.

Gintaras, avokadas, kriaušės šakelė, auksas, 0 x 29 x 28; 110 x 22 x 20 mm

4 p.: Dalius ILGINIS. Žiedas, 2019. Sidabras, gintaras, anglis, 40 x 35 x 25 mm

José Luis PARDO

BEPRASMIS ĮNIRŠIS

Naujų cenzūros apraiškų atsiranda, stiprėjant politinėms tapatybės paieškoms ir įsigalint vizijai, kad menas yra vertingas dėl moralinės ir politinės savo vertės.

..Vieną 1975 m. vasario dieną Ispanijos miestelio Kasereso vietinis policijos pareigūnas, pavarde Pirisas, pastebėjo, kad knygyno vitrinoje šalia kitų didžiojo aragoniečių dailininko Goyos kūrinių kopijų eksponuojamas ir garsusis jo paveikslas „Apsinuoginusi Macha“. Manydamas, kad tai šiurkštus išpuolis prieš moralę ir deramą elgesį, pareigūnas nedvejodamas įsakė tos įstaiigos savininkei paslėpti akis badantį kūrinių, esą šis kurso to paauglių, einančių į šalia esančią mokyklą, aistras. Plačiai pasklidusi žinia apie tokį policininko akyumą

sukėlė sarkastišką intelektualų (tuo metu tai buvo vienintelė oficialiai leidžiama opozicija) reakciją. Kita vertus, intelektualai į visa tai pažvelgė su tam tikru humoru ir net apsidžiaugė, nes ši absurdiška situacija suteikė puikią progą pademonstruoti pasauliui, kaip veikia Franco diktatūros cenzūra. Tai vienas iš paskutiniųjų jos pasispardymų, nes kaip ir kitos režimo apraiškos ji buvo jau nusilpusi ir nebegalėjo ilgai tęstis. Nemažai šalies žmonių puikiai suvokė tikrąją padėtį, todėl išgirdę apie šį įvykį, jautė tą patį, ką dabar jaučiame mes – gailėstį ir gėdą dėl dar vieno pavyzdžio, kaip ciniškai valdžia demonstruoja savo neklystamumą. Žinoma, daug lėmė ir visuomenės atsilikimas, kultūros stoka, beribis parodomasis pareigūnų didžiavimasis savo galia. Antai

Kasereso miesto taryba net prašė, kad meras padėkotų policininkui Pirisui už stropumą. Laimei, šis apgailėtinas istorinis laikotarpis jau nugrimzdęs į praeitį.

Deja, neseniai internete buvo surinkta tūkstantis parašų po peticija, kuria reikalaujama, kad Niujorko Metropoliteno meno muziejus nukabintų Balthuso paveikslą „Svajojanti Teresė“, neva jame pernelyg romantiškai vaizduojamas vujerizmas, mažamečiai tarsi sudaiktinami,

Francisco GOYA. *Apsinuoginusi Macha*. 1800–1805

o tai kenkia lankytojų moralei. Abi aptartos situacijos, suprantama, yra visiškai skirtingos – paveikslo „Ap-sinuoginusi Macha“ pasmerkimas susijęs su fašizmo, įdiegusio visuotinę cenzūrą, sukelta baimės atmosfera, o pasipriešinimas viešam antrojo paveikslo rodymui greičiausiai susijęs su noru išreikšti užuojautą seksualinės prievartos aukoms. Tačiau ar neatrodo, kad abu šie nutikimai makabriškai panašūs? Juk abiem atvejais bandoma apriboti pilietines teises, primesti privalomą ideologiją, paminant liberalios visuomenės nuostatas. Bet koks atsakymas į šį keblų klausimą turi dvi puses, viena susijusi su moraliniu, kita – su estetiniu progresu. Ar gali būti, kad tai, kas prieš keturiasdešimt metų laikyta atsilikimu, dabar virto pažanga? Pasižiūrėkime į visa tai įdėmiau.

Apie moralinį progresą...

Moralinio progreso sąvoka skamba įtartina, nes ji neretai siejama su barbariška, melaginga, niekuo nepagrįsta samprata, esą dabar žmonės morališkai pranašesni už savo protėvius. Toks požiūris klaidingas, nes empiriniai antropologiniai įrodymai leidžia teigti, kad visiems žmonėms visais laikais būdingas moralės pojūtis, aišku, su tam tikrais trūkumais ir silpnybėmis. Kita vertus, mintis apie moralinį pranašumą (vienų epochų prieš kitas epochas, vienų religijų prieš kitas religijas, rasių ir klasių prieš kitas rases ir klases, engėjų prieš engiamuosius ar engiamųjų prieš engėjus, kolonistų prieš vietinius gyventojus ar vietinių gyventojų prieš kolonistus, galiausiai mūsų pačių prieš tuos, kuriuos laikome savo priešininkais) laikytina ypač pavojinga, nes visais laikais padėjo melagingai pateisinti didžiausius žiaurumus, sumenkinti „moralinį progresą“, paversdama jį istoriškai neišvengiama stipresniojo pergale prieš silpnesnįjį. Išspręsti šio klausimo bus neįmanoma, jeigu „progresu“ laikysime karą tarp nesuderinamų moralinių sistemų, – to nedaryti mokė jau Kantas.

Moralinis progresas įmanomas tik tada, jei atsiskaido ginčo, kuris vyksta nuo pat kultūros ištakų. Tą puikiai iliustruoja senosios graikų tragedijos, vaizduojančios kruviną kerštą, pavyzdžiui, „Orestėja“. Šis praigaištingas ratas nustoja sukintis tik tada, kai jį sustabdo

įstatymas, vienbalsiai priimtas besiginčijančių pusių. Nietzsche knygoje „Apie moralės genealogiją“ teigia, kad atsirandant moralei, žmonija atsisakė gamtos jurisdikcijos ir perėjo į iki tol nepatirtą „teisės būvį“, leidžiantį nesuasminti vertinti žmogaus veiksmus. Nuo teisingumo negali išsiskirti nei pedofilai, nei vagys, bet asmenys baudžiami ne už tai, kas jie yra, o už tai, kuo nusikalto. Taip nugalimas, pasak Nietzsche's, „aukos požiūris“ ir „beprasmiškas įniršis“. Tai nereiškia, kad žmonėms, kurie sutinka, kad būtų taikomi įstatymai, nebūdingas noras keršyti už patirtas skriaudas, bet jie nesigriebia keršto, nes žino, kad dėl tokių veiksmų bus ilgam apribota pilietinė jų laisvė. Taigi palaiko teisinį keršto draudimą, o siekdami teisingumo, atiduoda jėgos monopolį valdžios institucijoms. Moralinis progresas nereiškia, kad vieni žmonės yra morališkai viršesni už kitus, atvirkščiai – rodo, kad visuomenė turi teises ir politines institucijas, galinčias apginti savo narius, ypač labiausiai pažeidžiamus.

Tuo remiantis galima siekti moralinės pažangos, kuriai reikalinga speciali teisinė apsauga. Sugrįžti senajai tvarkai neleidžia daugelis dalykų, iš kurių ypač svarbus vienas – moralinės pažangos įtvirtinimas konstitucijoje. Vertėtų atkreipti dėmesį ir į kai kuriuos kitus reikšmingus žmonijos istorinės pažangos veiksnius, pradedant vergijos panaikinimu, baigiant pilietinių teisių institucionalizavimu, kai priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kiti dokumentai, pavyzdžiui, socialinis kontraktas pripažįsta darbuotojų teises ir pan. Visa tai vadinama socialine demokratija. Reikėtų paminėti ir moterų emancipaciją, įstatymus prieš rasinę diskriminaciją, už vaikų apsaugą, nes įvairios valstybės visa tai įtvirtina įstatymais. Deja, ši pažanga toli gražu nereiškia, kad vyksta moralinė žmonijos evoliucija, todėl institucionalizuotas progresas vieną dieną gali tiesiog žlugti ir viskas vėl grįš į buvusią būklę, o gal susiklostys net blogesnė padėtis.

... ir apie moralinį regresą

Turbūt niekas nesiginčys, kad moralinis regresas neišvengiamai susijęs su aptartu teisingumo sistemos nuos-

mukiu, kai norima sugrįžti prie keršto praktikos ir kovų už moralinį pranašumą. Galima prisiminti, kad marksizmas dar visai neseniai kvestionavo įstatymus ir pagrindines teises, laikydamas jas „ideologinėmis superstruktūromis“, maskuojančiomis ekonominę nelygybę ir didinančiomis klasinį susiskaldymą. Teisės paradigmą marksizmas pakeitė karo paradigma, t. y. klasių kova, teisingumą tapatindamas su engiamųjų pergale prieš engėjus. Atsižvelgiant į didžiulę marksizmo įtaką, šis pilietinių teisių diskreditavimas tapo tvirtu pagrindu komunistinėms valstybėms plačiai skleisti savo ideologinę apgaulę, propaguojamą iki šiol. Pagal ją teisių stoka nėra joks trūkumas, priešingai – įrodymas, kad ten, kur valdo komunistai, užtikrinama „tikroji“ laisvė, o liberalus režimas apgavikiškai suteikia visuomenei tik „formaliąją“. Panašaus požiūrio laikėsi ir tos totalitarinės valstybės, kurios rėmėsi rasinio pranašumo doktrina.

Galima pamanyti, kad šie svarstymai, kaip ir pareigūno Piriso pareigybinė nuostata, yra gerokai atgyvenę, bet štai, praėjus nemažai laiko po jau aptarto groteskiško istorijos tarpsnio, vėl girdime rūsčią „teisės kritiką“, tiesa, ji yra įgavusi kiek kitokią formą. Vis dėlto ir dabartinis „progresyvusis“ istorijos atnaujinimas kai kuriuos dalykus akivaizdžiai yra perėmęs iš marksizmo. Viena žymiausių tokios kritikos formų – Michelio Foucault tezės, pagal kurias atrodytų, kad šiuolaikinei visuomenei įprastos didžiosios politinės stuktūros (valstybė, parlamentas, valdžia, teismas, laisva spauda ir kt.) yra tik paviršinė daug gilesnių santykių išraiška, nes už to paviršiaus slypi daugybė molekulinųjų, beveik nematomų mikrogalių (ir mikrotroškimų), kovojančių tarpusavyje. Kaip tik šie elementai sudaro pagrindines visuomenės struktūras, todėl ją nuolat persekioja nerimas ir netikrumas. Taigi tariamasis „įstatymo nešališkumas“ yra ne kas kita, o paprasčiausias fasadas, už kurio slepiasi asimetriški galios santykiai.

Foucault tezėmis be išlygų rėmėsi praėjusio amžiaus viduryje kilę ar atgimę politiniai judėjimai, kurie padarė didelę įtaką tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų politinėms programoms. Tačiau minėtas idėjinis kontekstas neabejotinai naudingas ir kitam, Foucault nenumatytam atvejui, – konfliktams dėl tapatybės. Šios politinių veiks-

mų platformos „nenugalimas polėkis“ sėkmingai pakeitė aršią „klasių kovą“. Todėl šiandien dauguma „didžiųjų“ galios konfliktų kyla ne dėl tariamos lygybės, kaip skelbė įvairios socializmo atmainos, o dėl susipriešinusių pusių tapatybės. Ši kova vėl tapo suasmeninta, todėl teisingumui pradėjo rūpėti antagonistų tapatybė. Dabar „trūktelėjus teisėją už mantijos“, jis tarsi pastūmėjamas nagrinėti ne patį veiksmažodį, bet kaltinamojo asmenybę. Ši naujoji strategija paneigia Nietzsche's kadaisė įvardytą perėjimą nuo gamtos jurisdikcijos, pagal kurią vieno žmogaus padaryta žala kitam laikoma pavienių asmenų problema, prie įstatymo, tą žalą traktuojančio kaip nusižengimą bendriems visuomenės interesams. Kai toks kolektyviškumas išnyksta, vietoj jo atsiranda nesutaikomas tapatybių antagonizmas, besiginčijančios pusės nebepasitiki teisingumu, nes jų „išskirtinumas“ neleidžia sumenkinti savęs, pripažįstant, kad kitas irgi yra toks pats lygus prieš įstatymą. Trokštama teisę vėl pakeisti kerštu, kuris nesiekia teisingumo, tiesiog bando pažeminti priešininką. Ištaisyti tariamas istorijos ir meno raidos klaidas norima, žvelgiant iš pažeisto tapatumo perspektyvos. Tai gąsdina, nors tokių kerštautojų argumentai, ačiū Dievui, nesutampa su totalitarinių valstybių ideologija. Vertėtų pabrėžti, kad pasitikėjimo teismais kaip institucijomis, gebančiomis vykdyti socialinį teisingumą (tiek, kiek mes, mirtingieji, esame pajėgūs visa tai įvertinti ir nuolat pervertinti), pradimas yra viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl taip plačiai paplito vadinamoji „posttiesa“, atverianti galimybę kiekvienam iš mūsų susikurti „alternatyvius faktus“, tarnaujančius asmeniniams interesams, ir sėjanti nepasitikėjimą visuomenės aprobuotomis tiesomis.

Apie estetinį progresą (arba regresą)

Šiuo metu kylanti tam tikra grėsmė tokiai valstybei, kuri grindžiama įstatymais, be kita ko, atspindi ir šiuolaikinei kūrybai aktualias aplinkybes, paveldėtas iš XX a. Nors koncepciją apie „estetinį progresą“ tiesiogine šiuo žodžiu prasme taikyti menui būtų absurdiška (kitais tarant, kvaila teigti, kad Rubenso paveikslai yra geresni arba prastesni už Michelangelo freskas ar Degas balerinas), vis

dėlto sunku būtų tvirtinti, kad XXI a. menininkas, kaip kultūros kūrėjas, išreiškia savo įkvėpimą taip, kaip XIX amžiuje, kuris buvo laisvesnis negu ankstesnės epochos, todėl politinė, ekonominė, religinė ar „moralinė“ galia varžė dailininkus, muzikantus gerokai mažiau. Nuo tada meno kūriniai buvo galima kurti, remiantis vien estetiniais kriterijais, neatsižvelgiant į teisinius reikalavimus. Panašias garantijas dėstytojai įgavo akademinėje, o žurnalistai – spaudos laisvės srityje, kai moksliniai tyrimai, intelektinis darbas ir visuomenės nuomonės formavimas tapo nepriklausomas nuo sociopolitinių institucijų, kad jos nebandytų nukreipti šios veiklos saviems interesams tenkinti.

Kai 1938 m. Balthusas tapė paveikslą „Svajojanti Teresė“, meninę veiklą dar saugojo autonominė jurisdikcija, apie kurią pareigūnas Pirisas 1975 m. nieko nebuvo girdėjęs, todėl neabejojo, kad politinis estetikos vertinimas absoliučiai teisingas dėl moralinio pranašumo, kuriam niekas negali prieštarauti. Beje, menininkai, naudodamiesi tos jurisdikcijos teikiama apsauga, ne kartą atsisakė nusizengti estetiniais savo principams, netarnavo politinei totalitarinės sistemos propagandai, net persekiojami fašistinio ir komunistinio režimų.

Tačiau po Antrojo pasaulinio karo istorinis avangardas, tapęs viso šiuolaikinio meno atskaitos tašku, atsisakė tokios apsaugos, tuo siekdamas, kad menas neatitruktų nuo gyvenimo, priešingai – į jį pasinertų. Walteris Benjaminas visa tai vadino „meno politizavimu“. Taigi tuo pat metu, kai vieni propagavo idėjas apie „galios mikrofiziką“ ir „troškimų mikropolitiką“, daugelis šiuolaikinių meno srovių atmetė autonominę estetikos jurisdikciją, savo kūriniais siekdamos politinių ir moralinių tikslų. Deja, kad ir kaip atrodytų paradoksalu, tai ta pati politiškai korektiško draudimų įteisinimo forma, kuri palietė ir Goyos „Apsinuoginusią Machą“, XX a. totalitariniams režimams įteisinus cenzūrą.

Kita vertus, tos politinės ir moralinės aspiracijos, kurioms (simboliškai) tarnauja šiuolaikiniai menininkai, nediskutuotinai yra „geros“, nes palaiko neteisybės, diskriminacijos, masinės migracijos ir kapitalizmo aukas.

BALTHUS. *Svajojanti Teresė*. 1938

Tačiau, kad ir kaip vertintume šią šiuolaikinio meno strategiją (ar tai laikytina „progresu“, palyginti su „autonominė“ jo praeitimi, ar regresu, vedančiu į heteronomiją?), vienas dalykas neginčytinas – kai menas, užuot laikęsis vien estetinių ir meninių kriterijų, paklūsta politikai ir moralei, jis neįstengia kovoti su politiniais ir moraliniais argumentais. Todėl buvo užsipultas ir Balthuso paveikslas, sukurtas visai kitais tikslais.

Jei prie naujosios „nepasitenkinimo jausenos“ dar pridurtume „beprasmią įniršį“, kaunantis dėl savo tapatybės, nežinia ko galėtume iš pareigūno Piriso paliukuonių sulaukti ateityje. ■

Iš ispanų kalbos vertė Gabija LEONAVIČIŪTĖ

© José Luis Pardo / Letras Libres / Eurozine

Straipsnio autorius, Londono universiteto profesorius, yra vienas žymiausių pasaulio neurobiologų, įdiegęs naują discipliną – neuroestetiką, be daugybės specializuotų mokslo straipsnių paskelbęs keletą plačiai žinomų knygų, tarp jų „Smegenų vizija“ (1993), „Proto spindesys ir skurdas“ (1999). Šis tekstas yra iš spaudai rengiamos antologijos „Architektūros teorija po (post)modernizmo“, kurią šiemet išleis Kultūros barų leidykla, gavusi Lietuvos kultūros tarybos paramą.

Semir ZEKI

GROŽIS ARCHITEKTŪROJE – NE PRABANGA, O BŪTINYBĖ

Grožį kaip ir sąmonę sunku apibūdinti. Tačiau jis kaip ir sąmonė turi du tokius bruožus, dėl kurių dažniausiai sutariama, – visi žmonės geba jį patirti, tačiau ta patirtis itin subjektyvi. Šis bruožas ypač įdomus, išlikęs net romėnų posakis, regis, atveriantis reiškinių esmę: *De gustibus et coloribus non est disputandum* („Dėl skonio ir spalvų nesiginčijama“). Toks teiginys, viena vertus, užkerta kelią diskusijoms skonio klausimais, antra vertus, praverčia visiems tiems, kurie sąmoningai ar nesąmoningai aukoja grožį kitų tikslų dėlei. Be to, nepasiduoda kritiškam nagrinėjimui.

Subjektyvumas ir objektyvumas

Tiek subjektyvumas, tiek objektyvumas prasmingas tik tuo atveju, kai yra pašalinis stebėtojas. Jeigu skirtingos etninės kilmės ir kultūrinės patirties žmonių

paklausime, pavyzdžiui, kuris iš objektų yra šaltas, o kuris karštas, nesutarimų beveik nekils, taigi karščio patyrimas veikiausiai yra objektyvus. Tačiau tų pačių asmenų paprašę pasakyti, kuris paveikslas ar statinys yra gražus, o kuris bjaurus, pamatysime, kad nuomonės smarkiai skiriasi, taigi grožio patyrimas yra subjektyvus. Tačiau tokia išvada teisinga tik tuo atveju, jeigu ją padarė pašalinis stebėtojas. Pačiam individui visos jo patirtys atrodo objektyvios, tą lemia smegenų struktūra bei funkcijos. Žmonės turi iš esmės panašią smegenų struktūrą. Ginčijantis dėl skonio, dažnai nepaisoma šio svarbaus fakto, nes daugiausia pabrėžiami skirtumai. Tačiau smegenų struktūros panašumas, būdingas skirtingų rasų ir kultūrų asmenims, verčia kelti fundamentalų klausimą, kiek jo ar jos patirtis gali būti panaši į kitų patirtį, jei pašalinis stebėtojas išvis neižvelgia jokių bendrumų tarp skonio ir grožio vertinimų.

Vienodas požiūris skonio klausimais

Šią problemą moksliskai detalai suformulavo anglų meno kritikas Clive'as Bellas, nors moksliniai eksperimentai jam beveik nerūpėjo. Prilyginęs meną grožiui, Bellas 1914 m. paskelbtoje knygoje „Menas“ rašė, kad „vizualinio meno kūriniai sukelia tam tikro pobūdžio jausmus [...] estetines emocijas“, tokias sužadina „visos vizualinio meno rūšys“, taigi ir architektūra, nes meno kūriniai turi nemažai bendrų bruožų, kuriuos išsiaiškinę suvoksime „esminę estetikos problemą“.¹

Vieną iš tų bendrų bruožų, veikiau ypatybių, jau pavyko nustatyti, tiesa, neurobiologijos kontekste. Trumpai apibendrinant, grožio patirtis, nesvarbu, ar šaltinis būtų juslinis, sukeltas džiaugsmo arba liūdesio, ar moralinis, ar itin (matematiškai) kognityvinis, susijusi su tos smegenų dalies, kuri atsakinga už emocijas, nervinę veiklą, o ši proporcinga estetinio potyrio intensyvumui.² Tai nereiškia, kad patys stimulai laikomi gražiais, tačiau jie, nors kyla iš skirtingų šaltinių, aktyvuoja būtent A1 zoną, esančią orbitofrontalinės žievės (*mOFC*) viduryje. Skirtingi sensoriniai stimulai daro poveikį skirtingoms smegenų sritims, bet *A1mOFC* nervinė veikla susijusi būtent su grožio patirtimi. Gal čia ir yra tas bendras vardiklis, kurio bergždžiai ieškojo Bellas, stengdamasis išspręsti „esminę estetikos problemą“. Jeigu ir taip, vis dėlto atsakymas pateikiamas išimtinai neurobiologijos kontekste. Kita vertus, atsiskleidžia svarbios asociacijos, nes ta pati smegenų dalis „atsakinga“ ir už nervinę veiklą, susijusią su sprendimų priėmimu, malonumo, pasitenkinimo, geismo potyriais.³ Kadangi visus keturis tarpusavyje susijusius potyrius „valdo“ ta pati neurologinė struktūra, vadinasi, grožis yra svarbus veiksnys ir tada, kai priimami sprendimai.

Grožis kaip projektavimo stimulus

Matematikai, fizikai gana dažnai pabrėžia grožio svarbą, tvirtindami, kad būtent jis padėjo įsitikinti

formulių teisingumu, pavyzdžiui, visatos dėsnius suvokti anksčiau, negu pavyko juos atskleisti eksperimentiškai.⁴ Gal grožis galėtų nurodyti kelią ir projektuotojams? Šiaip ar taip, juk architektai kaip ir visi kiti geba patirti nušvitimo akimirką, suvokę, kad jų projektas yra gražus. Kadangi grožis patiriamas subjektyviai, savęs apgauti praktiškai neįmanoma, išskyrus tuos atvejus, kai primetami visai kiti – socialiniai ar finansiniai – reikalavimai arba kai savo valią diktuoja galingi valdovai. Bellas, rašydamas esė, perspėjo, kad kišimasis iš išorės, net jeigu jo pobūdis grynai intelektualinis, yra „estetinių emocijų“ priešas.⁵

Matant pasibaisėtiną architektūrą, kuri bjauroja didžiąją pokarinio Londono ar Paryžiaus priemiesčių dalį, akivaizdu, kad grožis anuomet buvo paaukotas dėl kitų sumetimų. Tai padarė meškos paslaugą gyventojams, ypač nuskriaudė tą jų smegenų zoną, kurios veikla susijusi su malonumo, pasitenkinimo, bet svarbiausia – grožio pojūčiu.

Tai implikuoja, kad yra arba turėtų būti tam tikri pankultūriniai elementai, lemiantys architektūros grožio suvokimą. Tam tikras *sensus communis* leistų architektui pasitikrinti, ar tai, ką jis / ji laiko gražiu, turi universalų pagrindą, leidžiantį tikėtis beveik visuotinio pritarimo. Tačiau argi toks visuotinumas įmanomas, jei grožio suvokimas yra grynai subjektyvus? Atsakymas į šį klausimą galėtų būti toks – grožio patyrimas net pašaliniam stebėtoji neatrodo toks subjektyvus, kaip įprasta manyti. Tai ypač tinka, vertinant biologinį grožį, nepaisant to, kad jis žėri spalvomis, kurių suvokimas toks skirtingas, kad dėl to, kaip rodo romėnų patarlė, net nesiginčijama. Čia pirmoji iš dviejų rūšių, į kurias galima suskirstyti visus objektus, susijusius su įvairiomis (tarp jų grožio) patirtimis, antrajai priklauso rankų darbo kūriniai.⁶ Biologinė rūšis apima žmonių veidus ir kūnus, driekiasi iki kraštovaizdžių, jai priklauso net matematinio grožio patirtis. Rankų darbo kūriniais priskiriami visi dirbtiniai dalykai, tokie kaip mašinos, automobiliai, lėktuvai ir, be abejo, statiniai. Apskritai paėmus, galima sakyti, kad

biologinė patirtis remiasi paveldėtais smegenų kodais, kurių didelė dalis bendra įvairioms kultūroms, – tai lemia panašų suvokimą. O žmogaus rankų darbą reguliuoja įgyti smegenų kodai, kurie priklauso nuo kultūros ir švietimo, todėl gali pasikeisti net per konkretaus individo gyvenimo laiką, įtvirtindami patirčių įvairovę.⁷

Iš tikrųjų tarp individų, net jeigu jie priklauso labai skirtingoms etninėms ir kultūrinėms grupėms, nesutarimų, vertinant spalvas, kyla mažai,⁸ nors tai viena iš kraštutiniausių biologinio grožio patirčių. Į spalvinius signalus panašiai reaguojame todėl, kad esame paveldėję tam tikras smegenų programas, pagal kurias visi žmonės suvokia spalvas daugmaž vienodai. Tad „spalvų kategorija“ (priešingai negu šešėliai ar atspalviai) net pašaliniam stebėtojui visai neatrodo tokia subjektyvi, kaip skelbia romėnų patarlė. Tai tinka, nors gal su šiočia tokia išlyga, ir kalbant apie matematinį grožį, priskiriamą biologinei rūšiai,⁹ nes šis patyrimas turi paklusti loginėms smegenų dedukcijos taisyklėms, kurios yra bendros visiems žmonėms, nepaisant nei kultūrinių, nei etninių skirtumų.

Paveldėti smegenų kodai kaip grožio nulemti veiksniai

Matematiniai santykiai galbūt yra dalis mįslės, susijusios su veido ir kūno grožiu, kuriam galima iš patirties laisva forma taikyti matematinius simetrijos ir balanso principus. Koks veidas laikomas gražiu, lemia preciziškas dalių tarpusavio santykis. Savo veikale „Kanonas“ graikų skulptorius Polikleitas, o vėliau ir kiti autoriai skelbė, kad tobulą žmogaus kūną (tokį kaip Doriforo) galima sukurti pagal griežtas matematinės taisykles. Pamatiniai bruožai, pagrindžiantys žmogaus grožį, manyčiau, yra tarpkultūriniai, nes smegenų šablonas, diktuojantis minimalius reikalavimus, kurie būtini, kad galėtume apibūdinti veido ar kūno grožį, turėtų būti paveldimas. Francis Baconas, paskelbęs, kad jo tapybos tikslas – sukelti „vizualinį šoką“, preciziškai

subjaurojo esmingiausius kūno ir veido bruožus, surdydamas proporcijas, simetriją, iškreipdamas dalių tarpusavio santykį. Tokius objektus kaip kėdės, stalai ar automobiliai, priklausančius žmogaus rankų kūriniais, jis retai kada bjaurojo ar iškraipė.¹⁰

Architektūros grožio skirstymas į kategorijas

O kuriai grožio kategorijai priskirtinas architektūros grožis? Ar gali architektas pagrįstai tikėtis, kad grožio kriterijai, kuriais rėmėsi projektuodamas, sulauks pritarimo tuo atžvilgiu, kad visiems kitiems jo ar jos projektas irgi atrodys gražus? Jau minėtas pašalinis stebėtojas vargu ar tikisi, kad skirtingų rasių, įvairių kultūrų žmonės vienodai vertins, ar statiniai gražūs, ar atstumiantys, todėl jam atrodo, kad architektūros grožio kriterijai yra visiškai subjektyvūs. Pagal jau aptartą schemą architektūros grožis patenka į kategoriją, apimančią žmogaus kūrinis, taigi paveldėtos koncepcijos, koks pastatas laikytinas gražiu, neturime. Romėnų architektas Vitruvijus, kuriam grožis arba *venustus* buvo vienas iš trijų pagrindinių architektūros elementų, pabrėžė, kad architektūros grožio šaltinis yra gamtos objektų, tarp jų ir žmogaus kūno, apmąstymas. Galbūt čia pratęsiamas principas, vadinamas *pareidolia*, – tai sąlygos, leidžiančios atpažinti tam tikrą modelį, pavyzdžiui, kokiame nors objekte išvelgiamas veidas, nors jo ten nėra. Atrodo, kad architektas į savo projektą nesąmoningai perkėlė tam tikras savybes, būdingas biologiniams dariniams – veidams, kūnams, kraštovaizdžiams. Išties neįprasta susidurti su architektūros projektais, kuriuos būtų inspiravęs žmogaus kūnas ar kūno dalys arba kurie jas primintų.

Taigi pagrįstai manome, kad nemenką biologinio grožio dalį perkelti į architektūrą skatina paveldėti smegenų kodai, reguliuojantys projektavimą, suprantama, su sąlyga, kad architektas nepasiduos jau minėtam socialinės ar politinės galios spaudimui. Įsivaizduoju, kad minėtas pašalinis stebėtojas, jei būtų priverstas imtis eksperimentavimo, netrukus įsitikintų – nors dėl statinių klasifikacijos vertintojų

nuomonės išsiskiria gerokai labiau negu spalvų atžvilgiu, sutarimas ir čia vis tiek didesnis, negu įprasta manyti. Taigi net architektūros grožis nėra toks subjektyvus, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Nors projektavimui daro poveikį daugybė įvairių veiksnių, tai, kas architektūros grožiui būdinga universaliu lygmeniu, veikiausiai susiję su paveldėtais smegenų kodais, reikalaujančiais paisyti proporcijų, harmonijos, geometrinių santykių. Formaliau visa tai išreiškia matematinės kategorijos.

Apibendrinasiu tai, kas pasakyta, pasitelkdamas vieną garsiausių grožio apibrėžimų, kurį suformulavo Edmundas Burke'as: „*Didžiąja dalimi grožis yra tam tikra kūnų kokybė, mechanišką poveikį žmogaus protui daranti per jusles.*“¹¹ Jei „protą“ suvoksime kaip smegenų veiklą, atkreipkime dėmesį, kad du trečdaliai šio apibrėžimo apeliuoja į smegenis. Kūnų „kokybė“ irgi labai priklauso nuo savybių, kurioms užtikrinti protas pasitelkia paveldėtus šablonus. Jie nusako ir minimalius reikalavimus, kuriuos projektas ar objektas privalo atitikti, kad būtų suvokiamas kaip gražus. Kasdieninė mūsų veikla grindžiama tos kokybės paieškomis. Paprasčiau kalbant, ieškome gražių dalykų, kad mūsų smegenims nepristigtų teigiamų emocijų. Žvelgiant iš neurobiologijos perspektyvos, visas smegenų sritis būtina nuolat aprūpinti tuo, ko joms reikia, kad galėtų tinkamai atlikti specifines savo funkcijas. Malonumo, pasitenkinimo, geismo potyriai užtikrina emocinę smegenų, o ypač *mOFC* srities A1, veiklą. Sprendimų priėmimas irgi susijęs su šios smegenų dalies aktyvumu, taigi galima daryti išvadą, kad visų rūšių projektavimą, jeigu juo siekiama praturtinti žmogiškąją patirtį, turėtų valdyti grožis. Kad ir kokie reikalavimai būtų primetami architektūrai, esminių jos elementu laikytinas grožis, kurio potyris pagerina individų savijautą ir sveikatą, o kartu prisideda prie socialinės gerovės. Tai ne prabanga, bet gyvybiškai svarbus sandas, aprūpinantis mūsų smegenis teigiamomis emocijomis. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

Straipsnis anglų kalba paskelbtas žurnale *Architectural Design*. 2019. Vol. 89 (issue 5). Į lietuvių kalbą išversta, gavus malonų autoriaus sutikimą.

- 1 Clive Bell. *Art*. London: Chatto and Windus, 1914, p. 7.
- 2 Žr. Hideaki Kawabata and Semir Zeki. “Neural Correlates of Beauty”, *Journal of Neurophysiology*. 91 (4), 2004, p. 1699–1705; Tomohiro Ishizu and Semir Zeki, “Toward a Brain-Based Theory of Beauty”, *PLoS One*, 6, 2011. Semir Zeki et al. “The Experience of Mathematical Beauty and its Neural Correlates”, *Frontiers of Human Neuroscience*, 13 February, 2014: www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2014.00068/full; and Tomohiro Ishizu and Semir Zeki, “The Experience of Beauty Derived From Sorrow”, *Human Brain Mapping*, 38, 2017, p. 4185–200.
- 3 Wolfram Schultz. “Multiple Reward Signals in the Brain”, *Nature Reviews Neuroscience*, 1, 2000, p. 199–207; Jay A Gottfried, John O’Doherty and Raymond Dolan, “Encoding Predictive Reward Value in Human Amygdala and Orbitofrontal Cortex”, *Science*, 301 (5636), 2003, p. 1104–07; Jonathan D Wallis, “Orbitofrontal Cortex and Its Contribution to Decision-Making”, *Annual Review of Neuroscience*, 30, 2007, p. 31–56; Hideaki Kawabata and Semir Zeki, “The Neural Correlates of Desire”, *PloS One*, 3, 2008, p. 30.
- 4 Paul Dirac, “The Relation Between Mathematics and Physics”, *Proceedings of the Royal Society of Edinburgh*, 59, 1939, p. 122–9.
- 5 Bell, op. cit., p. 53.
- 6 Semir Zeki. *Splendors and Miseries of the Brain: Love, Creativity and the Quest for Human Happiness*, Wiley-Blackwell (Oxford), 2009; Semir Zeki and Oliver Y Chén, “The Bayesian-Laplacian Brain”, *bioRxiv*, 2016, www.biorxiv.org/content/10.1101/094516v5.
- 7 Zeki, *Splendors and Miseries*, op. cit.
- 8 Semir Zeki, Alexander Javier and Dimitris Mylonas, “The Biological Basis of the Experience of Constant Colour Categories”, *bioRxiv*, 2018, www.biorxiv.org/content/10.1101/48379v1.
- 9 Semir Zeki, Oliver Y Chén and John Paul Romaya, “The Biological Basis of Mathematical Beauty”, *Frontiers in Human Neuroscience*, 30 November 2018: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2013.00850/full>.
- 10 Semir Zeki and Tomahiro Ishizu, “The “Visual Shock” of Francis Bacon: An Essay in Neuroaesthetics”, *Frontiers in Human Neuroscience*, 10 December 2013: www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2013.00850/full.
- 11 Edmund Burke. *A Philosophical Enquiry into the Origins of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*, London: Thomas M’lean, 1823, p. 162.

BIOFILIJĄ

Aplinkos psichologas Rogeris Ulrichas 1984 m. padarė stulbinantį atradimą. Dirbdamas su ligoniais, sveikstančiais po chirurginių operacijų, išsiaiškino, kad komplikacijų pavojus, gijimo trukmė, poreikis vartoti nuskausminamuosius vaistus esmingai susiję ir su vienu šalutiniu veiksnium. Tas veiksnys – vaizdas pro palatos langą!

Pusė pacientų pro langus matė nuostabius gamtos vaizdus. Kitai pusei teko žvelgti į pliką sieną. Rezultatas apstulbino – paprasčiausia estetinės patirties kokybė darė išmatuojamą poveikį pacientų savijautai ir sveikatai. Dar daugiau – pacientai ligoninėje praleisdavo mažiau laiko, suvartodavo mažiau vaistų, todėl jų gydymas *kainavo* mažiau. Į tai, žinoma, išsyk atkreipė dėmesį kietakakčiai ekonomistai.

Ulricho studija paskatino gilintis į sritį, vadinamą *biofilija*, pirmenybę instinktyviai teikiant geometrinėms gamtos formoms, jų sąrangai, aplinkos bruožams. Per ilgesnį laiką tyrimais nustatyta, kad tais atvejais, kai aplinka jauki, pasižyminti tam tikromis savybėmis, žmonės jaučiasi ramesni, yra labiau atsipalaidavę, patiria mažiau įtampos, o jų sveikata iš tikrųjų gali pagerėti (tai bene labiausiai stebina).

Dauguma esame patyrę, koks slegiantis jausmas apima, kai atsiduriame patalpoje be langų, su bjauriomis plikomomis sienomis, o saulėta erdvė tarp augalų ir vandens nuteikia ypač maloniai. Be abejo, tam tikrose vietose, kurios mus atjaunina, jaučiamės geriau vien todėl, kad ten atsidūrėme. Tačiau biofilijos tyri-

mai parodė, kad tokia patirtis yra ne tik paprasčiausiai daugiau ar mažiau maloni, kaip manyta iki tol. Ji labai svarbi žmonių gerovei, net jeigu tai nėra sąmoningai suvokiama. Aplinka daro teigiamą arba žalingą poveikį mūsų sveikatai.

Šio reiškinio implikacijos primena žemės drebėjimą, nes griaua įprastinį supratimą. Pasirodo, estetiškas pasirinkimas susijęs ne vien su menine išraiška, kuri vartotojams patinka arba nepatinka. Architektūros projektai kartu su kitais veiksniais *gali pagerinti arba pabloginti vartotojų savijautą*. Jeigu tai tiesa, vadinasi, projektuotojams tenka tam tikra atsakomybė už vartotojų sveikatą ir gerovę, be to, ši atsakomybė daug didesnė, negu dažnai įsivaizduojama.

Koks mechanizmas galėtų paaiškinti tokio poveikio efektą? Vienas iš pagrindinių biofilijos šalininkų, biologas Edwardas O. Wilsonas kelia tokią hipotezę: žmonės, didžiąją savo evoliucijos dalį praleidę gamtoje, išsiugdė supratimą, kad gera (t. y. sveika) aplinka yra maloni. Šį požiūrį vis labiau palaikantys mokslininkai jau nebepriskiria estetikos ginčytinai patirčiai, ji veikiau yra sudėtingas biologinis gebėjimas išsiaiškinti, kas žmonėms yra gerai, pavyzdžiui, kodėl sunokęs pomidoras su žvilgančiais rasos lašeliais mums gražus, o supuvęs vaisius – bjaurus, atstumiantis.

Žmonės biologiškai traukia tam tikra aplinka – estetiški jos bruožai sustiprina sveikatą, mažindami įtampą, skatindami būti fiziškai aktyvius, ypač atviro-

je lauko erdvėje. Įvairios studijos įrodė – daugiau judėti pėsčiomis, gryname ore imtis fizinės veiklos skatina biofilinės mūsų savybės. Pasivaikščiojimų po kaimo vietoves privalumus pripažįsta kone visi žmonės, toks požiūris turi tvirtą pagrindą.

Esama ir kitų privalumų. Pavyzdžiui, tyrinėtojas Koenas Steemersas su kolegomis iš Kembridžo universiteto išsiaiškino stulbinantį faktą, kad šilumos teikiamą komfortą didina augmenija. Paprasčiausiai didesnis augalų skaičius lemia, kad keičiasi termostato rodmenys, jaučiamasi šiltai, patogiai, nors suvartojamas daug mažesnis energijos kiekis. Tai nemenkas pažinimas tvirčių statinių projektuotojams.

Kitas aspektas, rodantis biofilijos svarbą, yra informacijos perkėlimas ir suvokimas, pasitelkiant neurologinius procesus. Mūsų nervų sistema vystėsi, reaguodama į išorinius stimulus, tokius kaip informacija, teikiama gamtinės aplinkos. Kad instinktyviai junte savo biologines sąsajas su pasauliu, lemia mentaliniai procesai, susiklostę per šimtus tūkstančių metų, kai gyventa gamtoje.

Kadangi esame gyvi organizmai, mums būtina suprasti savo biologines savybes ir supančią aplinką, o tai daryti puikiai geba nervų sistema, pajėgianti aptikti itin subtilų simetriškumą, spalvų variacijas, tvarką atskirti nuo chaoso, klestėjimą – nuo irimo. Tvarką neretai patiriame kaip itin malonią, net jeigu ji labai sudėtinga. Tačiau susidūrę su netvarka, monotonija ar sumaištimi, jaučiamės labai nepatogiai, nejaukiai. Pavyzdžiui, jei savo aplinkoje neįstengiame įžvelgti horizonto, užtikrinančio vidinės klausos pusiausvyrą, sutrinka judesiai, galime net fiziškai susirgti.

Šios srities lyderiai atrado ir suklasifikavo įvairius biologinius gana plataus spektro veiksnius. Stephenas Kellertas, dirbdamas su Wilsonu, detaliai išryškino įvairiapusę biofilijos įtaką architektūrai. Knygoje „Biofiliskas projektavimas“, kurią redagavo Kellertas, Juditha Heerwagen ir Martinas Madoras (2008), apibendrinami įvairių sričių rezultatai, bet visi jie paremia hipotezę apie biofilijos svarbą specifiniam suprojektuotų statinių santykiui su aplinka. Skyriuje, kurį minėtai knygai mudu, šių eilučių au-

toriai, parašėme kartu su Kennethu Masdeno, parodyta, kad viso tradicinio meno, architektūros ir urbanistikos pagrindas yra biofiliskas.¹ Ištikus amžius žmonija statė, siekdama ne tik patenkinti praktinius savo poreikius (kad turėtų prieglobstį ar vietą specialioms darbams atlikti), bet ir norėdama tiek projektuotojams, tiek vartotojams suteikti galimybę gėrėtis patrauklia statinių geometrija.

Hipotezė apie biofilijos svarbą apverčia architektūrą ir urbanistinį projektavimą aukštyn kojomis – statybą skatina ne vien utilitarios priežastys, bet ir nuolatinis poreikis užtikrinti gerą savijautą bei sveikatą tų, kurie tuose namuose gyvena. Turime palaikyti nenutrūkstamą pozityvų, itin glaudų ryšį su gamtine aplinka, kuria mokėjo džiaugtis mūsų protėviai, dirbtinę savo aplinką kurdami iš tinkamų medžiagų. Tačiau toks jautrumas įmanomas tik tuo atveju, jei statiniai suprojektuoti, remiantis kompleksiška geometrija, teikiančia pozityvų biofiliską pasitenkinimą.

Atkreipkime dėmesį, kad tas „glaudumas“ yra ne šiaip paprasčiausias žaliosios estetikos pamušalas, tarsi netikras langas fotografijoje. Tyrimai rodo, kad tokie triukai greitai praranda biofilinę savo žavesį. Užuoť inscenizavę tariamus ryšius, turėtume rūpintis gilomis ir *tikromis* estetinėmis / biologinėmis sąsajomis su gamtiniu kontekstu. Kad projektai būtų efektyvūs, reikia iš tikrųjų remtis *fraktalinėmis* struktūromis, užuoť laikius jas tiesiog estetiniu apdaru.

Instinktyvus žmonių polinkis prisiderinti prie aplinkos skatina juos kurti kompleksiškas gyvenamąsias erdves, sienos dažomos gyvybingomis spalvomis, stogams parenkami vizualiai patrauklūs modeliai. Dirbtinės struktūros su reprezentacinėmis scenomis, su ornamentais, kitais atributais gali teikti biofiliską pasitenkinimą, tačiau jis vis tiek neprilygsta tam, ką patiriame, gėrėdamiesi augalais, gyvūnais, saulės šviesa, gamtinių medžiagų tekstūromis...

Atlikus tyrimą, kiek biofiliskų savybių turi dirbtinė aplinka, nustatyta šis tas stulbinančio. Didžiuma statinių, pastatytų po Antrojo pasaulinio karo, yra dviejų tipų: arba (a) atvirai antibiofiliski (tą rodo brutalistiniai, negyvai pilki betono, blizgantys metalo paviršiai,

stiklo sienos, fraktalinių struktūrų ignoravimas ir t. t.), arba (b) su plonyčiu biofiliniu apdangalu, maskuojančiu mechaniską statinių pobūdį (prisiminkime netikro medžio paviršius, „apdailintą“ akmenį ir t. t.). Kai siekiama vien estetikos, statiniai iškart tampa antibiofiliški, atsiskleidžia mechanistinės jų ištakos. Iš tikrųjų gausėja nerimą keliančių įrodymų, kad didžiama projektų geriausiu atveju subtiliai konservuoja prastas jų vartotojų gyvenimo sąlygas, bet dažniau paverčia jas dar prastesnėmis. Kas gi vyksta?

Šie projektai neretai sąmoningai išryškina keistai dramatiškas savybes intensyvios, geometriškai kompleksiškos, kontekstinės architektūros sąskaita. Tai sudaro reikšmingą kasdieninės gyventojų ir pastatų naudotojų patirties dalį. Industrinių technologijų ir tektonikos bruožai geometriškai primityvūs – linijos, plokštumos, kubai, cilindrai paprasčiausiai sustruktūruojami iki gąsdinamai dramatiškų ir tuo dėmesį patraukiančių kompozicijų. Tokia geometrija, apskritai paėmus, labai skiriasi nuo organiškai kompleksiškų gamtos formų ir neturi nieko bendra su biofilija.

Didžiama ikoniškų pastatų piktnaudžiauja biofiliais paviršiais, marmurą ir kalkakmenį naudoja vien tam, kad kompensuotų erdvinio koherentiškumo, kintamų mastelių, jaukumo ir privatumo stoką. Nuotraukose tie objektai gali atrodyti efektingai, tačiau jų sukeliama emocija geriausiu atveju yra sumaištingos, trikdančios arba tiesiog neigiamos. Kita vertus, biofiliskas pastatas iš kuklių, nebrangių medžiagų gali daryti tvarkingo kompleksiško įspūdį, beje, tai būdinga viso pasaulio namudinams (*vernacular*) statiniams.

Biofiliska aplinka skatina intymumą ir bendravimą. „Gražu pažiūrėti, bet dar geriau paliesti“, – tą gerai žino įsimylėjęliai. Dėl šios priežasties milžiniški monotoniški priemiesčių plotai yra menkai efektyvūs, aišku, jie kiek geresni už betoną, tačiau žaluma, plytinti kažkur toluoje, atrodo tokia nepasiekiamą, kad yra visiškai nebyli. Tiesiog žalias lauko kilimas.

Derėtų atkreipti dėmesį, kaip nepastebimai, tačiau radikalai pasikeitė socialinis santykis su aplin-

ka – nuo intymaus, beveik nesąmoningo sąlyčio iki nuolatinių pastangų kaip nors rasti kelią užgriozdintoje erdvėje, laikantis ne tik fizinės, bet ir intelektualinės distancijos. Panašu, kad tai sukels didžiulį gyvenimo kokybės nuosmukį, tačiau kol kas tokios grėsmės nenorima pripažinti. Beveik viską, ką praeityje statė ir naudojo tradicinės visuomenės, nuteikdavo jaustis gerai. Norėdavosi tuos statinius paliesti. Deja, to noro nebeliko.

Gamta nekartoja tokių pačių modelių, nesiremia mechaniska geometrija. Po Antrojo pasaulinio karo pastatytų statinių pagrindinė tipologija yra monotoniškas kartojimas.² Taigi aplinka nenatūrali, antibiofiliska. Ar todėl ši praktika taip plačiai taikoma?

Pastaruosiu metu architektai stengiasi urbanistiniam projektavimui suteikti biofiliską pobūdį. Aišku, tai sveikintina. Tačiau ar šią žmogaus braižomą geometriją nauji projektai iš tikrųjų be baltų siūlų, instinktyviausiai integruoja į gamtinį audinį? Ar tai nėra tiesiog bandymas „apvilkti žaliai“ tuos pačius susikompromitavusius modernizmo eros urbanistinius modelius – dar vienas menininkų „prekės ženklas“, reklamuojantis abejotiną tvarios ateities viziją? Šios diskusijos turėtų tęstis, jų labai reikia. Negalime toliau klaidžioti tais pačiais industriniais netvarios urbanistikos keliais.

Akivaizdu viena – biofilija primena mums, kad, nepaisant kultūros ir civilizacijos, vis tiek esame visų pirma evoliucinė biosferos dalis, todėl turėtume elgtis taip, kaip pridera gyvoms būtybėms. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

¹ Stephen R. Kellert, Judith Heerwagen, editors (2008) *Biophilic Design: The Theory, Science and Practice of Bringing Buildings to Life*. New York: John Wiley, Chapter 5: p. 59–83.

² Nikos A. Salingaros (2011) “Why Monotonous Repetition is Unsatisfying”, *Meandering Through Mathematics*, 2 September 2011, <http://meandering-through-mathematics.blogspot.com/2011/09/why-repetition-is.html>

Tomas KAVALIAUSKAS

MEDICINOS VIRŠENYBĖ

Protestai Amerikoje, karštai liejamas pasipiktinimas dėl karantino atskleidė dalies amerikiečių nenorą suprasti, kad jų teisės suvaržomos tik laikinai, siekiant užtikrinti visų teisę gyventi. Jeigu epidemijos įkarštyje neteksime pirmenybės šiai teisei, ilgalaikėje perspektyvoje, ko gero, apskritai nebeliks kam naudotis žmogaus teisėmis. Piliečius turėtų vienyti bendras interesas – apsaugoti vienas kito gyvybę. Lietuvoje vadovautasi būtent tokia savivoka, todėl karantinas nesukėlė protestų. Nors būta nemalonių išimčių – netinkamai elgėsi dalis kelto keleivių, kuriuos premjeras dėl tokio įžūlumo net atsisakė vadinti žmonėmis, nors būta apmaudžių klaidų vadybos lygmeniu, iš esmės tiek Lietuvos gyventojai, tiek Vyriausybė suvokė, kad turi vyrauti medicinos viršenybė, nes gyvybės neapsaugos net visų didžiausia ekonominė sėkmė. Amerikietiškas protestas prieš suvaržytas laisves pas mus net neįsivaizduojamas.

Koronaviruso protrūkis privertė suvokti rūsčią tiesą – naudotis žmogaus teisėmis, asmens laisve nevaržomai judėti ir bendrauti galima tik esant tam tikroms sąlygoms. Iki pandemijos demokratinėse valstybėse tos sąlygos egzistavo, vienur labiau, kitur gal mažiau, bet vis tiek buvo užtikrintos. Galėjome papildomai pasisakyti už jas, reikalauti aukštesnių tolerancijos standartų, protestuoti prieš autoritarines valdžios užmačias, kritikuoti pareigūnų veiklą. Tačiau per pandemiją, kai gresia pavojus gyvybei, ką gi pilietis veiks su savo laisve nesilaikyti karantino, jeigu toji laisvė pažeidžia kitų teisę būti apsaugotiems nuo užkrato? Tad nuo laisvės naudotis savo teisėmis pereinama prie būtinybės vykdyti pareigą – gerbti kitų piliečių teisę būti sveikiems. Tardami žodžius „už mūsų ir jūsų gyvybę“, pripažįstame savo ir kitų pareigą neišvengiamai apriboti individualias bei kolektyvines teises.

Mintis, kad asmens laisvė neturi paminti kitų laisvės, per pandemiją ypač akivaizdžiai pasitvirtino. Esu laisvas nesaugoti savo gyvybės ir sveikatos, tačiau neturiu teisės iš kito asmens atimti galimybės išvengti užkrato. Kilus karantino būtinybei, tokia mums įprasta laisvė, kuria džiaugėmės ir kurią saugojome, yra nebegalima, nes ima kelti grėsmę tiek mums, tiek kitiems. Valstybė, pasitelkdama teisės saugos sistemą, pasirūpina, kad asmenys, kurie dėl savo laisvės nevaržomai bendrauti ignoruoja korona viruso pavojų, keldami grėsmę aplinkinių sveikatai, būtų kontroliuojami. Deja, ir ši lazda turi du galus – tokia kontrolė gali tapti dingstimi sekti piliečius. Autoritarinis Kremlius režimas įdiegė išmaniųjų telefonų programėles, leidžiančias naudotis viešuoju Maskvos transportu. Internetu reikėjo gauti leidimus išvykti už sostinės ribų. Kremlius kritikavo Nevzorovas per *Echo Moskvy* radiją tokią staiga atsivėrusią galimybę sekti savo piliečius, ypač potencialius Putino režimo priešininkus, prilygino netikėtai įsigytam *Ferari*, kai norisi išbandyti visą automobilio greitį, niekaip neatsidžiaugiant šiuo nauju žaislu.

Lietuvoje per karantiną nebuvo įdiegtos gyventojus sekančios programėlės, tačiau tai dar nereiškia, kad jos nebus privalomos ateityje. Be to, šiais laikais nustatyti užsikrėtusio asmens buvimo vietą lengva ir kitais būdais. Štai čia ir patenkame į spąstus – viena vertus, norima veikti taip efektyviai, kaip Pietų Korėja, stebėjusi užsikrėtusiųjų maršrutus, kad apsaugotų sveikuosius, antra vertus, pažeidžiamas privatumas, ypač kad visada atsiranda norinčių piktnaudžiauti tokiu įrankiu. Vis dažniau pasirodo tekstų, įspėjančių apie nepagrįstą piliečių sekimą net ir Lietuvoje, nors nesame autoritarinė valstybė. Tekste „Pakeliui į 1984-uosius“ Kęstutis Girnius *Delfi.lt* portale rašė: „VSD nėra vienintelė organizacija, pro pirštus

žiūrinti į piliečių teises. Šia linkme žygiuoja Vyriausybė, pristačiusi įstatymo pakeitimo projektą, kuris įpareigoja mobiliojo ryšio operatorius per karantiną teikti duomenis valdžios institucijoms apie asmenų buvimo vietą. Tai akivaizdus mėginimas praplėsti sekimo, stebėjimo ir klausymosi režimą kovos su koronavirusu dingstimi. Projektui priešinasi Lietuvos medikams atstovaujanti organizacijos, kurios nurodė, kad projekte pateikta formuluotė neatitinka nei LR Konstitucijoje įtvirtintų teisinės valstybės principų, nei pagarbos ir garantijos itin svarbiai žmonių teisei į laisvę. Pasak medikų, projektas sudaro pagrindą neribotam ir masiniam Lietuvos žmonių persekiojimui.“

Apie seklių piktnaudžiavimus rašoma ir tinklalapyje tiesos.lt: „Šiandien Lietuvoje bet kurio žmogaus gali būti klausomasi ir jis gali būti sekamas net ir be galimai realaus pagrindo, o pasibaigus tyrimui asmuo niekada apie tai taip ir nesužino bei nesužinos. Pasak Lietuvos advokatūros, tai yra akivaizdus žmogaus teisių pažeidimas ir didžiulė valstybės problema, kelianti nerimą dar ir todėl, kad nėra jokių duomenų, kokie šio reiškinio mastai.“

Grįžtant prie naujo *Ferari* metaforos, reikėtų kelti klausimą, koku greičiu tam tikros tarnybos lekia piliečių sekimo automagistrale, kas leidžia joms mėgautis sava ja duomenų rinkimo galia? Kuo ši strategija skiriasi nuo Maskvos ir Minsko pinklių? Ar tai nereiškia, kad Lietuva, nors neabejotinai yra demokratinė šalis, vienu atžvilgiu vis dėlto galimai nusižengia demokratijai, nes planuoja sekti gyventojus? Toks klausimas jau seniai keliamas ir JAV. Kaip sužinojome iš Edwardo Snowdeno avantiūros, amerikiečiai buvo masiškai sekami, prisidengiant terorizmo suvaldymu. Paradoksalu, o gal dėsninga, kad politinį prieglobstį Snowdenui suteikė būtent Maskva.

***

Nors teisės reikalavimai diktuoja viena, manoma, kad kultūriniai įpročiai vis tiek verčia elgtis priešingai. Vyrauja požiūris, kad italai nesilaikė karantino dėl savo pomėgio plačiai bendrauti užstalėse, valgyti išimtinai šviežią maistą, paisant aukštesnių kulinarijos standartų. Bet gyvuoja ir kita interpretacija – Europos Sąjunga dėsle suteikti Italijai reikiamą pagalbą, tad NATO narės teri-

torijoje kaip gelbėtoja staiga atsidūrė Rusija, autoritarinio režimo šalis, turinti daugybę politinių kalinių, nuolat gąsdinanti pasaulį, ypač kaimynus, savo branduoline galia. Tai nėra kažkoks netikėtas šio rašinio nuokrypis nuo temos apie teises ir laisves. Atvirkščiai – bandau suprasti, kaip galėjo atsitikti, kad Rusija, nepripažįstanti žmogaus teisių, jas ignoruojanti, ėmėsi aktyvių veiksmų Europos Sąjungos viduje, t. y. ten, kur žmogaus teisės yra pamatinė vertybė? Kodėl Briuselis neskubėjo padėti Italijai, yra nemaloni paslaptis, išryškinanti dvasinį, teisinį, net humanitarinį Europos ištižimą. Radijo laidoje „Nevzoroviški trečiadieniai“ jau minėtas komentatorius Maskvos sprendimą mesti Italijai gelbėjimo ratą apibūdino kaip Kremliaus viešųjų ryšių juodąją magiją.

Kodėl prireikė juodosios viešųjų ryšių magijos? Viacheslavas Bachminas, Maskvos Sacharovo centro pirmininkas, tekste „Regionų ir disidentų Rusija“ rašo: „Italija buvo pasirinkta ne tik dėl itin sunkios padėties, susiklosčiusios šioje šalyje, bet ir dėl to, kad ji yra viena iš valstybių, pasisakančių už sankcijų Rusijai panaikinimą. Beje, tuo pat metu laikraštis *Izvestija* paskleidė melagingą žinią, neva Italijos teisininkai jau ragina šiuo sunkiu metu panaikinti sankcijas Rusijai. Taigi Maskvos valdžios pagalbą diktuoja, be abejo, ne vien humaniški sumetimai (<https://www.vdu.lt/lt/regionu-ir-disidentu-rusija/>)“.

Kaip matome, medicininė kova su koronaviruso pandemija jau tapo politiniu įrankiu. Tai susiję ne tik su privatumo ir laisvių pažeidimais, ne tik su Kremliaus manevrais, bet ir su tuo, kad Europos Sąjunga laikinai suspendavo Šengeno zoną.

Vokiečiai dėsle uždaryti sienas. O štai Bavarija, apeliuodama į tai, kad Vokietija yra federacinė, apsitvėrė sienomis šalies viduje. Esi vokietis, nori patekti į Miuncheną iš Berlyno, tačiau tą padaryti jau ne taip ir paprasta. Bet būtent Bavarija kaip ir Lenkija, Vengrija garsėja radikaliomis dešinės dominavimu. Ten jaučiamas itin stiprus autoritarinės tvarkos ilgesys, o žmogaus teisės atsiduria antroje, jei ne trečioje vietoje. Paradoksas, bet liberalūs politikai, akcentuojantys žmogaus teises, nesusizgribo laiku reaguoti į pandemijos grėsmę, manydami, esą uždarytos sienos – tai radikali dešinės gudrybė, kaip legaliai susidoroti su imigrantais, pasipriešinti Europos

islamizacijai. Atvirai Europai tas visiškai nepriimtina.

Lenkija su Lietuva sienas vis dėlto uždarė, nepaisydamos Prancūzijos ir Vokietijos autoriteto. Suveikė buvusios Dviejų Tautų Respublikos įvaizdis? Absurdiška, bet Norvegijos politikai, nors uždraudė eiti į darbą koronavirusu užsikrėtusiems asmenims, bet karantino nepaskelbė, neuždarė pramogų centrų, kavinių, barų. Užsikrėtė nemažai ir Norvegijos lietuvių. Išryškėjo, kad visais atžvilgiais atviros, liberalios visuomenės socialinis išlikimo instinktas visiškai atbukęs. Tik įsisiautėjus pandemijai, Norvegija susiprato uždaryti prekybos centrus ir kavines, apriboti bendravimo laisvę. Švedai net ir tada nesusvyravo – karantino atsisakė, netrukė atvirai bendrauti, suprask, paliekame teisę kiekvienam apsispręsti, ar saugos save ir kitus, ar platins užkratą.

Donaldas Trumpas dažnai kalba neatsakingai, tačiau dėl vieno galima su juo sutikti – koronavirusas yra kiniškas „produktas“. Bramas Ievenas ir Janas Overwijkas straipsnyje „Mes sukūrėme šį žvėrį“ (*Kultūros barai*. 2020, nr. 6) visai be reikalo atkakliai tvirtina, kad šis „žvėris“ paleistas į laisvę visai ne kinų, dėl to kalčiausias pats... neoliberalizmas, kuris skatindamas globalų konsumerizmą pažeidė pasaulio ekosistemą. Atrodo, šio straipsnio autoriai nesugeba viruso globalaus plitimo atskirti nuo jo atsiradimo priežasčių, todėl teigia, kad „viruso plitimo greitį lemia ekonominė globalizacija“. Iš dalies tiesa, tačiau tai dar nereiškia, kad neturėtume įvardyti, kokioje šalyje ir iš kokios kultūros tas virusas kilęs. Kinai valgo ne tik laukinius, bet ir naminius gyvūnus – kates, šunis, o viešajame transporte stovi kibirai skrepliams viešai spjaudyti... Lyg to nežinodami, Ievenas ir Overwijkas tvirtina, atseit globaliai „išaugo laukinės gyvūnijos paklausa“. Europoje ir Šiaurės Amerikoje ji tikrai neišaugo, žmonės maitinasi nors dažnai ir nesveikai, tačiau visiškai kitaip, civilizuotose Azijos šalyse, anai Japonijoje, irgi neklesti laukinių gyvūnų turgavietės.

Apeliuodami į globalizaciją, abu olandai kalba apie abstrakčią rinką, kuri, neva „susigundžiusi laukiniais gyvūnais, paskatino verslą įsibrauti į tūkstantmečių senumo ekosistemas, kurios anksčiau buvo uždaros sąveikai su žmonėmis.“ Bet Azijoje ne taip seniai siautėjo ir kiti virusai, pavyzdžiui, paukščių gripas. Čia belieka tik pridurti,

kad iš Kinijos atkeliauja daugybė ir mažiau pavojingų, bet civilizaciškai menkaverčių dalykų – tai prastos kokybės, todėl pigios prekės, imituojančios itin aukštus standartus dažnai vogtais prekių ženklais. Maža to, Kinija nesivaržo įkalinti disidentų, drįstančių kritikuoti vyriausybę, visiškai neslepia globalių šalies interesų, pavyzdžiui, Afrikoje. Neseniai gautas pasiūlymas investuoti ir į Klaipėdos uostą, gundoma kad būtų nutiestas povandeninis tunelis iš Talino į Helsinkį kaip *Rail Baltica* tęsinys...

Autoritarinis Pekinas glaudžiai bendradarbiauja su autoritarine Maskva, mat abiejų šalių lyderiai svajoja pakeisti pasaulio tvarką, varžydami žodžio laisvę (ką tik matėme, kaip užgniaužtas Honkongo pilietinės visuomenės pasipriešinimas). Visa tai neturėtų būti suprasta kaip priekaištas milijardui kinų, kurie patys yra komunistų partijos persekiojimų aukos, bejėgės prieš vyriausybinių savo šalies drakonų. Kinija ambicingai ir be skrupulų siekia užvaldyti pasaulio ekonomiką. Tokios politikos kritikams ir protestuotojams vietos Xi Jinpingo valdose nėra kaip ir Putino Rusijoje, kuri sparčiai diegia įvairius masinio sekimo metodus ir informacijos kontrolę. Kinija – tai valstybė, įteisinusi darbo vergovę. Žmonės įkalinami cechuose, kurių patalpose turi net nakvoti. Kad nenusižudytų, iššokdami per langus, aplink pastatus ištiesiami tinklai. Žurnalistų reportažų apie tokią vergovę netrūksta *YouTube*. Tad neoliberalizmo kritikai vis dėlto turėtų įžvelgti skirtumą tarp kapitalistinių šalių, gerbiančių žmogaus teises, ir Kinijos, nesuteikiančios jokių teisių. Šiomet iš kosmoso į vandenyną netoli Niujorko nukrito nevaldoma kinų kosminė stotis „Dangaus šventovė“. Žodis „nevaldoma“ labai tinka apibūdinti globaliam ekonominiam Kinijos augimui – šis reiškinyms apima ir nesuvaldomą COVID-19 virusą, ir nevaldomą kosminę stotį. Kitaip tariant, kas neužpuls, įsiskverbęs per kvėpavimo takus, tas užkris tiesiai ant galvos.

Tačiau net ir nustačius galimą viruso, sukėlusio pandemiją, kilmės šalį (nuolat jaučiant pagundą pasidomėti ir ten veikiančiomis įslaptintomis laboratorijomis), tenka pripažinti, kad šis žudikas, iš pradžių buvęs kinų, jau tapo mūsų visų. Anglosaksai gyveno iliuzija, kad virusas bus trumpalaikis arba prašvilps pro civilizuatą pasaulį, nes čia šikšnosparnių niekas negrauzia. Deja, viltys neišsi-

pildė. Teko atšaukti net Tokijo vasaros olimpiadą, milijardų vertės NBA krepšinio čempionatą... Olandų autoriams, kritikuojančiams neoliberalizmą, reikėtų pritarti dėl įžvalgos apie jo įtaką žaibiškai viruso globalizacijai. „Vakarų“ demokratinis, liberalus pasaulis gyvena, užliūliuotas vartotojiškos palaimos svaigulio, toliau rūpinosi kuo spartesniu ekonomikos augimu, nes manė, kad koronavirusas taip ir liks vien Kinijos baubas. Kapitalistinis interesas stabdė išankstinius veiksmus, neleido skelbti karantino, kai mirštančiųjų dar nebuvo daug, juk suvaržius verslą, kils recesija, kurios visi bijo kaip velnias kryžiaus. Tik tada, kai sniego gniūžtė virto lavina, privertusia rinktis tarp gyvybės ir mirties, kai Italijoje teko izoliuoti išstisus miestus, įvairių šalių vyriausybės ryžosi pasipriešinti didžiojo kapitalo spaudimui ir paskelbė karantiną, o pasiskolinusios pinigų, ėmė netgi valdyti ekonomiką.

Kai pandemija agresyviai įsibrovė į privačią ir viešą erdvę, pagaliau suprasta, kad konsumerizmas turi būti suvaldytas. Staiga, bet, ko gero, trumpam sugrižo moralinis imperatyvas, kad svarbiausia yra prigimtinė žmogaus teisė gyventi. O gal karantinas įvestas net ir ne dėl to... Galimas daiktas, buvo apskaičiuota, kad atsiradus daugybei ligonių, medicinos personalas nebepajėgs su tuo antplūdžiu susidoroti, o tada sugrius visa ekonominė pelno darymo infrastruktūra. Kas atsitiks? Kapitalizmas žlugs?

Borisas Johnsonas pasiūlė visiems britams persirgti, kad ramiai galėtų eiti į gatves ir toliau be saiko vartoti... Gąsdino, kad karantinas, jeigu būtų įvestas, sukeltų ne tik ekonomikos nuosmukį, bet ir visuotinę depresiją. Tačiau kažkas jį, matyt, paprotino, kaip liūdnei visas tas laisvumas gali pasibaigti (o gal sunerimo, kai pats apsikrėtė). Juk jeigu neliks sveikų vartotojų, neveiks ir konsumerizmo ideologija, skatinanti nenutrūkstamą ekonominį augimą.

Būtent tokia recesijos kontekste apie koronavirusą kalbama ir Lietuvoje, akcentuojama vien tai, kaip karantinas paveiks ekonomiką, verslą. O kur diskusijos, virtualūs forumai dėl fizinio tautos išlikimo? Juk tai nacionalinio saugumo klausimas! Kodėl nepasvarščius, ar mes, baltai, apskritai išliksime XXI amžiuje? Ir dėl ko mums reikėtų stengtis išlikti – ar tam, kad atidarytume naują *Akropolį* ir vėl be saiko vartotume, braudamiesi savo

BMW pastatyti kuo arčiau durų, ar tam, kad kurtume naujo pobūdžio bendruomeninius santykius?

Natūralu, kad karantino įvesta tvarka, tiek vartojimo, tiek bendravimo ir laisvo judėjimo apribojimai išprovokavo diskusijas apie žmogaus teises. Thomasas Paine'as knygoje „Žmogaus teisės“ rašė, kad visi esame laisvi iš prigimties. Turime prigimtine teisę į laisvę ir gyvybę, o valstybės pareiga – ta laisve pasirūpinti. Tačiau taip teigta XVIII a., kai buvo kuriama nauja pasaulio tvarka, rutuliojosi liberalizmo idėjos, kūrėsi Jungtinės Amerikos Valstijos. Tad ir žmogaus teisės buvo suformuluotos, vadovaujantis laisvės dvasia, jos netaikytos prieš karantino sąlygų. Teisė į religinę praktiką irgi netaikyta prieš karantino sąlygų. Bažnyčia, kuri pretenduoja į moralinę viršenybę (nepaisant dabartinio moralinio jos nuopuolio) virš pasaulietinės valstybės, atstovaudama dieviškajam išganymui, staiga privalėjo pripažinti medicinos viršenybę. Katalikų bažnyčia pakluso, tačiau Aliksandras Lukašenka įsakė šv. Velykų Baltarusijoje neatšaukti, pats dalyvavo apeigose. Kremliaus autoritaras Putinas vis dėlto nurodė paisyti medicinos viršenybės, todėl popams teko susitaikyti su skausmingu karantininiu draudimu.

Pandemijos sąlygomis medicina svarbesnė už religiją – 2020-aisiais liturginės apeigos buvo atliekamos tuščiose bažnyčiose, tikintiesiems pasiūlyta tik virtuali galimybė melstis prie kompiuterio ar TV ekrano. Bažnyčios vadovai pakluso medikų reikalavimams, nebedalijo net šv. Komunijos, kuri pagal katalikų mokymą atlieka ontologinę funkciją, liudija realią Kristaus esatį. Taigi tikinčiųjų susitikimas su Išganytoju laikinai atidedamas.

O štai medikų reikalavimas prisidengti veidą kauke ypač ironiškai atrodo islamizacijos kontekste – Prancūzijoje buvo uždrausta musulmonėms viešose vietose tradiciškai prisidengti veidą, o dabar tai privaloma ne tik joms, bet ir vyrams musulmonams, kitų religijų tikintiesiems, ateistams, sekuliariems pasauliečiams.... Savotiška likimo ironija.

Kartais atrodo, kad koronavirusas – absoliutus cinikas, besišaipantis iš visko. Juo galima užsikrėsti ir tapti viruso nešiotoju „be simptomų“. Skamba taip, lyg laboratorijoje būtų pasidaravęs kažkoks nežinomas visagalis piktos valios burtininkas, kuris dabar iš visų mūsų tyčiojasi... ■

PAMINKLINĖS REMINISCENCIJOS

Išėjo Jonas Basanavičius pasivaikščioti po Vilnių, pasidairyti, kaip jis pasikeitė per šimtą metų. Štai Miesto salė, kurioje 1905 m. buvo sušauktas Didysis Vilniaus Seimas. Daktaras vadovavo organizaciniam to Seimo komitetui. Kitapus gatvės gražaus, didingo namo stovėta. Deja, šis per karą išdegė, tik sienos liko, nebuvo kam jo sutvarkyti. O nelabai ir norėta, toje vietoje patogią aikštelę automobiliams padarė. Gražiai apsitvarkė, kad būtų jaukiau, į kaimo turizmo sodybą panašiau, tujomis apstatė ir palmėmis, primenančiomis egzotiškas keliones. Dabar ten jaunimas linkminasi, užkandžiauja, alų gurkšnoja. Lai gurkšnoja. Kalbininkas Jonas Jablonskis kadaise sakė: alus gerti sveika. Nesirūpinkite, daktare, „Gubernija“, „Kalnapilis“ ar „Švyturys“ yra tikrai geras gėrimas, jei nepadaugins, nieko neatsitiks. Tamsta taip pasinėrėte į Lietuvos Valstybės atkūrimo rūpesčius, kad nuo dietologo kasdienybės esate visiškai nutolę. Palikime tai daktarui Aiskaudai, kuris vos už poros kvartalų stoviniuoja. Jis neatsisakys padėti, jeigu kam ims mausti pilvą ar galvą. Dar ir šunelį, dabar vadinamą augintiniu, reikalui esant, apžiūrės. O Tamsta atsidėkite Valstybės reikalams, nes dabar itin trūksta gebančių jais tinkamai rūpintis. Nuvažiuokite į savo gimtuosius Ožkabalius, ten nuostabus ažuolynas Jūsų atminimui pasodintas, galėsite susikaupti, Lietuvos grožio įkvėpęs.

Antaną Smetoną, Tamstos bendražygį, didį Valstybės vyrą valdžia siunčia apsidairyti toje vietoje, kur kadaise buvo Valstybės Tarybos būstinė. Pastatas per karą irgi sugriautas, tuščia vietelė likusi. Vietos mažoka. Prezidentui bus dar sunkiau tarp staliukų ir kėdžių prisisprausti... Nejau neatsirastų deramos vietos, kad galėtų plačiau pasidairyti, Gedimino pilį matytų? Kad kava ar alumi koks nors gurkšnotojas neaplaistytų?

Buvusiame Šv. Jurgio skvere prieš pusantro šimto metų vienas rusų gubernatorius Muravjovas, liūdnam pagarsėjęs kaip Korikas, savo budeliams buvo koplyčią pastatęs. Dabar ten kitas daktaras, Tamstos pasekėjas, tautos žadintojas, himno autorius, Vincas Kudirka vietą susirado. Kuklus buvo žmogus, kukliai atsistojo, tačiau už jo pečių – visa Valstybė. Erdvės tiek, kad nemaža minia galėtų tilpti, Tautos giesmę giedodama. Visi mato – čia jau alus geriamas nebus. O jei koks šimtas ar keli šimtai piliečių susirinktų, tikrai galėtų duoti gerų patarimų šalia įsikūrusiai Vyriausybei... ■

VILNIAUS MEILĖ IR LIŪDESYS

Apmąstymai, jausmai ir santykiai su Vilniumi – tai turbūt asmeniškiausia iš visko, ką turi šiame mieste gyvenantys žmonės, nesvarbu, ar jie čia gimė, ar iš kažkur atsikėlė gyventi nuolatos, ar sostinė suviliojo juos tik laikinai. Dėl nieko neįmanoma taip smarkiai susipykti ar taip gerai sutarti, kaip diskutuojant su vilniečiais apie Vilniaus leitmotyvą. Nes visi labai skirtingai kalba apie tą patį meilės objektą. Toji meilė svyruoja tarp rožinių, jaunatviškai idealistinių potėpių ir tamsių keršto atspalvių. Neįmanoma sutarti, net koks yra Vilnius, kaip jis atrodo, nes vieni mato tik dabartį, kiti gyvena vien praeitimi, kuri, visai varoma, vis dėlto niekur dar neišėjo. Vilnius žavi, skaudina, džiugina ir persekioja efemeriška savo vizija ir emocine galia.

Bernardinų sodas

Jauniems *politbiurokratams* ir vidurinėsios kartos klerkams Vilnius simbolizuoja laisvę, tačiau kažkodėl baisiausiai gėdijamasi sudėtingos jo praeities, todėl bandoma ją pridengti staliukais, skėčiais, dirbtinėmis gėlėmis, kurių estetika tiktų nebent pagaliau palaidoto giminaičio kapui, net niūriais dangoraižiais, labiau primenančiais savo kastos neužaugas. Esmė – kuo spartesnė kaita, tegul ir prievartinė, bet priartinanti naujuosius vilniečius prie tų Vakarų miestų, kur jų pačių matyti niekas nenori. Savotiška internetinio artumo iliuzija, kurią lengvai pažinsite iš žodžio „*čilinti*“.

Kita vilniečių dalis – dažniausiai tie, kurie užaugo šiame mieste. Dalis iš jų dar prisimena sovietmetį (ir tikrai toli gražu nebūtinai jo ilgėdamiesi, nors esama ir tokių). Vilnius jiems – tai miestas iki upės, t. y. mėgstamiausia sostinės vieta yra ties Gedimino prospektu. Šiems žmonėms, mačiusiems nemažai pasaulio įdomybių, Vilnius yra auksinė mylia, pasaulio bamba, jie glaudžiai sieja save su šiuo miestu, nors jo kvintesenciją suvokia gana skirtingai. Vieniems iš jų Vilnius – tai saulėta Katedros aikštė, kavos puodelis vasarą Užupyje prie Vilnelės, orus pasivaikščiojimas po Bernardinų sodą tarp džiugių draugiškų veidų, napoleoniška pasaka apie Šv. Onos bažnyčią, sužavėjusią patį Bonapartą... Kartu tai malonus ritualas, kai šiltą vakarą galima pasikalbėti su bendraminčiais apie tai, kad Vilnius kelia vien geras emocijas.

Visiškai kitaip šį miestą supranta sąlygiškai trečioji vilniečių grupė, savo viešai išreikšta apimtimi turbūt

pati mažiausia. Bet po lašą tokios nuotaikos ar nusi-
teikimo turi bene kiekvienas „tikras“ vilnietis. Tai tie,
kam Vilnius yra visų pirma nostalgiško liūdesio mies-
tas. Jų simboliai – ištuštėję Didysis ir Mažasis getai, Šv.
Apaštalų Petro ir Povilo giltinė, atgulusieji po beveik
išimtinai lenkų katalikiškais antkapiais, amžinai klai-
džiojanti liūdnei meili Rožytė...

Melancholija Vilniuje stipresnė už viską. Šis miestas
leidžia sau pakvailioti, triukšmingai papramogauti, net-
gi (sukandęs dantis) pabūti tuo, kas įvardijama *fun*. Ta-
čiau visa tai laikina, taip jaučiasi ir jaunuolis, kurį drau-
gai, nepaisydami jo protestų, nusitėpė į naktinį klubą,
bet visiems linksminantis, jam darosi vis liūdniau, kol
svetimas džiaugsmas virsta vienatvės skausmu.

Niekas nediris teigti, kad Vilniuje nėra vietos
meilei. Anaiptol! Vilnietės savo žavesiu stulbina,
priklausydamos pačioms įvairiausioms amžiaus
grupėms, retai kur komplimentus norisi sakyti taip
dažnai, kaip Vilniaus senamiestyje. Vyriškių ka-
riuomenės, galinčios susikauti su juo dėl dėmesio,
gal ir nėra, bet argi tai svarbu, pačiam būnant vyru?
Vis dėlto garsių, įkvepiančių laimingos meilės isto-
rijų šiame mieste yra ypač maži. O net ir plačiai
paplitusios legendos labai prieštaringos. Vilniuje
nestinga tik nelaimingos meilės dramų, ko vertos
vien Adomo Mickevičiaus jaunystės ar Romaino
Gary vaikystės kančios.

Meilė šiame mieste galbūt iš tikrųjų valdo viską,
tačiau šis jausmas pasireiškia ne kaip burkuojančių
balandžių, o kaip besiglaustančių ir besidraskančių
kačių (atleiskite už tokį palyginimą) santykiai. Ki-
taip ir negalėtų būti, nes Vilniaus žavesys iš esmės
labai prieštaringas. Vieniems tai „atgimę“ pastatai,
kokčiai *aprinkelinti* iš visų paradinių pusių, rėks-
mingos, pasipūtusios vitrinės, besižarstančios iki
skausmo banalia, nuvalkiota hipsteriška išmintimi,
išdėstyta, aišku, angliškai. O kitiems – visi tie be-
galiniai Senamiesčio užkaboriai su medinėmis laip-
tinėmis, kurias, atrodo, nuplėš bet koks stipresnis
vėjo gūsis, su laisvai augančiomis pasišiaušusiomis
piktžolėmis, dilgėlėtais Vilnelės krantais, aprtrupė-
jusiomis bažnyčių navomis ir kitais atributais, kurie

Žvėryno medinė architektūra

naujokams atrodo atgrasūs, tačiau trečiajai vilniečių
kategorijai būtini kaip tikrosios gyvybės simboliai.
Tai ir nesuskaičiuojama gausybė namų, kurių gy-
ventojai per karą sušaudyti Paneriuose, pokariu iš-
tremti į Sileziją aršių „modernintojų“, mėgusių daug
kalbėti ir apie lygybę, ir apie laisvę...

Skirkite dieną pasivaikščiojimui ir įsitikinsite,
tiesiog pajusite, kad tipiškiausias Vilniaus meilės
scenos plėtojasi ne vakarinėje Vilniaus gatvėje, kur
renkasi daug 20–40 metų amžiaus publikos (ten
klesti veikiau flirtas iš išskaičiavimo), bet Bernardi-
nų sode ir visur kitur, kur tik galima rasti vienumos
užuovėją, bet neatsidurti taip nepasiekiamai per toli,
kad atsiribotum nuo kitų žmonių. Dažniausiai jau-
nuolis ar mergina vieniši sėdi ant suoliuko su knyga
rankose arba glostydami išmanųjį telefoną, laukia,
gal kas nors prieis ir užkalbina, tačiau kartu yra per-
nelyg susitelkę į savo liūdesį, kad išties to norėtų.

Turbūt nėra kito tokio miesto, kuris taip gerai
išmokytų grožėtis nelaiminga meile. Liūdni žvilgs-
niai, nudelbtos ar tiesiog nieko prieš save nematan-
čios akys, švelniai nusivylusios šypsenos sukuria
daug jausmingesnę ir estetiškesnę aplinką, emociš-
kai įelektrina ją nepalyginamai labiau, negu už ran-
kų susikibę žvalūs įsimylėjęliai.

Vilnius, tarytum „Oblomovo sapnas“, moko susi-
kurti nuostabiausias iliuzijas ir nepaliaujamai mė-
gautis savo kančia. ■

SUNKŪS GYVENIMO STEBUKLAI

XX–XXI a. lietuvių poezijoje nėra daug eilėraščių *vyro* tema, liudijančių visuomenės, kalbos ir kultūros kaitą. Vis dėlto kilo mintis parengti antologiją iš geriausių, sudarytojo manymu, *vyrams* skirtų eilėraščių. 2017 m. buvo išleista mano sudaryta rinktinė „Pirštai jos neša leliją“ (*Moteris XX–XXI a. poezijoje*), o šįsyk rūpėjo poetinis šiuolaikinio vyro tapatybės pjūvis, visuomenėje vyraujantys vyriškumo konstruktai, atsiveriantys tiek vyrų, tiek moterų poezijoje. Norėjau pristatyti vertingiausias man pasiekiamas eilėraščius apie visas tapsmo vyru fazes – nuo berniuko iki senolio.

Galimas daiktas, šią knygą derėtų vadinti neantologija (ar asmenine antologija), kaip savąją dvi-kalbę lietuvių poezijos rinktinę „Gyvas atodūsis“ įžanrino puikus lietuvių kilmės amerikiečių poetas ir vertėjas Vytautas Bakaitis, pateikęs skaitytojams meistriškai išverstus eilėraščius nuo Kristijono Donelaičio iki Arno Ališausko. Sudarant šią knygą, man rūpėjo, kaip poetiniuose tekstuose reprezentuojamos esminės – sūnaus, brolio, mylimojo, vyro, tėvo patirtys. Ką reiškia tapti vyru? Ką reiškia būti vyru? Ar tą mato (o jei mato, tai kaip) lietuvių poezija?

Sumanymo esmę atskleidžia net ir šis mažas spaudai rengiamos knygos „Sunkūs jo gyvenimo stebuklai“ (*Vyras XX–XXI a. poezijoje. Rinktinė*) fragmentas.

Sudarytojas Julius KELERAS

Zigmas GĖLĖ (1894–1912)

Berno meilė

Jauną mergą aš mylėjau –
Ji mane mylėjo;
Aš tylėjau visą laiką.
Ir jinai tylėjo.

Ruduo dingo kaip svajonė,
Daug iškrito sniego;
Paukščių miške nebeliko –
Ir jinai pabėgo...

Esu dabar vienui vienas:
Sėdžiu, rūkau pypkę,
O šventadienį su vaikais
Mušu kieme ripką...

Dar biškutį čia pridursiu –
Žėdna merga toki.
Mane metė, mes ir tave.
Tat gerai žinoki.

Juzė AUGUSTAITYTĖ-VAIČIŪNIENĖ (1895–1974)

Ištremtų brolių kambaryje

Pabunda skersvėjis, tarpdury miegojęs
Sujudina langų blakstienas – tamsžalių akių,
Šviesa įbėgus apsemia šešėlių kojas,
Ir aš jos pasaka tikiu.

Renku išalkusiu žvilgsniu senų seniausių daiktus:
Juose daugiau kančios, gyvumo,
džiaugsmo ir prasmės.
O laikas išimetęs į knygas ir laiškus,
Paglostyta styga kalbės, –

Apie parskrendančias kregždes ir traukinius,
iš šiaurės
Pareinančius šarmotais ratais, apsnigtais stogais,
Kaip liejasi išsirpę dviejų taurių rožės,
Palinkusiais dangaus laukais.

Matau – į susitvenkusio laukimo palšą upę
Sugrįžę dienos žaidžia nenusakomom spalvom...
Ir broliai ten sargybą eina, įsisupę
Senom trispalvėm vėliavom.

Man rodos – per suvirtusių metų daugį
Aš niekur nebuvau išėjusi iš čia!
Tik vakarop į medžio šlamesį įaugi,
Kurio viršūnėje delčia.

Kazys BRADŪNAS (1917–2009)

Pirmagimis

Aš nežinau,
Bet žino upė.

Štai šią valandą
Pagiryje prie ežero
Gimė berniukas.

Kam prausiate berniuką
Taip baltai –
Kai pamatys gulbė,
Tai nusineš
Kaip savo vaiką.

O čia vilnys teliuskuoja,
Švendrai šnara,
Miegas prie žemės lenkia...

Kai nubudo,
Nebuvo nei namų, nei vandens, –
Ošė vienas miškas.

Matai, jaunuoli,
Dangum bekopiančią saulę? –
Dabar keliauk į tą pusę...

Alfonsas NYKA-NILIŪNAS (1919–2015)

2. Sūnui

Visa, kas gimsta ir nenori
Mirti, sūnau, yra legenda.
Mes esame legenda. Už mūsų sienų
Tėkančio barbaro mes niekad
Nelaikėme žmogum ir savo tiesą
Vadinome vienintele. Tvirtoves
Statėme tik prieš save,
Prieš savo neapykantą ir skausmą.
Bet barbarų visad tiesa.
Vandens tiesa. Ugnies tiesa.
Mirties tiesa. Ir mūsų kraujas
Buvo mitas, nes gyventi, ne statyti,

Yra vienintelė tiesa,
Todėl ir mes abu, sūnau,
Esame ir būsime legenda.

Stasys JONAUSKAS (1948–2018)

Senelis

Vaikeli, žiūrėk, šitas dėdė
Buvo toks pat kaip ir tu.
Anksčiau jis galvojo, kad jį kas nulipdė,
Dabar sužinojo, kad išsivystė.

Žiūrėk, jis jau stovi, jau eina, jau bėga,
Žiūrėk, jau jį vedas, žiūrėk, jau jis veda,
Žiūrėk, jis važiuoja, jis plaukia, jis skrenda,
Apie žemę ir apie saulę.

Žiūrėk, jis dar laigo, dar verčias per galvą,
Žiūrėk, jis dar šaukia, dar vejasi kamuolį,
Žiūrėk, jis dar ieško teisybės knygose,
Kišenėse, susirinkimuose, buteliuose.

Žiūrėk, jis dar vystos, žiūrėk, jis jau lenkia,
Žiūrėk, jis jau vykdo, jau atkreipia dėmesį,
Žiūrėk, jis sutinka, jau tyli, jau pritaria,
Žiūrėk, jau gyvena geriau negu pernai.

Žiūrėk, jau jis tolsta, žiūrėk, jau jis tirpsta
Žiūrėk, minioje ar atskirsi.
Žiūrėk, nebėra jo. Ir gal jis tebuvo koks nors
Nulipdytas iš sniego senelis.

Vytautas KAZIELA (1955)

senstantis

ryte
kai priverčiu
kaulus sugrižti
į kūną
kai dar vienai dienai
įkuriu ugnį
atitraukiu užuolaidas
moterys į mane
nebežiūri
bičių vilkui
išgėrus
lūpų saldumą

Antanas A. JONYNAS (1953)

Jaunuolis

Vienintelė moteris
kuria jis galėjo pasikliauti
buvo mirtis

jo šypsena daug ką žavėjo
bet mirtį labiausiai

kiekviena lengvabūdė diena
jiems patalą
klojo

kokia tauri buvo jų ištikimybė

Tautvyda MARCINKEVIČIŪTĖ (1955)

Slengas

Sūnaus kalba man įdomi gana
kaunietišškai sodrus jaunimo slengas
tai akademinio žodyno angina
kurios nebeišgelbės drinkas lengvas
nesuprantu nuo ko tokia jinai
nuo miesto mūrų ar nuo aparatų
gausos aplinkui niekad nežinai
ar besiklausanti ausis įprato
girdėt ne pilną svetimybių ją
kaip būtų ir įmanoma tikėtis
bet tarsi aukso šaukštas sriuboje
nurungiančią lit.turinio varškėtį
jinai gyva lengva ir paslanki
bet kad suprastum taip turi ją jausti
kad gniaužtųs kumštin pirštai tau penki
lyg atiduodant kraują artimiausiam

Viktoras RUDŽIANSKAS (1957)

Rytas

užgieda prisukamas gaidys o virdulys skuba
virtti arbatą
nespėji nė gomurio nusiplikyti:
televizoriuje teroristai
susprogdina traukinį arba lėktuvą –
nėra kada su jais aiškintis
tarkšt barkšt kibirais ir leki savom kojom
kosminiu greičiu
į tvartą įkvėpęs ramaus mėšlo kvapo
užsinori pasiražyti
nusižiovauti – neįsijausi: prie skardinės nuo teftelių
katinas įsakmiai: duokš duokš greičiau!

tegu jį velnias!

Kultūros barai 2020 · 7/8

karvę už spenių ir melži melži melži rodos
akimirka ir laukan
ištrūko gyvulių šiluma – šliūkšt pliūkšt keletą
šlakelių į skardinę – katinas
užganėdintas bet pieninė laukia:
dideliais žingsniais gryčios link
viršugalvis užkliudo uosio šakas šerkšnas nusvilina
kaklą – reikės
nukirsti – nespėji nė pieno iškošti: žinutė kompiuteryje –
dukra prisiminė: tėvai negaunu stipendijos!

šaunuolė – tėvai negaunu stipendijos – akių nerodo –
o ką tas tėvas tas bezdalų
maišas nors dar ne visai: paskerdžia kiaulę arklį pakinko
ir bobos dar rūpi, o Dievui laiko vis nesuranda – gyvas
daiktas: pačiam to pinigų reikia lyg oro – vėl teroristai

po šimts perkūnų
kas ten taip cypia – oho kaip drimba žiurkė į spąstus įlipo –
necypk
pieną iškošiu tada atėjęs tave pribaisiu – ar bus gerai
jei lopeta
tvosiu per kuprą – na bet ir davė sprogimas metro jei
šitaip pieninėj –
nė ženklo neliktų – galėtum pienu nors obelis laistyt

kai pagalvoji spjautum į viską ir išvažiuotum kokion
Amerikon
kad pamatytum drūtos kultūros gyvos Madonos
pasiklausytum gal ir išgertum su ja po koncerto: nieko sau
boba tarp mūsų kalbant – tfu – ką aš čia paistau –
kas karvę pamelžtų?!

Aidas MARČĖNAS (1960)

Anąryt atsibudęs
kelias sekundes buvau vaikas

kiek nežinios supančioja jausmus

berniukui, atsibudusiam į kūną
nustėrusio trisdešimtmečio, būna –
banga artėja, tvenkiasi į mus

išsprūdus iš pavidalų, visais
daiktais ūmai prasiveria ir matos
skurdi esmė, kur juokiasi *thanatos*
ir liejasi netvardomais garsais

kalba į formas, muzika šviesi –
legato – ir tada esi
akimirksnį supratęs prasmę žodžių

„ragaukite, ir būsit kaip dievai,
ir akys atsivers“ – bet taip kreivai,
kad neatskirsit angelo nuo ožio

Valdas DAŠKEVIČIUS (1961)

kaktomuša

žvilgteliu į sutemusį stiklą
matytos akys
ašaroto berniuko įniršusio vyro
matytas
drovus kiek ironiškas šypsulys
matytas
smakro griovelis
įspaustas ryžtingų protėvių

ak žinoma
čia juk tas
be kurio nežiūrėčiau

surėmę žvilgsnius
stovime
nesitraukiame nė per plauką
mylėdami bet pasirengę

griebti
vienas kitam už giesmės

Marius BUROKAS (1977)

Lyderis

Vieną rytą, skusdamasis,
nuo veidrodžio nubraukęs garus, pajuto,
kaip iš gerklės dygsta kaklaraištis, kaip tinsta
veidas, tarp kojų išsirango užtrauktukas,
o perlamutrinės sagutės paskubomis kietėja
rankogaliuose. Ginklanešio neprireikė.
Kvėpėdamas tipografija ir muilu,
spauda ir klįjais,
žvaliai žengė į priekį
ir pasikorė plakato tarpdury.

Greta AMBRAZAITĖ (1993)

tuščias kvadratas

neišeik dar iš proto, pabūk dar,
prašau mėlynakio berniuko,
jis galėjo būti bet kuris iš matytų, bet taip nenutiko,
jis išnyks, vos pajus, kad blogai fokusuoju jo sielą,
kad dažniai per daug žemi, o vynas per skystas,
tą sekmadienį jis teprašė žodžio,
kad savo kūnu papasakotų mūsų tariamą
auksinio kvadrato istoriją,
jei užsidengčiau akis nuo šviesos,
jis išvestų iš šio labirinto,
bet prašiau per daug, išsigando,
tiktai neišėiti iš proto, palikt mane ten,
jis atsakė, kad dar pagyvens,
neversiu popieriaus peiliu, jis atsakė,
ir mudu išėjom

AR LIETUVOJE BUVO TYLUSIS MODERNIZMAS?

Keletas pastabų apie biografinius modelius

Nacionalinėje dailės galerijoje 2018 m. surengtas seminaras provokuojančiu pavadinimu „Ar buvo tylusis modernizmas Lietuvoje?“ O kitais metais šiam klausimui skirtas netgi atskiras žurnalo *Acta Academiae Artium Vilnensis* numeris. Pratarmėje nurodytas ambicingas tikslas: „*Naujausi kolegų darbai ir asmeniniai tyrimai skatina į intuityviai sukonstruotą tylojo modernizmo prieigą pažvelgti kritiškai. Praėjo dvidešimt dveji metai nuo 1997-aisiais surengtos parodos Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982, liudijusios romantizuotą, amžininkų atsiminimais pagrįstą požiūrį į sovietmečio dailės modernizacijos procesus. Laikotarpio tyrimams įgaunant naują pagreitį, plečiasi nagrinėjamų temų ir problemų laukas, veriasi nauji archyviniai šaltiniai, gilėja patirtys. Emocinį santykį su tyrimų objektu keičia skirtingomis metodologinėmis priegomis grįstas kritinis požiūris, kurį, tęsiant darbus, prasminga aptarti.*“¹

Nors šiek tiek pavėluotai, manau, verta atsiliiepti į kvietimą, bandant kukliai įsiterpti į šį darnų analitinių balsų chorą ir bent kruopelyte papildyti vis gilėjančias dailėtyrinink(i)ų patirtis, metodologines „prieigas“, taigi pratęsti prasmingą svarstymą. Nes, sutikite, – geriems darbams senatis negalioja.

Šio straipsnio metodologinis pagrindas – Sergejaus Rapoporto (1934–2017) sociologinės išvalgos. Pasitelkiau jas todėl, kad šis sociologas, nepelnytai nustumtas į šoną tiek sovietmečiu, tiek ir po nepriklausomybės atgavimo, beveik keturis dešimtmečius dirbęs Istorijos instituto Sociologijos skyriuje fiksavo būtent Lietuvos (daugiausia, žinoma, Vilniaus) sociokultūrinės situacijos kaitą. Būdamas nuošalyje nuo pagrindinių kultūrinių klanų, meną ir menininkus stebėjo

blaiviu, šiek tiek sarkastišku žvilgsniu.

Sociologas tyrinėjo ne tik savo profesinio cecho, bet ir vadinamosios kūrybinės inteligentijos (daugiausia literatų, dailininkų) savivokos ypatumus sovietmečiu ir nepriklausomais laikais. Vėlyvojo sovietmečio sociologiją ir sociologus sąlygiškai suskirstė į šešias „rūšis“.² Toks skirstymas puikiai tinka ir ano meto dailininkų bendruomenei:

a) „valdantysis“ oficiozinis sluoksnius, kurio atstovai tiesmukai, agresyviai savo elgsena ir kūryba diegė totalitarinio režimo dogmas;

b) vadinamieji „eiliniai oficialūs“ dailininkai, minėtas dogmas paklusniai adaptavę, tačiau tūnoję „valdančiųjų“ šešėlyje, nors riba tarp šių dviejų rūšių gana sąlygiška;

c) pusiau oficialūs dailininkai, pakankamai integravęsi į oficialią dailės sistemą, tačiau jų kūryboje praslydavo šioks toks „liberalumas“. Jei gaudavo pylos, nes valdžia įtardavo, kad kokio nors kūrinio plastinis sprendimas pernelyg „formalistinis“, neoficialiuose inteligentijos sluoksniuose jų prestižas iškart išaugdavo. Mat „a“ ir „b“ rūšies „valdančiųjų“ biografinis modelis vėlyvučiu sovietmečiu nebuvo populiarus;

d) tie dailininkai, kurie, veikdami oficialios meno sistemos rėmuose, puoselėjo „ezopinį“ kūrybos lygmenį, iš pažiūros visiškai ar beveik nesusijusį su oficialiais reikalavimais. Tą lėmė formos ir siužeto metaforiškumas, todėl jų kūrybos „ezopinė“ kalba ne itin apibrėžta, reliatyvi;

e) Rapoportas pažymi, kad kai kurie sociologai keisdavosi nelegalia sociologine *tamizdato* ir *samizdato* literatūra, taigi išimčių vis dėlto būta, nors jos itin retos. Žinoma, „pogrindis“ šiuo atveju reiškė tiesiog sąmoningą apsisprendimą. Dailės srityje iš dalies analogiškai galima vertinti „*dirbtuvių kultūrą*“ – būdavo pristatomi kūriniai,

nepatenkantys į oficialias parodas. Tiesa, nemaža tų dailininkų kūrybos dalis cenzoriams neužkliūdavo. Taigi šis lygmuo beveik nesiskiria nuo „ezopinio“, tiesiog turi sąlygiškai stipresnę „neoficialumo“ prieskonį. Kita vertus, pavieniai dailininkai dėl įvairių priežasčių buvo beveik arba visiškai išstumti už oficialios sistemos ribų, tiesa, sąmoningai pasitraukusiųjų į tikrą pagrindį kažin ar buvo.

Beje, „dirbtuvių kultūrą“ savaip puoselėjo ir vadina mieji šiuolaikiniai menininkai, debiutavę XX a. 10-ajame dešimtmetyje. Nors dalyvavo naujojo oficiozo – SŠMC ir ŠMC – parodose (tai laikyta pasipriešinimu „tradicinei dailei“), bet paraleliai priklausė ir pusiau alternatyviam būreliui, tiesa, apie „neoficialumo“ priešpriešą „oficialumui“, ko gero, net negalvota;

f) Rapoportas išskiria ir šeštą savo profesinio cecho rūšį – tai „žodinė sociologija“. Panašią terpę, kurioje būtų galėję hipotetiškai atsidurti visų išvardytų tipų, net skirtingų sričių dailininkai, apibrėžti sunku. Iš dalies tokia galima laikyti kvazifolklorinę alkoholio vartojimo kultūrą. Nors ir čia vis dėlto paisyta tam tikros hierarchijos – vargu ar „a“ ir „b“ grupių atstovai būtų sąmoningai atsidūrę „d“ ir „e“ atstovų kompanijoje. Nebent atsitiktinai.

Tyliojo modernizmo ideologija

Elona Lubyte, 1997 m. surengusi parodą „Tylusis modernizmas“ ir sudariusi knygą-katalogą tokiu pačiu pavadinimu, savaip akcentavo būtent „d“, „e“ ir „f“ grupes. Tačiau gilinantis į „tyliojo modernizmo“ termino genezę, ryškėja savita ideologinė jo semantika.

„Tylusis modernizmas“ apibūdina abstraktoką „vidinę-dvasinę“, gal net „egzistencinę“ tariamai *antisisteminę* dailininkų *apskritai* laikyseną vėlyvuju sovietmečiu. Tačiau kartu ryškėja tendencija šį terminą „privatizuoti“, paverčiant apibrėžtos (daugiausia sostinės) dailininkų grupės nuosavybe, taigi jis elitizuojamas. Šios privatizacijos būdingas bruožas – saugoti ir laipsniškai valyti „tylųjį modernizmą“ nuo atsitiktinių pavardžių. Logiškiau būtų plėsti termino ribas, gilinantis į sociokultūrinės sovietmečio paraštes, marginalijas, vadinamąjį „šešėlį“. Tačiau oficialioji dailėtyra, kad ir kaip būtų keista, šios krypties nepastebi. Maža to, atkakliai ją ignoruoja.

Kodėl taip daroma, tampa aiškiau, kai atkreipiamas dėmesys į paralelinę tendenciją – „tyliojo modernizmo“ ribos išplečiamos, kad aprėptų sovietinį oficiozą. Neatsitiktinis ir „tyliojo modernizmo“ sukabinimas su „laisvės erdvių“⁴³ sąvoka, kuri bene pirmą kartą viešai pavartota 2011 m. išleistoje kolektyvinėje knygoje „Sąjūdžio ištakų beišskant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia“. Nesigilinant į visas šios knygos subtilybes, derėtų paminėti vieną detalę. Autoriai kalba apie įvairius socialinius vėlyvojo sovietmečio tinklus – gamtamokslinius ir etnografinius klubus, etnokultūrinį ir paminklosaugos sąjūdį, bažnytinį pagrindį, roko kultūrą, žaliųjų veiklą ir pan. Tai daugiausia kolektyvinė tinklaveika, kuri susiformavo ir veikė „iš apačios“, tačiau naudodamasi struktūrinėmis sistemos galimybėmis, finansiniais bei materialiniais resursais. Autorių nuomone, būtent tokia nedisidentinė sisteminė tinklaveika „iš apačios“ ir išaugino „savaimios visuomenės“⁴⁴ daigus, atvedusius į išsivadavimo Sąjūdį.

Tačiau knygoje prie šio tinklaveikos tipo sunkiai limpa sovietmečio dailininkų, literatų rateliai, susibūrimai, pasisėdėjimai dirbtuvėse ir kavinėse, nes tai akivaizdi pseudotinklaveika, nuleista „iš viršaus“. Maža to, panašu, kad „laisvės erdvių“ semantika advokatauja būtent oficiozinėms „a“ ir „b“ grupėms.

Minėtame *Acta Academiae* dailėtyros straipsnių rinkinyje „tyliojo modernizmo“ terminas dažnai sukabinamas su „laisvės erdvėmis“, kurios savo ruožtu dar išplečiamos ir tampa ideologiškai pozityvia „laisvos kūrybos zonų“ koncepcija, apimančia sovietinio oficiozo (tariamai laisvos kūrybos) zonas.

Sociokultūrinis idealas

Rapoortas aptarė ir vadinamąjį sociokultūrinį idealą – tai tarsi ontologinė socialinės idealybės predispozicija. Normatyvinė visuomenės reguliacija konkrečios kultūros ribose suvokiama kaip idealus pasaulio modelis. Kultūrinį idealą paprastai išreiškia, įkūnija kalba, ypač normatyviniai tekstai, – esminė sudedamoji oficialios pedagogikos dalis. Tai tokia terpė, kurią galima vadinti ir pozityvia pasaulio prezumpcija, jos formą sudaro abstrakčiai humanistinė retorika, o turinį – propaganda. Tuo savo ruožtu

remiasi kalbinis valstybės sektorius – publicistika, masinio informavimo priemonės, reklama ir t. t.⁵

Tačiau realiame gyvenime sociokultūrinis idealas yra nepasiekiamas, neįtvirtinamas. Taigi atsiranda prieštaravimas tarp sociokultūrinio idealo ir tikrovės. Kiekvienas „*suaugęs normalus amžininkas*“⁶ kartu su kalba ir kitomis visuomenės ženklų sistemomis įsisavina standartinių (tipiškų) situacijų „kodą“ – įgauna socialinę kompetenciją. Jos veikmė minėto prieštaravimo ribose pasireiškia dar ir tuo, kad išmokstama beveik automatiškai skirti *formalias* (viešas, oficialias) situacijas nuo *neformalių* (privatų, neoficialių). Pirmojo tipo situacijos reikalauja elgtis *akivaizdžiai*, paisant socialiai skatinamo elgesio normų. Antrojo tipo situacijoms galioja nebylus susitarimas iš dalies nepastebėti kai kurių impulsyvaus elgesio aspektų, nepageidautinų viešajame sektoriuje.⁷ Reikėtų pridurti, kad „*suaugęs normalus amžininkas*“ – tai psichiškai sveikas asmuo, daugiau ar mažiau atitinkantis sociokultūrinį visuomenės mentaliteto vidurkį. Tai, kad kūrybinė inteligentija suvokia save kaip ypatingą, elitinę visuomenės grupę (socialinę subklasę), atliekančią neva išskirtinę misiją, daug pasako apie savivokos šablonus, tačiau sociologinėje plotmėje nepaneigia fakto, kad ir ji priklauso „*normaliems amžininkams*“.

O kiekvienam „*suaugusiam normaliam amžininkui*“ savaime aišku, kad daugelis sociokultūrinio idealo reikalavimų, vadovaujantis *sveiku protu*, yra neįgyvendinami (iš čia kilęs ir kone visuotinis simuliacijos sovietmečiu, ypač valstybiniame sektoriuje). Taigi tarsi sutariama, kad idealus etinis modelis yra neįmanomas, tačiau formali elgsena vis tiek siejama su neformalia, o kultūrinis idealas – su kasdienybe. Tarkime, dailininkai šiaip nėra absoliučiai tobuli, bet savo gyvenimu ir kūryba tariamai nuolat siekia kultūrinio idealo, nepalijaujamai judėdami moralinio tobulumo link.

Sociologiniai stebėjimai, anot Rapoporto, patvirtina, kad „*suaugę normalūs amžininkai*“, atsidūrę ribinėje ideologinėje ar sociokultūrinėje situacijoje automatiškai pasirinks rutinišką elgseną, kuri iki minimumo sumažintų susidūrimo su „valdžia“ grėsmę. Todėl tiek nuoširdus bandymas *tiesiogiai* sekti kultūros idealu (atviras viešas karjerizmas), tiek ir principinė konfrontacija su juo (atviras viešas disidentizmas) gali būti laikomi infantilumo, ne-

normalumo, profesinio nebrandumo, kai kuriais atvejais net cinizmo požymiais. Todėl „*tylųjį modernizmą*“ galime suvokti kaip poetizuotą „*standartinio vidurkio*“, gal net ir *simuliacijos* pavadinimą.

Tačiau į šią sveiko proto arba standartinio vidurkio schemą nepriklausomybės laikais staiga įspainiojo paradoksali ideologinė manipuliacija, tarsi sugrąžinanti propagandines sovietmečio klišes. Pasirodo, „tylieji modernistai“ nesiekė sovietinio sociokultūrinio idealo, nes jų idealas buvo visai kitoks. Čia vėl žaidžiama dialektikos principu, esą vienas sociokultūrinis idealas yra blogas, o kitas – geras, nutylint faktą, kad jokio sociokultūrinio idealo apskritai, nesvarbu, kokia socioideologinė konjunkštūra jį pirštų, tikrovėje vis tiek neįmanoma įgyvendinti.

Taigi turime reikalą su specifiniu sovietmečio (kūrybinės) inteligentijos *kaip* stiliaus reiškiniu. Čia netgi ne *inteligentijos stilius*, o būtent *inteligentija kaip stilius*. Anot Rapoporto, (kūrybinė) inteligentija suvokia save kaip „*padorių žmonių*“ bendriją, „*vienijamą ne socialinių ar ideologinių interesų, o tokių pačių moralinių principų ir bendros kultūros, taigi pakilusių virš vulgarios politikos* [arba besikreipiančios į ją iš „aukštesnių“ meno pozicijų – K. Š.]. *Tokiu atveju kultūrinis bendrumas suvokiamas kaip esminė bendrijos dorybė, dorovinis grynumas, vidinė šiluma ir žmogiškumas, kontrastas socialinių bendrijų determinizmui.*“⁸

Taigi sovietmečio, o ir dabartinės (kūrybinės) inteligentijos *stilius* nėra susijęs su ideologine jos pozicija (laikina išimtis galėtų būti Sąjūdžio epocha), čia tiesiog „savų atpažinimo“ būdas, nuolatinė tam tikro mąstymo reprodukcija. Be to, stilius nurodo tam tikrą dekoratyvių savybių visumą, pasireiškiančią, kai susiklosto konkreti ideologinė, istorinė situacija. Reikalui esant, tuos dekoratyvius elementus galima atnaujinti, pritaikant pagal potencialius naujo sociokultūrinio idealo kanonus.

Išrasta tradicija

Toks stilius yra gerokai platesnio reiškinio, kurį galima vadinti „išrasta tradicija“, dalis. „Išrastai tradicijai“ būdinga įvairių praktiškų ar jas apibūdinančios terminologijos, paremtos aiškiais taisyklėmis, visuma, o jos prigimtis dažniausiai ritualinė ar simbolinė. Tam tikras vertybes,

elgesio normas, siejamas su praeitimi, siekiama įskiepyti jas kartojant, ritualizuojant. Pasak Erico Hobsbawmo, dabarties situacija tuo būdu apeliuoja į aplinkybes, tariamai buvusias praityje.⁹ Tačiau šiuo atveju ypač svarbus vienas niuansas – praities situacijos, į kurias kreipiamasi, faktinės būna tik iš dalies, dažniausiai tiesiog sufalsifikuotos, nors susidaro įspūdis, kad atkuriamą „*nenutrūkstama istorijos tėkmė*“.¹⁰ Kartais susiejami visiškai nederantys tarpusavyje ar apskritai jokio ryšio neturintys dalykai, reiškiniai. Tam tikra galios grupė, „išrastą tradiciją“ nuleisdama iš viršaus, siekia užtikrinti savo interesus. Todėl dažnai remiamasi ne faktais, bet moraline ezoterika. „Tyliojo modernizmo“ terminą dailėtyra irgi nuleido „iš viršaus“, o dailininkai šią sąvoką priėmė tiek, kiek tas buvo jiems naudinga naujos socioideologinės konjunktūros sąlygomis.

Šiuo atžvilgiu 1992 m. įteisintą terminą „šiuolaikinis menas“, 1997 m. sugalvotą sąvoką „tylusis modernizmas“ galima laikyti (Vilniaus) institucinės meno sistemos paradoksalus konservatyvumo atšakomis. Abiem atvejais „atkuriamas istorinis tęstinumas“, apeliuojant į pusiau faktines praities situacijas ir įsivaizduojamas (romantizuotas) istorines tradicijas. „Tylusis modernizmas“ atgaline data perkonstruoja sovietmečio sociokultūrinius naratyvus ir biografinius modelius, o „šiuolaikinis menas“ paradoksaliu būdu tarsi „pratęsia“ XX a. antrosios pusės Vakarų neoavangardinio meno istorijos oficialią versiją. Žinoma, galios interesai siejami ne su praeitimi, bet su ateitimi (žiūrint iš ano meto, t. y. XX a. 10-ojo dešimtmečio, pozicijų).

„Išrastos tradicijos“ gyvybingumą užtikrina ne tik tam tikrų (institucionalizuotų) grupių taikoma socialinė inžinerija, bet ir pačių dailininkų / menininkų savi-vokos ypatumai. Viena vertus, dailininkai, o ir kultūrininkai apskritai, laiko save išskirtiniais dėl tariamai unikalaus dvasinio lygmens. Tačiau tas išskirtinumas (ne)sąmoningai tapatinamas su oficialios sistemos plėtojama prestižo ir privilegijų ekonomika.

Kūrybinės inteligentijos atstovai mėgsta asmeninę biografiją pateikti kaip „apibendrinimą“. Tai „panoraminis“ žvilgsnis į savo likimą, atbuline tvarka bandant viskam, kas nutiko gyvenime, ne tik suteikti pakylėtą prasmingumą, bet ir apsigaubti nuolatinio dvasinio tobulėjimo (judėjimo sociokultūrinio idealo link) aura.

Žinoma, tai gana šabloniškas, tipiškas biografinis modelis, imamas iš bendrakultūrinio aruodo, kuris gana turtingas, pradedant „išskirtinių žmonių gyvenimo“ klišėmis, baigiant savita jų atšaka, kuri remiasi stropiai užmaskuotu karjerizmu – „*kuklumo apologija*“.¹¹

Nenuostabu, kad vidinė „tyliojo modernizmo“ ir „laisvos kūrybos zonų“ dialektika buvo paversta svarbia atgaline data – jau atgavus nepriklausomybę, kai pasikeitė ideologinė konjunktūra. Rapoportas esė apie XX a. 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių Vilniaus snobus rašė: „*Iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos socialinis totalitarizmo fonas atrodė visiškai nepajudinamas, todėl ir mūsų grupės jaukus pasaulis laikytas amžinu. Gyvenimo stiliaus, prasmės pokyčiai atsirado tada, kai vadinamoji perestroika pasiekė ir Lietuvą.*“¹²

Prestižo ekonomika: „centras“ vs „provincija“

Beje, kalbant apie prestižo ekonomiką, į kurią įsiterpia ir ideologinė „išrastos tradicijos“ veikmė, derėtų trumpai aptarti pseudogeografinį aspektą. Rapoportas tai vadino inteligentijos „*provincialumo kompleksu*“, būdingu tiek sovietmečio, tiek posovietiniams kultūrininkams. Dailininkai, kiti menininkai kūrybą dažnai universalizuoja, taigi dominuoja nuo tikrovės atitrūkusios sielos „gelmių“ įvaizdis. Neigiamas „provincialumo“ atspalvis atsiranda tada, kai toji iš „sielos gelmių“ išplaukianti kūryba susiduria su „pilka kasdienybe“. „Nekūrybinių“ profesijų, daugiausia žemesnių socialinių sluoksnių atstovai paprastai jaučiasi tapatūs sau ten, kur jie yra. Tačiau vadinamieji kultūrininkai suvokia save kaip „originalius“, „unikalius“, nepriklausomus nuo „banalios“, taigi ir „provincialios“ terpės. Žodžiu, kultūrinio „centro“ samprata yra ne geografinė, o asmenybinė kategorija, nes (kūrybinės) inteligentijos atstovas visada pats jaučiasi esąs „visatos centras“.

Po tariama „centro“ vs „provincijos“ priešprieša slypi meno sistemos prestižo ekonomika, kurios ašis – subjekta (pavyzdžiui, dailininką / menininką) apėmęs nevisavertiškumo kompleksas, verčiantis paklusti sistemos nustatytai hierarchijai. Kad būtų užtikrinta nuolatinė prestižo ekonomikos dinamika, visada turi egzistuoti koks nors dar ir dar prestižiškesnis centras. Dailininkas / menininkas

kas gali jaustis per daug „didis“ provincialioje aplinkoje. O gali priešingai – jaustis provincialus net „atsilikusioje“ provincijoje. Tačiau abiem atvejais trokštama atsidurti neprovincialiam „centre“, kurio aplinka pagaliau atitiks tikrąjį menininko ego lygį.

Nors „provincijos“ terminas, bent jau meno sistemos ribose, yra labiau sociopsichologinė projekcija, jis siejamas būtent su geografinėmis ir institucinėmis kategorijomis. Tai intuityvus vertinamasis sprendinys, padiktuotas tam tikros vertybinės nuostatos,¹³ kuri sukonstruota vis dėlto ideologiškai. Tai šabloniškas tam tikro objekto, reiškinio įvaizdis, daugiau pasakantis ne apie tą objektą, reiškinį, bet apie vertybinį vertintojo mentalitetą.

Beje, mūsų, o ir globali vadinamojo šiuolaikinio meno sistema „provincialumo kompleksą“ diegia gal net aktyviau, negu tai daryta sovietmečiu. Kaip aštriai vidinis provincialumo kompleksas nepriklausomybės pradžioje kamavo jaunus menininkus, rodo tapytojų kursas, gavęs „Gerų blogybių“ pavadinimą. Kai kurie iš to kurso, neištvėrę „provincijos slėgio“, išvyko ieškoti dar didesnio centro negu Vilnius, tai buvo supercentras – Niujorkas. Tačiau, kaip minėta, provincija yra labiau vidinė nuostata, todėl tikėtina, kad kai kurie dailininkai / menininkai provinciją nusivežė su savimi net į pasaulinius megalopolius. Rapoportas provincijos sindromą lygina su psichologine tolstančio traukinio iliuzija, kai į kokį nors rajoninį, respublikinį „centrą“ išvykstančiam, jau sėdinčiam vagone, jį išlydinčiųjų kompanija, likusi perone, tolstant traukiniui, atrodo vis mažesnė ir vis „provincialesnė“.¹⁴

Ši fiktyvi dialektika galioja ne tik geografiškai nutolusiems „centrams“. Netgi tame pačiame geografiniame taške gali egzistuoti keletas pusiau savarankiškų institucinių sistemų, savitai interpretuojančių „centro“ vs „provincijos“ dialektiką. Remiantis šiuo vertybiniu susisluoksniavimu, profesinė terminologija irgi paverčiama dualistine. Atsiranda priešpriešos: „gabus“ vs „negabus“, „aktualus“ vs „atgyvenęs“, „šiuolaikiškas“ vs „retrogradiškas“, „prasmingas“ vs „banalus“, „konceptualus“ vs „tiesmukas“... Pozityviausias apibrėžtis, žinoma, pasisavina interesų grupės, atstovaujančios „centru“: „sovietiniais laikais mobilūs prestižo centrai koncentravosi meno ir kultūros apskritai sistemoje, ten vyko vidinių klanų snobiška kova dėl tokių

pozicijų, kurias užėmus galima tapti įžymiam ir pripažintam. [...] ir tai ne antraeilis tam tikros žmonių grupės gyvenenos stiliaus bruožas, o giluminis poreikis jaustis reikšmingam [elitiniam – K. Š.]. *Maža to, ar pavyks šį poreikį patenkinti, priklausė nuo kitų žmonių.*¹⁵

Jau minėjau, kokia paradoksali ideologinė „tyliojo modernizmo“ struktūra. Formaliai akcentuojamas kolektyvinis teigiamas moralinis veidas, kaip specifinė vertybinė nuostata arba etinis-transcendentinis „centras“. Tačiau jis kartu priklauso konkretiems dailininkams, kurių brandi kūrybinė veikla tiesiogiai ar netiesiogiai daugiausia susijusi su sostine. Jeigu į knygos „Tylusis modernizmas Lietuvoje“ struktūrą pažvelgtume šiuo aspektu, nesunkiai pastebėtume ką tik aptartą schemą „centras“ vs „periferija“, puikiai tinkančią net, atrodytų, „alternatyviai“ mūsų dailės istorijos versijai.

Tiesa, šiandieninė jaunoji karta gyvena horizontaliai ir virtualiai „pasaulyje be sienų“. Todėl „centro“ vs „provincijos“ dialektika, bent jau tokia, kokia buvo aktuali sovietmečiu ir posovietiniu laikotarpiu, darosi problemiška, o gal apskritai beprasmiška. Vis dėlto prisimenant Rapoporto teiginį, kad „provincijos sindromas“ yra vidinė nuostata, suformuota socioideologiškai, akivaizdu: „provincijos sindromas“ gali keisti pavidalus, sietis ne vien su geografinėmis, bet ir su kokiomis nors kitomis kategorijomis. Vis dėlto giluminė hierarchinio-dualistinio mąstymo ir vertinimo – „centras“ vs „provincija“ – struktūra vargu ar keičiasi.

Kaukė: konstatuojamasis ir performatyvus biografinis modelis

Taigi, pasikeitus socioideologinei konjunktūrai ir jos vertybių sistemai, terminas „tylusis modernizmas“ padėjo perkonstruoti biografinius modelius, apibendrinamas juos etiškai pozityvia linkme: „*valdantysis inteligentas, patekęs į įtemptas politines aplinkybes, „susilieja“ su grupiniais besameniais „kūnais“ (pavyzdžiui, frakcijomis, partijomis, grupuotėmis). Tuo būdu jis praranda dalį dorovinės savo atsakomybės, o grupė gali duoti jam ritualizuotą sankciją savanaudiškiems interesams tenkinti, pasirenkant politinę strategiją arba taktiką. Juo labiau kad kolektyvinis „mora-*

linis veidas“ visada būna teigiamas ir „nepralaidus“ jokiam moralizavimui iš išorės. Kolektyvinio kūno atstovas – tai supaprastinta asmenybė. [...] galime išvelgti parodomąjį kultūringumo pobūdį – tekstuose skelbiamos vertybės neatitinka tų, kurios realiai nulemia žmogaus elgesį. Kartu veikia tylus susitarimas šio neatitikimo nepastebėti.“¹⁶ Tai gi metaforiška kolektyvinė etiketė tinkamai nugrimuoja ir sukuria iš dalies naują „moralinį veidą“, kurio fone atsiskleidžia jau individualios estetiškos-moralinės dorybės, būdingos konkrečiam dailininko kūrybai. Vilniaus institucinė šiuolaikinio meno sistema panašiai sukonstravo ir „moralinį veidą“, siejamą su vadinamąja „Emisijos“ karta.

Kai kalbame apie teigiamą (kolektyvinį) įvaizdį, išskyla prieštaringa kaukės metafora. Paprastai pasirenkama statiška dialektika, konstatuojamasis biografinis modelis. Beje, ši koncepcinė klišė ryški ir knygoje „Sąjūdžio ištakų beiškant“. Jos esmė tokia – sovietmečiu (kūrybinė) inteligentija buvo priversta viešumoje „dėvėti kaukę“, kurią „nusiimdavo“ neformaliose situacijose. O ją nusiėmęs, kad ir dirbtuvėje, dailininkas iškart „tapdavo savimi“.

Tačiau kaukės metaforai būdingas ir kitas niuansas. Jau minėtas polinkis „tyliojo modernizmo“ terminą sie-ti su koncepcija apie „laisvos kūrybos zonas“ (sovietinio oficiozo teritorijose) primena ideologinę gudrybę, nes elgsena neformaliose situacijose siejama su privalomu kultūrinio / moralinio idealo siekimu. Tačiau ar kaukės (ne)dėvėjimo dialektika negalėtų veikti pagal atspindžio veidrodyje principą – gal tikrasis veidas buvo būtent karjerizmas, didžiąją laiko dalį stropiai slepiamas po „vidinio dvasinio pasipriešinimo“ kauke? O kūrybos lygmeniu ar formalistinis modernizmas negalėjo būti kaukė, imitacija, slėpusi tikrąjį – meninės konjunktūros – veidą?

Tačiau ir šiuo atveju neišvengiame gana schematiško asmenybinio-biografinio modelio su aiškiai atskirtomis moralinėmis asmenybės pusėmis – „gerąja“ ir „blogąja“. Veikiant vienai, kita tūno šešėlyje. Maža to, pagal šį modelį asmenybė totaliai „gera“, „bloga“ tikrai kaukė. Tačiau kaip elgiasi „gera“ asmenybė, prisidengusi „bloga“ kauke, – gerai ar blogai?

Be to, individas, nuolat keičiantis kaukes, turėtų būti šizofrenikas tiesiogine šio žodžio prasme. Net jei sutiktume, kad egzistavo ir egzistuoja aiškiai atskirtos grynai

formalios ir grynai neformalios situacijos, kasdienybėje šie du lygmenys dažnai susilieja, todėl socialinės kaukės dėvėjimas arba nedėvėjimas išties tampa problema, jeigu ne tautologija. Tai ideologinėms manipuliacijoms patogus teorinis, bet ne praktinis, konkretaus asmens biografijos prototipas.

Šiuo atveju pravartu pasitelkti Aleksejaus Jurčako apibrėžimą „performatyvus asmenybės tipas“. Pagal sociologo koncepciją, „performatyvaus veiksmo ar pasisakymo sėkmė ar nesėkmė nepriklauso nuo vidinių veikiančio ar kalbančio asmens ketinimų, nuoširdumo ar nenuoširdumo, viską lemia tai, kiek paisoma konvencijų, primetamų situacijos, kurioje veikiama ar pasisakoma.“¹⁷ Tai imitacinis performatyvumas, kai formalumas susilieja su neformalumu. Dėl tokio performatyvumo gali atsirasti nenumatyta interpretacinė properša, prasminis paradoksas, nors to sąmoningai ir nesiekiami.

„Suaugęs normalus amžininkas“ (šiuo atveju dailininkas) įgyja socialinę kompetenciją, kad galėtų formalias situacijas automatiškai atskirti nuo neformalių ir veikti tokiais rutininiais būdais, kurie iki minimumo sumažintų įtampą tarp formalios ir neformalios elgsenos (taigi moralinį kaukės prieštarumą). O ideologinė manipuliacija pasireiškia tuo, kad gudriai taikant terminą „tylusis modernizmas“, galima „performatyvųjį“ biografinį modelį, paremtą situaciniu pragmatizmu, viešai pateikti kaip konstatuojamąjį, grindžiamą aiškiais vertybinėmis vertikalėmis. Taip sukuriamas netgi herojiškas „moralinis veidas“, galima sakyti, atitinkantis sociokultūrinį idealą.

Socioideologinės konjunktūros „tinklelis“ anuomet ir dabar

Aklai koncentruotis į sovietinio ideologinio antstato turinį nebūtina, pakaks apžvelgti jo veikimo mechanizmą. Totalitarinė sistema sukurdavo tankų ideologinį ir sociokultūrinį „tinklelį“ – tam tikrus elgesio, kalbėjimo, kūrybos turinio ir formos kanonus, kurie vėliau virsdavo rutininiais šablonais. Jų ribose dažniausiai ir skleisdavosi dailininkų asmenybiniai-biografiniai modeliai.

Šiandien sovietmečio klišės nesunku atpažinti, nes pasikeitė konjunktūra, susidarė laiko distancija. Sovietme-

čiu socioideologinio tinklelio klišės varijavo nuo „šviesios dabarties ir dar šviesesnės ateities“ vaizdinių, daugiau ar mažiau abstrahuotų komunizmo / socializmo statybų, iki personifikuotų ideologinės konjunktyūros reprezentantų. Tai spalio revoliucijos demonstracijų, Antrojo pasaulinio karo, anuomet vadinto Didžiuoju Tėvynės karu, vaizdai, apibendrinti arba konkretizuoti raudonųjų partizanų, darbininkų portretai. Beje, varijuoti buvo galima ir čia. Pavyzdžiui, revoliucijos vado portretas reiškė atvirą konformizmą, o Lenino, besikalbančio „su liaudies atstovais“, pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio fone, kompozicinė scena jau leido „plastiška eksperimentuoti“. Revoliucijos vadą buvo galima pakeisti labiau abstrahuotais sistemos įteisintais personažais, motyvais, užuominomis (čia jau artėta prie reliatyvistinės „ezopinės kalbos“). Kokį nors metaforišką, modernistiškai stilizuotą siužetą kartais užtekdavo „apdrausti“ tiesiog ideologiškai teisingu pavadinimu.

Socioideologinė konjunktyūra gyvuoja ir šiandien. Tiesa, ji išskaidyta, fragmentuota, be to, nediegama taip tiesmukai, juo labiau represyviai, kaip daryta sovietmečiu, taigi tapo „minkštąja galia“. Susidaro net laisvo pasirinkimo, visiškos demokratijos įspūdis.

Tačiau konjunktyūra kaip ir sovietmečiu siejama su socialiniu statusu. Be to, dabar stiprią įtaką menininkų biografiniams modeliams daro prestižo ekonomika. Pavyzdžiui, vienas iš akivaizdesnių ideologinių šiuolaikinio Lietuvos meno šablonų – feministinė poza (ne pozicija, o būtent poza). Viena vertus, tai galėtų būti ir *nuoširdi ideologinė pozicija*, tačiau dažniau vis dėlto veikia kaip konjunktyūrinis šablonas, taigi nesunkiai atpažįstama karjeristinė poza oficialios meno sistemos ribose. Tvirta ideologinė pozicija neretai yra priešprieša karjerizmui, todėl gali pridaryti problemų, o pozą visiškai nesunku pakeisti. Žinoma, gali mi ir tarpiniai, tarkime, nuoširdaus karjerizmo variantai, artimiausi „tyliojo modernizmo“ sampratai. Nors tokiais atvejais dažniau nusveria vis dėlto karjerizmas (poza), pagal Rapoporto schemą tai būtų „b“ punktas.

Jeigu ieškotume sudėtingesnių sisteminių „tinkelių“, pavyzdžiui, įdiegtų į edukacinę sistemą, būtų galima pasitelkti „kūrybinių“ arba „kultūrinių industrijų“ burtažodžius. Abstrahuota verbalinė sociokultūrinio idealo imi-

tacija, formaliai prisitaikant prie retorinių reikalavimų, padeda prisijungti prie finansinių srautų (ši struktūrinės demagogijos modelį studijų programoms sėkmingai taiko, pavyzdžiui, VDU, VGTU, kitos institucijos). Dar konkretesnis pavyzdys – VDA meno doktorantūra, plėtojanti „meninio tyrimo“ programą, kuri menininkams nuleidžiama iš viršaus. Įdomu, kad iš pažiūros skirtingų modelių vidinė struktūra visiškai identiška. Toks socioideologinis „tinkelis“ uždedamas ant dailės / meno sistemos kaip „teisingas ir aktualus“, taigi privalomas. Atsiranda madingi teoretikai, kurie naują propagandą tuojau pat įvynioja į tariamai akademinę retoriką.

Pasižiūrėkime, kaip šiandieniniai menininkai prisitaiko prie vieno ar kito socioideologinio šablono, nuleidžiamo iš viršaus. Ar tas daroma nuoširdžiai, ar inertiškai, ar nenoromis, nežinome, tačiau šiuo atveju svarbesnis pats asmenybės performatyvumo faktas – noras atitikti šabloną. Todėl nieko bendra tarpusavyje neturintys menininkai staiga groteskiškai supanašėja, atlikdami „meninį tyrimą“ arba taikydami kokius nors kitus socioideologinius šablonus.

Antai viena tapytoja, straipsnių rinkinyje, kaip tik ir skirtame minėtai temai, savo meninę veiklą apibendrina taip: „*Aprašomo tapybos triptiko sukūrimas truko vieną mėnesį. Pradžia nuo laiško [3 il.], kurį gavau rugpjūčio 19 d. (darbas buvo tik pradėtas [2 il.]), iki darbo išvežimo į parodą rugsėjo 20 d. ir išeksponavimo rugsėjo 24 d. Šiame tekste parodysiu ne tik tapybinio sluoksnio augimą, bet ir mano mąstymo kaitą. [...] Šis tyrimas parodė, kad mano tapybos darbo kūrimo principai yra labai panašūs į spektaklio režisūrą ar tiksliai surežisuotą improvizaciją, kur svarbi veiksmo vieta, veikėjai, taip pat ir laikas. [...] Sulig kiekvienu nutapytu darbu kažkas pasikeičia ir pačiame tapytojuje, o švari drobė, kaip ir švarus lapas, įpareigoja atlikti naujus ieškojimus – naują tyrimą.*“¹⁸ Atrodytų, tikra parodija, tačiau taip nėra. Ar tokie svarstymai neprimena sovietmečio ideologinių klišių? Deja, panašių pavyzdžių galima pricituoti begales.

Kaip veikia ideologinė konjunktyūra? Imkime kad ir sakinį „*aš tapau paveikslą*“. Jis tarsi savaime aiškus, tačiau tik iš pirmo žvilgsnio. Sovietmečiu ši sakinį būtų buvę privaloma paramstyti apytikriai tokiomis priesaikomis:

„tapydamas aš seku partijos ir darbininkų klasės nubrėžta linija, taigi prisidedu prie komunizmo statybų“. Pageidautina, kad kūrinio turinys bent iš dalies irgi būtų pritemptas prie ideologiškai teisingo teiginio.

Posovietinė (Vilniaus) meno sistema kurį laiką reikalavo kartoti apytikriai tokias mantras: „tapydamas aš *dekonstruoju* prasmes ir *postmodernistiškai* žaidžiu įvairiais tapybiškumo lygmenimis“. O ką tik cituota ištrauka rodo, kad šiandien dailininkai yra priversti deklaruoti „*tapybinio sluoksnio augimo ir savo mąstymo kaitos tyrimą*“, jei nori gauti licenciatų diplomą.

Visi trys atvejai – gryniausia ideologinė tautologija, ypač paradoksalu tai, kad teiginys „aš tapau paveikslą“ ir anuomet, ir dabar atrodo pernelyg laisvamaniškas, neapibrėžtas, gal net pavojingas. Sovietmečiu toks viešas prisipažinimas būtų suprstas kaip apolitiškumas ir „buržuazinio formalizmo“ propagavimas, už kurį rimtai baudžiama. Kitais dviem atvejais represijos, žinoma, netaikomos, tačiau asmuo, kuris teigia „tiesiog tapantis paveikslą“, rizikuoja atsidurti prestižo ekonomikos užribyje, tada jam bus užkirstas kelias siekti oficialios karjeros. Vienu atveju už tai, kad prisipažino esąs „atsilikęs modernistas“, kitu – kad nesugeba mąstyti konceptualiai-tarpdiscipliniškai, taigi „meninio tyrimo“ kategorijomis. Realūs gabumai, išsilavinimas, konceptualus mąstymas čia, žinoma, niekuo dėti, svarbiausia paklusti imitacinei sistemos inercijai.

Kol socioideologinis tinklelis yra galiojantis, aktyvus ir įtakingas, įžvelgti ir lokalizuoti konjunktūros grimasas dabartinių dailininkų / menininkų biografiniuose modeliuose nėra paprasta, nes konjunktūra visada „pasislepia“ po prestižo ekonomikos sukuriama aktualumo ir kultūrinės kokybės iliuzija. „*Profesorius, rašytojas, aktorius, oficialus dailininkas – jie visi žiūrovų akivaizdoje veikia kaip išorinės kultūrinės kokybės imitatoriai. Tol, kol veikiama oficialumo rėmuose, atpažinti imitaciją galės tik pašvęstieji [...] Be to, šiuo atveju įsigalioja nebylus susitarimas nedemaskuoti ir neviešinti šios imitavimo procedūros.*“¹⁹

Maža to, konjunktūra pateikia save net kaip „laisvos kūrybos zoną“. Jei vadovausimės šia logika, teks padaryti išvadą, kad autentiškiausiu mąstymu ir kūryba (o ir meno studijomis) laikoma tai, kas labiausiai atitinka ideologinius šablonus. Kita vertus, kaip tik konjunktū-

ra ir sukuria daugelį dailininkų, menininkų, kuratorių, jau nekalbant apie meno ir edukacijos funkcionierius. Nesant tam tikrų sociokultūrinių šablonų, daugelis iš jų apskritai neegzistuoja. ■

- 1 Vilniaus dailės akademijos leidykla. Prieiga internetu: <http://leidykla.vda.lt/lt/leidinys/1293521618/acta-academiae-artium-vilnensis>, (žiūrėta 2020-07-08).
- 2 Сергей Рапопорт. Социология времён тоталитаризма: компендум для нынешних. In: *Социологический журнал*. 1998, no. 1/2, c. 245–246.
- 3 Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Aurimas Švedas. Savaimi visuo-
menė prieš totalitarinį režimą? In: *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia* (mokslinės redaktorės: Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė). Vilnius: *Baltos lankos*. 2011, p. 19.
- 4 Ten pat, p. 13.
- 5 Сергей Рапопорт. Культурная компетенция интеллигента. In: *Социологический журнал*. 2003, no. 1, c. 7.
- 6 Ten pat.
- 7 Ten pat, c. 6.
- 8 Илья Будрайтскис. Диссиденты среди диссидентов. Москва. *Свободное марксистское издательство*. 2017, c. 18.
- 9 Eric Hobsbawm. Introduction: inventing traditions. In: *The Invention of Tradition* (ed. By Eric Hobsbawm, Terence Ranger). 2000. Cambridge: *Cambridge University Press*, p. 1.
- 10 Ten pat, p. 7.
- 11 Сергей Рапопорт. Биографическое самосознание интеллигента. In: *Электронная библиотека Гражданское общество в России*, c. 60–61. Interneto prieiga: <http://www.civisbook.ru/files/File/Rapoport.pdf>, (žiūrėta 2020-07-12).
- 12 Sergejus Rapoportas. Vilniaus snobai (VII–VIII dešimtmetis). Vilnius: *Unitas*. 1994, p. 39.
- 13 Сергей Рапопорт. Синдром провинциальности. In: *Социологический журнал*. 2005, no. 2, c. 141.
- 14 Ten pat.
- 15 Сергей Рапопорт. Интеллигенция и политика. In: *Социологический журнал*. 2006, no. 3/4, стр. 195.
- 16 Sergejus Rapoportas. Kultūra kaip elgesys: situacijos ir vertinimai. In: *Kultūra kintančioje Lietuvoje (sociologiniai pastebėjimai)*. Vilnius: *Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas*. 1991, p. 29.
- 17 Алексей Юрчак. Это было навсегда, пока не кончилось. *Последнее советское поколение*. Москва НЛО. 2014, c. 41.
- 18 Jolanta Kyzikaitė. Sniego gniūžtė: krepšinis ir tapyba. In: *Acta Academiae artium Vinensis*. 2015, nr. 79, p. 151–159.
- 19 Сергей Рапопорт. Биографическое самосознание интеллигента, c. 65.

„HEPENINGŲ FESTIVALIŲ TAŠA BŪTŲ BUVUSI PRASMINGA“

Su kompozitoriumi Gintaru SODEIKA kalbasi Vita GRUODYTĖ

Vita Gruodytė. *Kalbamės, pasibaigus MO parodai „Rūšių atsiradimas. 90-ųjų DNR“, kuri sukėlė didžiulį susidomėjimą ir atgaivino, atrodytų, tolimą, bet kartu ir tokią artimą epochą. Neseniai Lietuvos kompozitorių sąjungoje įvykęs naujausias tavo performansas patvirtino, kad ši meninės raiškos forma tau vis dar svarbi. Apie tai ir norėčiau pasikalbėti – apie pradžią ir tęstinumą, apie pasąmonėnį įsirežusius pirmųjų festivalių impresijas ir apie dabar atsirandančią (kritinę?) distanciją su tuo laikotarpiu...*

Kūrybinį kelią pradėjai kaip dailininkų grupės „Žalias lapas“ narys ir hepeningų festivalių AN-88, AN-89 sumanytojas bei kuratorius. Pirmoji „Žalio lapo“ akcija, jei neklystu, buvo surengta keliais mėnesiais anksčiau už pirmąjį Anykščių festivalį – 1988 m. kovo 26–balandžio 3 dienomis Vilniaus dailės institute. Ar tavo organizuotus hepeningų festivalius inspiravo dailininkų iniciatyvos?

Gintaras Sodeika. *Pirmoje „Žalio lapo“ akcijoje aš nedalyvavau, nemanau, kad mano domėjimaisi Fluxus inspiravo dailininkai. Fluxus ir hepeningų tiesiogiai nesiejau su daile, nes intuityviai to niekuomet nelaikiau vizualiuoju*

menu. Paprastai kalbant, Fluxus atrodė arčiau teatro. O mano šaknys yra labiau teatre nei „Žaliame lape“.

„Žalio lapo“ veikloje buvai vienintelis kompozitorius. Ar egzistavo ribos tarp skirtingų profesijų atstovų, o gal jos buvo sąmoningai trinamos?

Ribų visiškai nebuvo. Niekam nerūpėjo, kad esu atėjęs iš kitos srities. „Žalio lapo“ vienijo estetinė platforma, idėjų bendrumas, visai nesvarbu, kas kokios disciplinos atstovas.

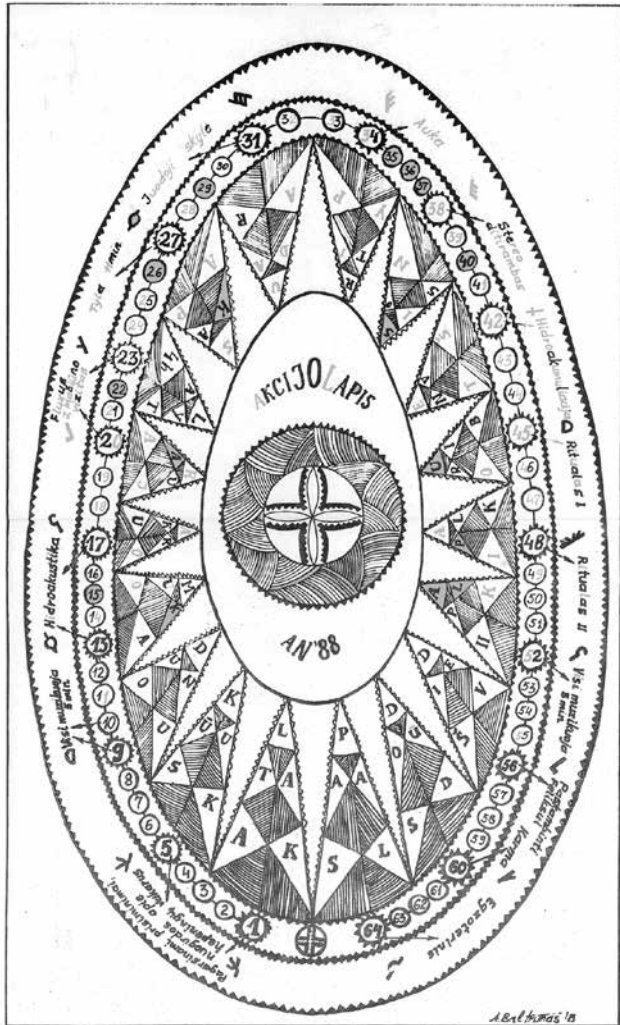
Ar tavo tuometinį įnašą galima vadinti muzikiniu?

Žinoma. Pirmoje „Žalio lapo“ parodoje, kuri įvyko turbūt 1990 metais, dalyvavau su grynai muzikinės krypties ir muzikinio turinio kūriniais.

O Anykščių festivaliai? Iš ko galima būtų spręsti, kad juos organizavo muzikai, bet ne kitų meno sričių atstovai?

Hepeningai buvo sumanomi kaip virtuali partitūra. Jos idėja, struktūra, trukmė, ritmas, įvykių seka būdin-

ga muzikos kūriniui, išdėstytam laike. Kaip pavyzdį galėčiau paminėti ilgiausią savo hepeningą 84:00:00, trukusį tris dienas. Jo partitūra išžesta per visą festivalį. Tarkime, naktinė mūsų kelionė, kurią turbūt prisimeni, buvo vienas iš to ilgojo hepeningo epizodų.

Akcijolapis

Hepeningų partitūros būdavo rašomos prieš festivalį ar jo metu?

Ne viskas buvo užrašoma, bet kai kuriuos dalykus sudėliodavome iš anksto. Pavyzdžiui, Arvydo Baltrūno pieštas akcijolapis funkcionavo kaip *Monopolio* žaidimas – meti kauliukus, eini per langelius ir

patenki į vieną ar kitą situaciją. Stotelės žymėjo kuri nors partitūros įvykį.

Druskininkų festivalio buklete „Jauna muzika“ išspausdintą pirmą oficialų kvietimą į Anykščių festivalį pasirašė šešiese – Stasys Aglinskas, Vidmantas Bartulis, Rytis Mažulis, Šarūnas Nakas, Viktoras Paukštelis, Gintaras Sodeika (vadovas). Ar jūs ir buvote pagrindiniai hepeningų kūrėjai?

Taip (tik Stasio Aglinsko ir Vidmanto Bartulio dalyvavimas parašais ir baigėsi). Bet, reikia pasakyti, kad ne mažiau įdomūs buvo ir spontaniškai atsirandantys hepeningai, kuriuos inspiruodavo pertraukos tarp akcijų. Kas nors iš publikos staiga pasiūlydavo, kad dabar darysime tai arba tai. Nebuvo iš anksto numatyto pavadinimo arba eigos, bet, žiūrint ortodoksiškai, tai ir yra tikrieji hepeningai.

Kaip įgyvendindavote bendras idėjas?

Rengdamiesi trijų dienų festivaliui, žinojome, kad reikia turėti tam tikrą planą. Prieš tai pasitarę su Ričardu Kabeliu, Viktoru Paukšteliu, Arūnu Dikčiumi, Arvydu Baltrūnu ir kitais nusprendavome, ką ir kada darysime, bet tai nebūtinai atitiko hepeningų tvarką, nurodytą festivalio plakate. Darydavome kaip tinkamiau, kaip geriau susiklostys. Taigi visi tie, kurie ketino dalyvauti festivalyje – Rytis Mažulis, Ričardas Kabelis, Tomas Juzeliūnas, Arūnas Dikčius, aš, Šarūnas Nakas ir kiti – kūrė hepeningus, performansus, kuriuos anuomet dažniau vadindavome akcijomis. Visų numatytų hepeningų pavadinimai – tarkime, Kabelio „Nupjauta nosis karalienės liūne“ ar Viktoro Ptašeko (Paukštelio) „Signalinis konduktas“ – buvo įrašyti į oficialų plakatą, kviečiantį į renginį. Deja, visi mano turėti plakatai paskendo rūsyje, užpiltame fekalijomis, bet jie tikrai išliko archyve, nes privalėjome jam perduoti po vieną egzempliorių.

Kodėl paskutinį festivalį surengėte Nidoje, o ne Anykščiuose?

Tai įvyko spontaniškai. Paskutinis festivalis net nebuvo nuosekliai planuojamas. Tuo metu Raminta Jurėnaitė su Gražina Pajarskaite, susidomėjusios „Žalio

lapo“ veikla, nutarė surengti šios grupės stovyklą Nidoje. Su Arūnu Dikčiumi, Šarūnu Naku pasitarėme, kad ir mes galėtume nuvažiuoti į Nidą, ten su Šarūno *Naujos muzikos ansambliu* nuveiktume ką nors tokio *free*. Tai buvo tikras hepeningų festivalis nuo pradžios iki galo.

Arūnas Dikčius interviu Kęstučiui Šapokai yra pasakojęs tokį epizodą: „sėdime su vyno taurėmis rankose ir reikšmingai sakome vieni kitiems, kad mūsų veiklos esmė ne hepeningai, o kažkas daugiau“. Ar tu irgi manei, kad hepeningai „nepakankami“, galbūt „nepakankamai rimti“?

Niekuomet į nieką gyvenime rimtai nežiūrėjau. Man viskas atrodė nerimta. Nerimtai atrodė studijos Konservatorijoje, nerimtai atrodė ir veikla po studijų. O hepeningai buvo pakankamai rimtas dalykas.

Kodėl tuomet festivalis nutrūko? Išsisėmėte?

Sunku atsakyti į šitą klausimą. Gal tiesiog užgožė darbai – mes tada su Šarūno Nako ansambliu nemažai keliavome, buvo daug koncertų ir veiklos, kuri turėjo sąsąukų su hepeningais, nors gal kitiems taip ir neatrodė. Man festivalis ir dabar dar nėra pasibaigęs. 1997-aisiais jį atgaivinome. Nuvažiavome į Anykščius, susirinko daug buvusių dalyvių, atvyko šiek tiek naujų žmonių. Aš tada buvau Kompozitorių sąjungos pirmininkas, taigi jau turėjome tam tikrą bazę.

Kodėl būtent 1997-aisiais nusprendėte jį atgaivinti?

Aš visada to norėjau, kiekvienais metais, artėjant liepos 29–31 dienoms apie tai galvodavau, tik nepakilo ranka paskambinti Arūnui Dikčiui, Šarūnui Nakui, Ričardui Kabeliui, pasakyti, nagi, važiuojam į Ažuožerius.

Ar festivalio datos turėjo kažkokią gilesnę prasmę? Pokalbyje su Rūta Gaidamavičiūte esi tik minėjęs, kad „tomis dienomis visuomet puikus oras“.

O taip! Tos datos man ypatingos, nes dukart, būtent liepos 31 dieną esu išvengęs mirties. Taigi turiu lyg ir antrą gimimo dieną, kuri netgi pasikartojo du kartus. 1981-ųjų vasarą tranzuodamas iš Palangos į Vilnių, patekau į autoavariją kaip keleivis, buvau net paguldytas prie mirusiųjų. Bet kažkokiu stebuklingu būdu išgijau,

Kūno menas. 1988. Ažuožeriai

tu labai džiaugiuosi. O po dvejų metų Pamyro kalnuose man įkando Pamyro kobra. Jos nuodai laikomi mirtiniais, bet pavyko greitai nubėgti iki netoliese gyvenusio žiniuonio. Kol pasiekiau jo trobelę, atsisveikinau su visu pasauliu, bet ir vėl pavyko išgyventi. Taigi man tos datos visada išliks kaip tarpas tarp dvejų pasaulių. Ir kaip atgimimas.

Beveik paraleliai Anykščių festivaliams, 1987–1988 m. Vilniuje vyko „Laisvo garso sesijos“, kurių iniciatoriai buvo kompozitoriai Arūnas Dikčius, Tomas Juzeliūnas ir muzikologas Giedrius Gapšys. Viena iš savo interviu esi sakęs, kad „Laisvo garso sesijos“ atspindėjo technologinį jūsų alkį. Ar jos siejosi su Anykščių festivaliais, o gal buvo opozicija jiems?

Laisvo garso sesija. 1987. Savo kūrinį diriguoja Gintaras Sodeika

Mano akimis, „Laisvo garso sesijos“ su hepeningais nesisiejo. Juolab kad „Laisvo garso sesijos“ buvo rengiamos kartu su matematiku programuotoju Artūru Medoniu. Ten pirmu smuiku grojo Arūnas Dikčius. Jie domėjosi garso programavimu, matematika ir muzika. Medonis, Ekonomikos instituto padalinio, susijusio su programavimu, darbuotojas, pūtė mums labai įdomias miglas, kad ateina šviesūs kompiuterių laikai. Visa ta mitologija apie matematikos ir muzikos ryšius, programavimo galimybes, kažkokius bendrus projektus su NASA, tyrinėjant kosmosą, etc., atrodė išpuodinga. Kas iki tol tarsi neegzistavo, buvo „išnešta į sceną“, iškilo viešumon.

Ar pavadintum „Laisvo garso sesijas“ įžanga į lietuvių elektroninę muziką?

Pavadinkime poetiškai – priešaušriu. Nes vien jau „Laisvo garso sesijos“ plakato spausdinimo istorija yra verta atminimo. Akivaizdu, mes norėjome jį ne ranka rašyti ir ne spaustuvėje spausdinti, o pagaminti kompiuteriu! Labai geras mano draugas, programuotojas iš to paties instituto, išklauses prašymą, pasakė: gerai. Padarė plakatą kompiuteriu, išspausdino printeriu. Kompiuteris tuo metu buvo viename aukšte, o printeris – kitame. Skambina jis kažkokiai Valečkai „į printerį“, ir sako: dabar spausdinsim, ar yra ryšys? – Yra. Šitaip po trijų programavimo dienų buvo atspausdintas maždaug A2 dydžio lapas, ant kurio mažais iksiukais parašyta: *Laisvo garso sesija*.

Jei „Laisvo garso sesijos“ išreiškė tuometinį technologinį alkį, tai kokį alkį atspindėjo hepeningai?

Naujos estetikos alkį, nulemtą protesto prieš esamą santvarką. Nes estetika ir santvarka buvo susijusios. „Laisvo garso sesijos“ deklaravo laisvą garsą, laisvą nuo komponavimo pieštuku ant popieriaus. Jų realizavimo laukas buvo skaitmeninė erdvė (šiandienos akimis žiūrint, anokia čia laisvė), o hepeningai masino tuo, kad suteikė galimybę elgtis visiškai laisvai, nepaisant jokių taisyklių, į kurias buvome spraudžiami visos sovietinės edukacijos metu. Anykščiuose galėjome pasijusti visiškai laisvi, per daug net ir nesusimąstydami apie turinį. Tai buvo tiesiog išraiškos laisvė – bent man labai svarbi.

Taip pat nevaržoma pieštuko?

Būtent.

Ar akcijos, kurias turbūt galima pavadinti ir šiek tiek chaotiška veikla – improvizavimo, ne vertinimo požiūriu, – neatsirado tiesiog iš noro veikti, bet nelabai žinant ką veikti, iš noro dalyvauti ir tiesiog būti kartu kaip politiniuose Sąjūdžio mitinguose?

Iš dalies taip. Noras būti kartu, būryje buvo didelis. Galimybė jaustis tarp bendraminčių, išpažįstančių tokią pačią estetiką, kuri iki tol buvo gal ne visai leidžiama, ne visai legali, mums atrodė svarbi. Bet chaotišku veikimu nesutikčiau to vadinti, nes beveik visi hepe-

ningų autoriai, išskyrus kelias akcijas, kurias sukūrė Aidas Bareikis, nūnai gyvenantis Niujorke, buvo kompozitoriai. Jie hepeningus kūrė labai profesionaliai, disciplinuotai, kaip muzikos kūrinį. Buvo ne vis viena, kaip viskas vyks – svarbu turėti pagrindinę idėją ir ją išryškinti per pačią akciją.

Ar festivalis turėjo specifinę atributiką?

Gaminome festivalio marškinėlius, esu visus išsaugojęs. Kartu su Tomu Juzeliūnu sukūrėme du garso takelius 1988 ir 1989 metų festivaliams. Pirmasis vadinosi „Bendras reikalas“, o antrasis – „Bendras reikalas II“. Tomas Juzeliūnas pagamino vėliavą, kurią pavadino „AN-tautine“. Jis ilgokai ją saugojo.

Kas buvo pavaizduota?

Nieko. Tomas turėjo gabalą čiužinio estetikos audeklo, iš kurio iškirpo vėliavos formą ir užmovė ant žalio koto.

Jei čiužinio, tai su dryžiais?

Su dryžiais (juokiasi).

Turbūt nesuklysiu sakydama, kad hepeningų festivaliuose jūs buvote visiškai nekritiškai vienas kito atžvilgiu. Kritinis požiūris į kolegų kūrybą egzistavo iki to laikotarpio – pavyzdžiui, per LKS rengiamas naujų kūrinų perklausas – ir po jo. Kodėl, tavo manymu, kritinis požiūris trumpam dingso? Ar tai buvo ne-kritinio-mąstymo laikotarpis?

Į šitą klausimą kiekvienas, matyt, atsakytų skirtingai. Pastaba, kad nebuvo kritiškai vienas kito atžvilgiu, yra ryški ir svarbi. Iš tikrųjų visi elgėmės labai atvirai ir pozityviai.

Hepeningų dalyviai irgi buvo visiškai nekritiškai. Pamenu, vieną naktįėjome vorele kažkokiais laukais ir pamiške, absoliučioje tamsoje bridome per Šventosios upę, bet kažkodėl buvome neįtikėtinai paklusnūs. Nežinojome, nei kas vyksta, nei kodėl. Brisdama per šaltą sraunų vandenį, vienu momentu net pagalvojau, kad geruoju visa tai gali ir nesibaigti. Bet niekas neprieštaravo, nepasakė stop, čia jau per daug pavojinga.

Tai buvo tik dalis tos ilgos akcijos 84:00:00, kuri vyko per visą festivalį. Idėja buvo tokia, kad tie, kurie ją žino, darytų tokią įtaigą tiems, kurie nežino, kad šie dalyvautų visiškai pasitikėdami, nejausdami jokio nerimo, tik nežinią. Mes žinojome, ką darome, bet kitiems dalyviams galėjo kilti įvairių minčių.

Tavo minėti spontaniški hepeningai, kiek pamenu, vykdavo adityviniu principu, kai vienas pradeda, kitas pratęsia, ir taip toliau. Toje grandinėje lyg ir neįmanoma kažko „sugadinti“, nes bet koks „gadinimas“ irgi buvo pozityvus veiksmas. Pavyzdžiui, turiu minty hepeningą, kai naikinate paveikslą. O ar buvo įmanoma sugriauti iš anksto suplanuotą akciją?

Taip atsitikdavo beveik visoms spontaniškai per festivalį sumanytomis akcijoms. Jos taip ir vyko. Tačiau akcijos, suplanuotos prieš festivalį, iš anksto sukurtos ir įrašytos į programą, buvo nesugriaunamos. Jų scenarijus daugmaž apgalvotas, taigi taip nenuitkdavo, kad staiga imtų kažkas griūti. O spontaniškos akcijos, kaip tavo minėtas paveikslo sunaikinimas, buvo būtent tokios. Kaip ir akcija, kai Dzūkas užsidėjo arklio galvą, padarytą iš papjė mašė, o jį suėmė milicija. Net mes nesupratome, ką čia galima sugadinti. Dzūkas staiga užsideda arklio galvą, milicija būtent už tai jį sulauko ir patupdo į voronoką. Vyksta ilgas aiškinimasis tarp milicininko ir Arūno Dikčiaus, mes pateikiame oficialius Kompozitorių sąjungos ir Anykščių kultūros skyriaus raštus, įrodančius, kad čia vykdomas festivalis. Tuomet milicininkai pasisiūlo parvežti Dzūką su Arūnu Dikčium į stovyklą, o pirmąkart per visą tą laiką prabilęs Dzūkas klausia: „Ar čia rūkyt galima?“ Taigi nebuvo ką sugadinti, viskas vyko kaip iš natų.

Kokios buvo ribos, tarp akcijų spontaniškumo ir suplanuotos eigos? Ar pusiausvyra tarp numatyto ir spontaniškai vykstančio veiksmo tau atrodo tikrasis kūrybos aktas, kai atrandamas „aukso vidurys“?

Įvairių autorių hepeningai vykdavo skirtingai. Pavyzdžiui, kaip Rytis Mažulis sukuria akciją ir ją įgyvendina? Jis skaito paskaitą, įsilipęs į medį. Nėra jokio spontaniškumo.

O jei ateina kitas ir pradeda tą medį pjauti?

Tačiau neateidavo. Kiekvieno hepeningo struktūrą nulmdavo paties autoriaus mąstymas, raiška, būdinga ir kitai jo veiklai. Mažulis darė hepeningus lygiai taip, kaip rašė savo kanonus. Sėdėdamas aukštai medyje perskaitė gilaus turinio paskaitą, sklidiną virš žemės pakylėtų minčių.

Esi sakęs, kad tau didelį įspūdį padarė Jurgio Mačiūno hepeningas, per kurį jis naikino fortepijoną. Destrukcinis momentas – kažką griauinant, ir laisva išraiška – neribojant čia pat kylančių idėjų, yra lyg dvi to paties fenomeno pusės. Ar manai, kad be simbolinio (jūsų atveju – sovietinės praeities) sugriovimo jokia asmeninė laisvė nebūtų buvusi pasiekta?

Šiandien, kai svarstome apie tai, sakyčiau, kad ne taip jau lengva sugriauti tai, kas ilgą laiką, daugiau kaip penkiasdešimt metų, buvo statoma. Taigi šį griovimą vadinti tikru griovimu gal ir netinka. Jis buvo gal daugiau ...

... atmetimas?

Mes pasakėme, kad su sovietizmu mums nepakeliui. Ką čia besugriausi, galima tik atsiriboti, neigti, protestuoti, išreikšti savo požiūrį.

Ar tai buvo labiau emocinis laikotarpis, paremtas jausmais, ar empirinis – išbandyti tai, ko nesi bandęs?

Matyt, būta ir vieno, ir kito. Akivaizdu, kad jautėme teigiamų emocijų alkį. Jos apimdavo išbandant visiškai netikėtus, drąsius dalykus. Nepamirškime, kad tai buvo 1988 metai, ką tik prasidėjo Sąjūdis, susibūrė Sąjūdžio taryba. Jos lyderis Vytautas Landsbergis rado laiko atvažiuoti pas mus. Visą naktį praleido festivalyje, kalbėjomės apie Jurgį Mačiūną, apie *Fluxus*. Paradoksalu kitkas – skurdžios žinios apie *Fluxus* neleido man susivokti, kad Mačiūno *Fluxus* idėjinė bazė buvo radikalūs kairieji. Jų idealas – Sovietų Sąjunga, jie svajėjo aplankyti Raudonąją aikštę, pamatyti mauzoliejų, Leniną ir panašiai. O mes nešėme trispalves! Galbūt tai irgi liudija *Fluxus*, pasiekusio Lietuvą tokiu keistu būdu, nemirtingumą.

Natūralu, kad lietuvių menininkams tuo metu trūko politinio sąmoningumo. Juk pusę amžiaus jis buvo

eliminuojamas visais įmanomais būdais.

Turbūt taip. Dabar, kai mums prieinama visa pasaulinė literatūra, suprantame, kad menas tapo politiniu XX a. pradžioje, kai Hugo Bolla 1916 m. paskelbė *Dada* manifestą. Matyt, galėtume pasidžiaugti nebent tuo, kad mūsų politiškumas per hepeningų festivalius buvo maksimaliai aktualizuotas tai valandai.

Jis gal buvo politinis ne tiek idėjų atžvilgiu, kiek tuo, kad nukreiptas prieš politinę sistemą?

Taip, mūsų politiškumas apsiribojo priešprieša sistemai.

Kas pastūmėjo organizuoti festivalį? Apie Jurgį Mačiūną tuo metu dar labai menkai žinojai, bet Druskininkuose jau vyko Jaunimo kamerinės muzikos dienos, formavusios terpę, teikiančią kūrybos, net išraiškos pasirinkimo laisvę. Ar hepeningų festivaliai atspindėjo jūsų bendrą norą reikštis radikaliau, ar buvo kažkokie kiti motyvai?

Galiu vienareikšmiškai pasakyti, kad tas sumanymas mums kilo Druskininkuose, kur buvo šiek tiek daugiau laisvės, kamerinės muzikos festivalis vyko jau ne visai įprastai, palyginti su tuo, ką buvome įpratę matyti per Kompozitorių sąjungos plenumų ar suvažiavimų koncertus. Man tuomet pateko į rankas lenkiška literatūra apie įvairių *Fluxus* autorių hepeningus. Nors Mačiūnas nebuvo išskirtas kaip lyderis, minimas tik kaip vienas iš autorių, man buvo įdomu, kad jis lietuvis. Taigi pagalvojau, kad Druskininkai kvėpuoja jau drąsiau, o čia egzistuoja dar radikalesnis dalykas, apie kurį iki tol nežinojau. Jam reikėtų atskiro renginio.

Vadinasi, atspirties taškas buvo Fluxus ir Jurgis Mačiūnas?

Taip.

Druskininkų festivalio diapazonas buvo gana platus – nuo rimtų konferencijų iki akcijų. Ar išvelgei konkurenciją?

Kiek atsimenu, akcijos Druskininkuose man atrodė labai pozityvus dalykas, plėtė ir Anykščių festivalio ribas. Niekuomet nelaikiau jo konkurentu, nes programų turinys visiškai kitoks. Konkurencijos tarp festivalių

nebuvo, nors, kaip sakoma, jeigu rinkoje yra konkurencija, laimi vartotojai. Čia konkurencijos nebuvo, bet vartotojai turėjo galimybę lankyti įvairaus žanro, įvairaus turinio festivalius. Druskininkai padėjo Anykščiams, Anykščiai padėjo Druskininkams. Druskininkų festivaliu džiaugiausi nuo pat pirmos jo dienos. 1986 m. gegužės 17-ąją prasidėjo festivalis, o mums tądien gimė sūnus Vainius. Taigi ta diena ypač šviesi. Esu didelis Druskininkų festivalio šalininkas. Gaila tik vieno, kad apie dutūkstantuosius jam suteikė nelabai išradingą pavadinimą „Druskomanija“.

To meto jauniausieji kompozitoriai – Snieguolė Dikčiūtė ir Liutauras Stančikas – rengė „Muzikinio veiksmo“ festivalį Panevėžyje. Jiems Anykščiai atrodė savotiška „sekta“, kur kiti nėra pageidaujami. Ar ir tau atrodė, kad tai tik bendraminčių grupės veikla? Nes ir pati vieta Ažuožeriuose sunkiai surandama. Navigacinės sistemos juk nebuvo.

Ne, nelaikiau sekta. Pasakysiu keletą įdomių faktų, paneigiančių tokį požiūrį. Pavyzdžiui, 1988 metais per pirmąjį festivalį, Ričardas Kabelis, apsigimęs redaktorius, tekstų dailintojas ir labai geras tipografijos lobistas, užsispyrė, kad reikia išspausdinti festivalio plakata. 1988-aisiais, kai dar galiojo *glavlit*as, sovietų saugumo priežiūra, o spaustuvėse tekstus rinkdavo švininėmis raidėmis, padarėme plakatą, sumaketavome, jis buvo atspausdintas. Tuo metu veikė labai tvarkinga grandininė sistema – jeigu tipografija legaliai atspausdina plakatus, o nelegalių anuomet nebuvo, tai iš karto atvyksta speciali brigada ir iškabina juos mieste. Taigi mūsų plakatas atsirado ant visų reklaminių Vilniaus stulpų. Bet mes to nespėjome nei dorai pamatyti, nei suvokti, nes išvykome rengti festivalio. Praeina koks pusdienis, mes įsikuriame, ir pradeda rinktis žmonės. Atvyksta Pilies gatvės pankai, Varveklis, Silva, Drambliukas. Klausiam, ko čia atvažiuvo? Jie sako, kaip ko, pasižiūrėti festivalio, dalyvauti, visas Vilnius ragina vykti į Ažuožerius. Taigi tokių atvykėlių buvo. Tiesa, nedaug, bet visus maloniai sutikome, apgyvendinome, visi galėjo dalyvauti.

Fizinių festivalio artefaktų išliko labai nedaug. Ar manai, kad jie nėra būtini to laikotarpio patyrimui įamžinti?

Akcija „Biurokratinis autostopas.“ 1988. Ažuožeriai

Manau, nebūtini. Paradoksalu, bet šiuo metu mano veikla susijusi su Jono Meko vizualiųjų menų centru, kuris yra didelės, pagal dydį trečios pasaulyje *Fluxus* kolekcijos saugotojas. O aš, buvęs idėjinis fliuksistas, dabar turiu dirbti su įmuziejintu *Fluxus*, nors tai tikra nesąmonė.

Jauti dėl to vidinį diskomfortą?

Vienu metu man tai kėlė vidinį diskomfortą, vidinę prieštarą, bet dabar matau, kad čia yra lyg ir *Fluxus* kvadratu. Fliuksistų akimis žiūrint, įmuziejintą *Fluxus* galima priimti būtent todėl, kad tai gryniausia nesąmonė. Juk *Fluxus* – tai paradoksų erdvė, todėl ir šis paradoksas gali būti priimtas, jį teisingai įvertinant.

Ar tau svarbus štai toks tęstinumas – Mačiūnas buvo Landsbergio klasės draugas, o tu buvai Landsbergio studentas? Ar manai, kad šis faktas anuomet tau suteikė tam tikrą legitimaciją, o gal ir šiuo metu tebetiekia?

Ši žinia yra įdomi, bet ar ji legitimuoja? Ir taip, ir ne. Tą teisę prisiimu atsargiai, tačiau tą žinoti man yra malonu.

Kokia tuo metu buvo akademinė tavo kūryba?

Nuo 1986 iki 1992 m. buvau kurčiųjų teatro MIMI-KA kompozitorius. Gavęs kompozitoriaus diplomą, iš pradžių rašiau muziką kurtiesiems, pasitreniravęs su kurčiaisiais, pradėjau komponuoti girdintiems. Taigi turiu rimtą *Fluxus* pamatą.

Nuo akademinės kūrybos pereiti prie hepeningų buvo gana radikalus veiksmas. Ar bandyta jį individualiai arba kolektyviai įžodinti?

Vieną manifestą paskelbiau 1990 metais, per Kompozitorių sąjungos festivalį *Muzikos ruduo*. Vidmantas Bartulis tada surengė visiškai avangardinį pasirodymą „Lėlės“ teatre. Scenoje pjaustė svogūnus, kepė kiaušiniene. Ten buvo atliktas ir mano performansas „Baza-gaza“, paskelbtas jo manifestas-anotacija. Nepamirškime, kad tai vis dėlto tradicinis *Muzikos ruduo!*

Kokia hepeningų išraiška tau svarbiausia – šokiravimas, originalumas, naujumas, destrukcija, bendrumas?..

Sakyčiau, drąsa klysti, laisvė būti nesuprastam.

Estetinis apsinuoginimas?

Pozityvusis ekshibicionizmas.

Kas atrodė svarbiausia – pats akcijos turinys, forma, įgyvendinimas, dalijimasis, politinės situacijos karikatūra, potekstės?

Man akcijos nebuvo kvailiojimas, manant, na, maždaug, kaip išeis, taip bus gerai. Aš tuo metu skaičiau labai daug ezoterinės literatūros, taigi akcijoms suteikiau šokių tokių transcendentinį, dvasinį, egzistencinį turinį. Tai nebuvo vien noras stebinti, šokiruoti, suerzinti, nes tai būtų buvęs tik fasadas, kai nustebinęs klausytojus gali gauti šiek tiek jų dėmesio. Todėl ta ilga akcija 84:00:00, kuri truko dieną naktį, dieną naktį, man buvo kaip apeiga.

Kelias yra svarbesnis už rezultatą?

Būtent, nes nėra kelio į laimę. Kelias ir yra laimė.

Muzikinis dao?

Taip.

Ar akademinio kūrinio tobulumą laikai opozicija hepeningo netobulumui, neišbaigtumui?

Šiame klausime glūdi vienas prieštaravimas. Kalbėdami apie tobulumą ar netobulumą, kalbame apie rezultatą. O hepeningui rezultatas nebūtinai. Jei lyginame su akademinio kūriniu, akivaizdu, kad pats tobuliausias

hepeningas niekada nebus toks tobulas kaip Bacho fuga, nors galimos ir išimtys...

Esame išlepinti tobulų atlikimų ir įrašų industrijos...

Jei žmogus netobulas, negalima sakyti, kad jis blogas. Netobulumas provokuoja toleranciją. Tolerancija leidžia neprisirišti prie rezultato, džiaugtis procesualumu, kuris hepeningui yra ypač svarbus.

Akcijos vyko kaime, vietiniai gyventojai visiškai nieko nežinojo apie hepeningus. Ar jums buvo svarbi jų reakcija? Man įdomus tų akcijų santykis su aplinka.

Pasirinkome Ažuožerių kaimą, kuris yra už 12 kilometrų nuo Anykščių. Tai nuošali vieta, kurioje galima elgtis laisviau. Tačiau su pačiais Ažuožerių gyventojais jokių kontaktų neturėjome – mes nematėme jų, jie nematė mūsų. Tik vieną kartą buvo šioks toks santykis – vienai instaliacijai pripylėme į balionus vandens, juos apipiešėme ir palikome, išėję kurti meno kitur, kitoje vietoje. Kaip tik tada atvažiavo Vytautas Landsbergis, mūsų nerado, bet pamatė tą instaliaciją, Ažuožerių vaikų išdraskytą, ištaškytą ir suniokotą.

O kaip reagavo Anykščiai?

Turėjome kelias išvykas į Anykščius, ten rengėme provokuojančias akcijas, stebėdami, kaip reaguos aplinkiniai. Didžiausią įspūdį ir susijaudinimą sukėlė trispalvės, kurias nešėsi keletas iš mūsų. Tuo metu, 1988 m. liepos pabaigoje, žmonės labai jautriai reaguodavo į trispalvę. Mes iš anksto dėl vėliavų nesitarėme. Tiesiog pora dalyvių jas atsivežė ir visur su jomis vaikščiojo. Buvo iškėlę net prie palapinės, kurioje nakvojo. Anykščiuose dėl to kilo dvejopa reakcija. Vieni labai pagarbiai, su šviesa veide, bet ir kiek išsigandę sveikino, o kiti sakė, na, čia jūs jau prisidirbsit, va šito tai nereikėjo... Kita akcija – iš Ažuožerių autobusų stoties tylomis nuvažiuoti į Anykščius ir grįžti. Griežta sąlyga – būti tylinčia komanda. Nebendrauti nei tarpusavyje, nei su išore. Autobuse žmonės iš pradžių klegėjo, bet palaipsniui irgi nutilo. Tokia pati aplinkinių reakcija buvo ir restorane.

Tyrinėjote Johno Cage'o tylos poveikį?

Apie Cage'ą tuomet nepagalvojau. Tikslas buvo pa-justi, kas vyksta, kai visi tylime, esame susikaupę.

Ar galima sakyti, kad provincijoje įgyvendinote tą laisvės pojūtį, kuris buvo jaučiamas sostinėje?

Taip, žinoma. Pirmieji drąsuoliai su trispalvėmis atsirado būtent Vilniuje. Tą idėją atvežėme iš Vilniaus.

Koks buvo individualumo ir kolektyviškumo santykis? Dailininkai yra bandę post factum aiškintis savo įnašą į hepeningų judėjimą. Muzikams, panašu, tai rūpėjo daug mažiau. Kuo tą paaiškintum?

Viską lemia tie, kurie duoda toną festivaliui. Jei pirmajame plakate, kviečiančiame į festivalį, būtų buvę parašyta – Viktoras Paukštelis, pavadinimas toks ir toks, Šarūnas Nakas, pavadinimas toks ir toks, gal tas ir būtų buvęs svarbu. Man atrodo, autorysčių vengėme nuo pat pradžių.

Ar taip elgtis skatino vis dar jaučiama tam tikra baimė, ar jau apėmęs noras kurti anoniminių meną?

Ne, jokios baimės tuo metu nebebuvo. Aš agitavau už anonimiškumą. Vėliau sužinojau, kad Jurgis Mačiūnas irgi buvo už anonimiškumą, už esmę, idėją, o ne už draskymąsi, kieno čia kūrinys, kas gaus autorinius, kieno pavardė bus aukščiau ir panašiai. Anykščių festivaliuose tą intuityviai įgyvendinome. Nežinau, kaip būtų šiandien, įvairūs žmonės turbūt interpretuotų anonimiškumą skirtingai. Galbūt kas nors iš jų labai norėtų būti svarbesnis, įsivaizduotų esąs to ar kito hepeningo autorius, norėtų būti siejamas su kuo didesniu hepeningų kiekiu, taigi nuomonės turbūt nesutaptų. Taip galėtų būti, bet man tai nėra svarbu.

Ar manai, kad muzikams autorystė rūpi mažiau nei dailininkams?

Matai, dailininkai kitaip funkcionuoja – jie labai įnirtingai dokumentuoja vaizdus, atspindinčius jų kūrybą. Vaizdai yra turinio nešėjai ir tarnauja reklamai. Dailininkams labai svarbu, kas pirmas paskelbs. Nors muzikams, jei kūrinys įrašytas ir galima jį naudoti eteryje, autorystė irgi tampa svarbi, nes atsiranda pajamos už kūrinio naudojimą.

Vakaruose performansas ilgą laiką nebuvo klasifikuojamas, nes nelabai aišku, prie ko jį priskirti.

Dabar jau visi suprato, kad tie performansai, kurie nufilmuoti, yra kūriniai.

Vadinasi tai, kas buvo nufilmuota Anykščiuose, tapo kūrinium?

Tai ir kūrinys, ir dokumentas apie kūrinį.

Ar Anykščių festivalius laikytum pirmais „rimtais“ tarpdisciplininiais lietuvių muzikos bandymais?

Sunku pasakyti. Aš manau, kad tai tinka ir pirmiesiems Druskininkų festivaliams, ir Panevėžio festivaliui.

Pirmasis Muzikinio veiksmo festivalis Panevėžyje įvyko tik 1991 metais.

Taip, bet visa tai buvo labai arti.

Ar manai, kad teatrinė dimensija, kuri dar iki Anykščių festivalių buvo svarbi Vidmanto Bartulio, Algirdo Martinaičio kūrinuose, yra įvadas į Nepriklausomybės laikų tarpdiscipliniškumą? O gal turėtume pradėti net nuo Broniaus Kutavičiaus oratorijų, juk jis įdiegė šią dimensiją lietuvių muzikoje?

Taip. Kutavičius padarė labai didelę įtaką, nes teatralizuoti jo kūriniai – „Iš Jotvingių akmenų“, „Strazdas–žalias paukštis“, netgi „Paskutinės pagonių apeigos“ – buvo visai ne toks teatras, kokį kūrė Nekrošius arba Vaitkus įprastoje teatro scenoje. Kutavičiaus muzikinis teatras atvėrė tam tikrą naują horizontą. Jis parodė, kad savaip plėtojant, interpretuojant archajiškus tautinius fenomenus, galima kurti labai modernius, net avangardinius kūrinus.

Kutavičius teatrinį sluoksnį traktavo labai rimtai. Ar galima sakyti, kad hepeningai buvo to pratęsimas, atsišakojimas, bet visai kitame laike, su sąlyga, kad Anykščių festivalio teatrinį elementą taip pat laikysime labiau prasmės, o ne emocijų išraiška?

Įvairiems dalyviams, matyt, galėjo atrodyti skirtingai. Man tai buvo rimtas dalykas, prasmės ekspresija. Prisi-
minkime, kad kai kam ir Kutavičiaus kūriniai „Paskuti-

nės pagonių apeigos“, „Iš Jotvingių akmens“, „Magiškas sanskrito ratas“ atrodė kaip kvailiojimas. Buvo ir tokių.

Kur tau baigiasi teatras ir prasideda performansas arba atvirkščiai?

Aiškos ribos tarp jų nėra, nelygu kokiam kontekste jie pateikiami. Atskirti žanrus turbūt svarbiau tyrinėtojams. Menininkams, dirbantiems šitose srityse, tas nerūpi. Jie nesako, kad dabar kurs performansą, gink Dieve, ne spektaklį.

Kartais būna kvaili klausimai ir geri atsakymai. Kartais tokie klausimai padeda rasti atsakymus.

Politinis aspektas Anykščiuose buvo akivaizdžiai svarbus – vienoje iš akcijų per pievą nutiesėte ilgą raudoną vėliavą, pastatėte juodą obeliską (karstą?), prie kurio stovėjo sargyba, etc... Ar tokiais veiksmais bandėte simboliškai nutraukti ryšius su tuomet dar gyvavusia sistema?

To, ką darėme, ir to, ką dabar prisiminei, tikslas nebuvo nutraukti ryšius su sistema, nes jautėmės juos jau visiškai nutraukę. Per tas apeigas tiesiog dar kartą apspjovėme tai, ko nekentėme, ir darėme tai su giliausia aistra.

Ar Anykščių festivalius laikytum savo kartos manifestu, glaudžiai susijusiu su Sąjūdžiu?

Manau, tai buvo ne kartos, o tam tikros grupės manifestas, paskatintas ir nulemtas bendros Sąjūdžio bangos.

Kokį poveikį Anykščių festivalis padarė vėlesnei tavo karjerai, ar muzika teatrui yra lyg natūralus hepeningų tęsinys, o gal atvirkščiai – teatras visuomet buvo tavo muzikinių interesų dalis, hepeningai yra tiesiog to išraiška?

Pradžioje, 1991–1993 metais, man atrodė, kad hepeningų festivaliai logiškai nutrūko, jokios įtakos man tai gal ir neturi. Bet vėliau supratau, kad iki šiol daro didžiulę įtaką, paveikė visus tolesnius mano gyvenimo etapus, ypač kūrybą teatrui. Ar neturėdamas *Fluxus* sąmonės, galėjau nueiti į politiką? Taigi mano laikas politikoje, iš kurios išėjau, išbandęs save kaip *Fluxus* menininką, liudija, kad nuo hepeningų toli niekur nepasitraukiau.

1997-aisiais atnaujinai Anykščių festivalį, 2014-aisiais padarei hepeningą su Sauliumi Paukščiu, šiais metais – prie Kompozitorių sąjungos. Ar tokie sugrįžimai, atsikartojimai tarsi bangomis, tau būtini?

Norėčiau jų ir dažniau, bet nebeturiu tiek bendraminčių.

Jie išsibarstė?

Galbūt tai mano klaida. Jie gal mielai dalyvautų, reikia tik inspiruoti. Mes, lietuviai, esame uždari, mus reikia išjudinti. Tada, 1997-aisiais, susiskambinome ir tarėm – darykim atvėlykį! Visi sutiko.

Buvo tik tas vienas festivalio atnaujinimas? Taip.

Naujausią savo hepeningą „Nežinomo kompozitoriaus kapas“ atlikai per šių metų Lietuvos kompozitorių sąjungos suvažiavimą. Anonse rašei: „performanso metu apmąstoma (ne)menininko(-ės) kūrybos laisvės, priklausant biurokratizuotai meno buhalterijai, galimybė ir prasmė, Meno Kūrėjo Statuso paunksmėje. [...] (ne) meno kūrinių paaiškinti egzistuoja du būdai, bet... abu neveikia...“ Gal gali tai pakomentuoti?

Šis performansas yra meno kūrinys. Man nepriimtina aiškinti kūrinius. Jis yra pakankamai vizualus, turi trumpą anotaciją, žinoma, su politine potekste. Šį performansą kūriau daugiau kaip dvejus metus, laikau jį išbaigtu ir pakankamai aiškiu manifestu.

Performansas Baza-Gaza fonogramai, kvapams, kino juostai ir video (sukurtas 1988) yra vienintelis, garbingai įtrauktas į tavo kūrinių sąrašą.

Gal todėl, kad pavadinimas gerai skamba. Jį inspiravo pakelės nuoroda prie Kauno į „dujų bazę“ (parašyta rusiškai *baza gaza*).

Kuo jis tau svarbus, išskyrus faktą, kad susijęs ir su pirmuoju tavo manifestu?

Man jis svarbus kaip nuosekli hepeningų materializacija scenoje, tais laikais atlikta kokius keturis kartus.

Nes lengvai perkeliamas į bet kokią sceną?

Taip, nes galiu jį perkelti, ir aš, „akademiniškas kompozitorius“, kalbu ne styginių kvartetu, ne klarnetu, ne orkestru, o kino juosta, videoįrašu, analoginio sintetatoriaus sukomponuotais improvizaciniais triukšmais ir kvapais.

Esi naudojęs ir dujų kvapus?

Ne, kiekvieną kartą kvapus parinkdavau pagal auditoriją ir situaciją.

Tau šis performansas yra sinkretinė tam tikro laikotarpio išraiška?

Taip, ir to laikotarpio manifestas.

Pristatydamas CD Tremors, portalas Bernardinai. It rašo: „Ir nors kūrėjo įvaizdis bene labiausiai susijęs su „netradiciniais“ muzikos žanrais, naujasis albumas skirtas akustinei fortepijono muzikai.“ Kas tau yra tradicija?

Tradicija man yra tai, ką mes visi nešamės su savimi, ir tai, ką mums perdavė tie, kurie irgi nešėsi su savimi tai, kas jiems kažkada buvo perduota.

Ar sakytum, kad dabar hepeningas tau yra jau tradicinis žanras?

Ne, taip nesakyčiau.

Labai svarbi estetinė instaliacijų pusė. Visi hepeningai atrodė surežisuoti, pagrindiniai dalyviai mėgavosi teatrališkumu. Kaip pasidalydavote vaidmenimis arba funkcijomis?

Taip, mes buvome personažai. Pavyzdžiui, „Veteranų rytmetis“, kurį pradeda dryžuotomis pižamomis apsirengę „veteranai“, yra Tomo Juzeliūno performansas, sumanytas gerokai prieš festivalį. Tomas pristatė idėją, pasiskirstėme vaidmenimis. Nusprendėme, kad reikia sovietinių laikraščių, parsivežtų iš kariuomenės, ir kad sovietų karininkams (veteranams) dar reikėtų turėti pornografinių žurnalų. Tomas pasakė, kad iš Donato Katkaus tikrai gausime *Playboy*. Muzikai daug keliaudavo, parsiveždavo tokių dalykų iš užsienio. Paprašėme Donato, paaiškinome, kad norėtume pasisko-

Veteranų rytmetis.1988. Ažuožeriai

linti festivaliui. Jis sako, na, gerai. Po to žurnalą jam gražinome.

Kaip tardavotės dėl politinės pakraipos simbolių?

Kai Tomas pasiūlė „Veteranų rytmečio“ idėją, visi svarstė, koks turėtų būti veteranas. Nutarėme, kad su dryžuota pižama.

Dryžuota pižama primena ir kalinius...

Na, gali būti ir kalėjimas, ir *psichuškė*. Tada idėja aplimpa bendraautorystės elementais. Jei paklaustum, kaip tas ilgas raudonas audeklas ir obeliskas (juodas karstas) atsirado, atsakyčiau, kad jų istorija irgi labai įdomi. Man paskambino režisierė Regina Stadalninkaitė, sako: kuriame filmą apie Bartulį, Mažulį, Naką ir Urbaitį, tuo pat metu, kai filmuosime Urbaitį, jūs ten netoli, laukuose, kažkokias keistenybes darysite, ar galima

ir jus nufilmuoti? Sakau, gerai, bet jūs irgi mums kuo nors padėkite. – O ko jums reikia? – Mums reikia visokiausių priemonių, medžiagų, dekoracijų. Taigi atvežė sunkvežimį jiems neberekalingų daiktų, ten buvo tas juodas blizgantis karstas ir didžiausias gabalas raudonos medžiagos. Labai spontaniškai jiems atsirado vieta ir pritaikymas.

Vadinasi, finansinis aspektas beveik neegzistavo? Bent jau nebuvo lemiamas?

Iš dalies egzistavo. Kai rengėme pirmąjį festivalį, parašiau raštą Kompozitorių sąjungos pirmininkui Juliui Andrejevui, prašydamas pagalbos, –reikėjo oficialaus rašto Anykščių kultūros skyriui, kad festivalis, kurį norime ten surengti, būtų legalus, ir finansinės paramos. Andrejevas skyrė autobusiuką, kuris nuvežtų pirmyn-atgal, ir septynis šimtus rublių. Tai buvo puikus finansavimas.

Antrais metais sąjunga irgi palaikė?

Taip, labai palaikė. Andrejevas tuo metu buvo pirminkas, o Viktoras Gerulaitis – sekretorius. Atėjau pas jį prieš pirmą festivalį, sakau, mums reikia Kompozitorių sąjungos palaikymo, o jis atsakė: žinoma, juk bendras reikalas. Taip atsirado ir abiejų festivalių šūkis, ir garso takelių pavadinimas „Bendras reikalas“. Vėliau net ant Sausio 13-osios barikadų prie parlamento atsirado užrašas „bendras reikalas“.

Viename iš interviu esi sakęs, kad laiko spiralė apsiskuko. Kadais rengė hepeningų festivalius, kūrei akcijas – plaukei prieš srovę įrodinėdamas, kad menas gali būti visoks, net ir neturintis tradicinių meno požymių, o šiandien tau rūpi visai kas kita, – nori polemizuoti su jaunuoju Sodeika? Kas dabar tau yra Fluxus, kai esi institucionalizuotas asmuo, Jono Meko centro direktorius?

Jau esu užsiminęs apie paradoksą, kad tai, ką Fluxus menininkai kūrė kaip pokštus, paerzinimus, kaip žaidimą, neturintį išliekamosios vertės, teikiančių džiaugsmo tik čia ir dabar, šiandien staiga tapo perkama-parduodama, ir gana brangiai, įmuziejinama. Iš pirmo žvilgsnio tai visiškai priešinga Fluxus idėjai.

Ar todėl, kad dingo džiaugsmas?

Įmuziejinti Fluxus objektai jau yra nebe tie. Į juos žiūriu su dvilypiu jausmu. Tarkime, man įdomu keliauti su parodomis, nes turiu progą pasigilinti į tų autorių, kuriuos eksponuojame, kūrybą. Tačiau apima nerimas, kad laikau rankose negyvus daiktus. Dabar jie – tyrinėjimo objektas, palikimas, kurį pristatome žiūrovams – va, štai čia yra tai ir tai, sukurta tada ir tada, buvo labai prasminga. Džiaugiamės, kad visa tai turime, galime parodyti ir apie tai papasakoti.

Bet emocijų jau nebegalima perteikti, ar ne? Niekaip.

Anykščių festivalis išskirtinis tuo, kad hepeningus kūrė kompozitoriai. Kuo muzikų hepeningai skiriasi nuo Vakarų hepeningų tradicijos, kuriai priklausė įvairių pakraipų kūrėjai? Ar įžvelgi skirtumą?

Ne. Nors Jurgis Mačiūnas buvo ne muzikas, o architektas, istorikas, dizaineris, muzika jo kūrybai ir Fluxus raiškai buvo išskirtinai svarbi. Vienas iš veiksmų, įsukusių į muzikos orbitą, buvo Johno Cage'o paskaitos, kurias Mačiūnas lankė 6-ojo dešimtmečio pabaigoje. Jis teigė, kad tai padarė lemiamą įtaką tolesnei veiklai. Muzika kaip konceptas ir idėja. Mačiūnas sukūrė specialų klavesiną specialiam kūriniui atlikti. Daugybė jo hepeningų pavadinti muzikiniais terminais. Yra hepeningas, kurio metu sunaikinamas fortepijonas, arba hepeningai su smuikais, kontrabosais, kitais muzikos instrumentais. Sakyčiau, jei Fluxus neturėtų muzikinės dimensijos, vaizdas būtų gerokai skurdesnis.

Ar jūs tą muzikinę dimensiją kultivavote specifiškiau?

Gal reikėtų sakyti kitaip – kadangi užaugome su muzikine dimensija, bandėme ją išlaisvinti vizualizuodami, veikdami.

Išlaisvinti iš tradicinio jos karkaso?

Iš jos, kaip mums tada atrodė, ribotumo.

O ką, tavo manymu, tuo metu bandė išlaisvinti lietuvių dailininkai, pavyzdžiui, „Žalias lapas“?

Jų laukas labai platus. Viena ryškesnių „Žalio lapo“ akcijų „Paskutinė vakariene“ atlikta, beje, per mūsų festivalį. Tai buvo laikas, kai konceptualusis menas Lietuvoje pradėjo būti matomas, o „Žalias lapas“ tapo aikštele, kurioje drąsiai eksperimentuojama.

Muzikų interesai toje srityje buvo visai kitokie?

Taip.

Ar manai, kad Anykščiui festivaliui atlikus savo funkciją, „pramušus lubas“, tiesiog nebebuvo prasmės jį tęsti? Jis nedavė impulso, kad susiformuotų konceptualios muzikos kryptis, o juk galėjo!

Pramušimas buvo svarbus. Šiandien galvoju, kad festivalio tąsa būtų buvusi prasminga. Man visą laiką stigo mokslinės konferencijos Anykščių festivalyje. Manau, tai būtų davę naudos. Kurti konceptualios muzikos tradiciją irgi vertėjo, vien tam, kad po to būtų galima jos atsisakyti. Tai neįvyko, ir čia atsispindi geriausios Fluxus tradicijos. Manau, daugybė autorių ir toliau galėjo kurti šiam festivaliui. O dirbant konkrečioje srityje, atsiranda įgūdžiai.

Ar būtum buvęs to festivalio rengėjas? Druskininkų festivalis veikiausiai išliko tik todėl, kad kiekviena jį perėmusi jaunų kompozitorių karta adaptavo jį savo reikmėms, pakaitė net pavadinimą tokiu, koks tau nepatinka.

Sunku pasakyti, ar laikytis įsikibus ir nepaleisti yra gerai, ar blogai.

Gal čia ne įsikibimo reikalas. Remigijus Merkelys jau ilgą laiką organizuoja festivalį „Gaida“. Neįsivaizduoju, kad kas nors kitas galėtų kasmet jį perimti ir būtų išsaugotas profesionalumo lygis. Ar manai, kad hepeningų festivalis irgi galėjo tapti instituciniu festivaliu, kuris būtų užpildęs tam tikrą lietuviškų festivalių nišą?

Mielai būčiau dirbęs drauge su jaunais žmonėmis.

Tu nuosekliausiai kūrei hepeningus, tavo biografijoje jie užima „garbingą“ vietą. Tarp lietuvių kompozitorių turbūt esi susikrovęs „didžiausią kapitalą“ iš šios veiklos, nors mažesni negu kai kurie dailininkai. Ar manai, kad kompozitoriai šioje srityje galėjo nuveikti daugiau, ir jei

taip, kas lėmė tam tikrą atsargumą arba kodėl tos galimybės liko neišnaudotos?

Muzikai apskritai yra konservatyvūs ir atsargūs, nes muzika yra lėčiausiai besikeičianti veiklos sritis. Imtis kurti arba atlikti *kitaip* yra didžiulė rizika, nes auditorija „žino“, kaip turi skambėti muzika. Muzikos atlikimo tradicija klostėsi šimtus metų, ir tik XX amžiaus pradžioje įvyko keistos transformacijos, kai pirmą kartą atplyšome nuo tradicijos. Muzika atspindėjo politinį eižėjimą. Nepaisant to, iki šiol išlikusi didžiulė baimė atsiplėšti nuo bambagyslės, nes nežinai, ar turėsi pakankamai asmeninės jėgos, kad įtikintum aplinką ir klausytojus. Vienas dalykas – tikėti tuo, ką darai, antras dalykas – gebėti iš to užsidirbti.

Po šio tarpinio atrastos laisvės, euforijos laikotarpio menininkus visu svoriu užgriuvo finansinė realybė. Gal todėl nesiėmė tęsti festivalio?

Tai turėjo įtakos, nes kaip tik tada pradėjome kurti šeimas, auginti vaikus...

Ar manai, kad perėjimas nuo kolektyvinės prie individualios kūrybos sužlugdė pradines vizijas, o kartu užbaigė tą laikotarpį?

Nemanau, kad vien tai. Bet prieš atsakydamas turėčiau gerai pagalvoti, nors viena iš priežasčių galimai yra ši.

Kaip, tavo manymu, to laikotarpio nepriklausomi festivaliai atspindėjo politinį 9-ojo dešimtmečio eižėjimą?

Kad vyksta politinis eižėjimas liudijo pats nepriklausomų festivalių atsiradimas, jų įvairovė. Prisimenu euforiją, kurią kėlė cenzūros mažėjimas, kol ji visiškai išnyko. Dar vienas aspektas, teikęs laisvės pojūtį, – tie festivaliai buvo nebiudžetiniai. Dabar to nebeturime. Aš kaip tik jau metus laiko galvoju, kad reikia suformuluoti naują konceptą, bet apie viską pasikalbėsime atskirai, kai jis bus paleistas į gyvenimą.

Tai festivalio konceptas?

Renginio, kuris būtų laisvas nuo biudžeto.

Lauksime. Ačiū už pokalbį.

Donatas KATKUS

TALENTAS, PAŠVĘSTAS LIETUVYBEI

In memoriam Algiui Grigui

Dainininkas Algis Grigas neseniai Vilniaus Antakalnio kapinėse atgulė į gimtąją žemę, visą gyvenimą jos neturėjęs. Emigrantas, gyvenęs toli nuo tėvynės, jos ilgėdamasis visada laikė save lietuviu. Dievo apdovanotas muzikiniu talentu ir neeilinio grožio baritonu, Grigas buvo ne tik talentingas, bet ir įgijo aukščiausio lygio profesinį išsilavinimą. Mokėsi Čikagoje DePaulo universitete pas Maurice'ą Scappio, studijavo Čikagos Roosevelto muzikos koledže, bet vokalistu karjeros Amerikos scenoje nesiekė. Jis kaip ir daugelis emigrantų nenutolo nuo etninės lietuvių bendruomenės, kuri gyveno kiek užsidariusi, puoselėdama savas vertybes.

Tokios iškilios figūros kaip Grigas, išskirtinį savo talentą ir balsą paskyręs Čikagos lietuvių operai, daug lėmė, kad priklausymas šiai bendruomenei turėtų prasmę. Nė viena iš kitų Amerikos etninių bendruomenių (net ir tos, kurios labai gausios) neturėjo savos nuolat veikiančios operos. Šiuo atžvilgiu tai stulbinantis lietuvių fenomenas – opera, kaip tautinės savivertės ir susitelkimo simbolis. Prisiminkime, kad 1920 m., ką tik susikūrus valstybei, dar vykstant kovoms už laisvę, net valdžios institucijų esant dar tik užuomazgoms, – Kaune jau veikė nacionalinis operos teatras. Tarsi koks mitinis savasties ženklas. Svarbiausia ir visiems lietu-

viams savaime suprantama, kad būtų dainuojama lietuvių kalba. Šis ženklas lėmė ir išeivių operos ryšį su Lietuva, liudydamas nepriklausomybės dvasią. Tačiau lietuvių opera Čikagoje išsiskyrė dar vienu labai svarbiu aspektu – tai profesionalumas. Tuo ji išsiskyrė iš kitų etninių koncertuojančių grupių, pasiekdavusių tik mėgėjišką muzikavimo lygį. Lietuvių opera turėjo vertę, smarkiai pranokstančią mėgėjiškumą. Vienas iš tos vertės garantų buvo baritonas Algis Grigas, dainavęs daugelyje spektaklių. Žinoma, ne jis vienas. Pajėgi dainininkų grupė, profesionalaus dirigento Alvydo Vasaičio vedama, kūrė, žavėdama publiką, keldama operos prestižą. Lietuvis Grigas dainavo amerikinės Čikagos operos „Bohemoje“, o vėliau ir lietuviškame pastatyme, tarsi dėdamas lygybės ženklą tarp šių meno institucijų.

Koncertavo ir kaip solistas, ir su ansambliais, choralais. Kartu ėmėsi verslo, Amerikoje, ko gero, kitaip išgyventi neįmanoma. Buvo meno *menedžeris* (pas mus sakoma „vadybininkas“), be kita ko, įkūrė keletą ir operinių kompanijų. Lemtingais jam tapo 1985-ieji, kai Amerikoje susipažino su Virgilijum Noreika. Supratęs, kad turi reikalą su puikiu profesionalu, Noreika pakvietė Grigą dainuoti Lietuvos operos ir baletu teatre Vilniuje. Tai buvo labai reikšmingas emigranto žingsnis į tėvynę. Jo pasiro-

dymas Giuseppe's Verdi'o „Traviatoje“ sutiktas au-
dringomis ovacijomis.

Grigui kilo mintis suartinti lietuvius, gyvenančius
šiapus ir anapus Atlanto. Amerikoje kartu su žmona
įkūrė kelionių agentūrą ir pradėjo organizuoti,
kiek sovietų valdžia leido, emigrantų keliones į
tėvynę. Nepaisant politinių insinuacijų ir keblumų,
tai padėjo daugybei tėvynės išsiilgusių lietuvių
po daugelio metų įkvėpti tėvynės oro, nors trum-
pam susitikti su tėvais, broliais, seserimis, kitais
giminaičiais. Tai buvo nepaprastai reikšminga. Vėl
pradėjome justi, kad esame kartu, kad bolševikinis
teroras, išdraskęs šeimas, nesugebėjo atšaldyti
jausmų. Grigas tapo svarbia figūra Lietuvoje. Neat-
sitiktinai 1990 m. Vilniuje, Operos ir baletu teatre,
būtent jis dainavo Vlodo Jakubėno „Laisvųjų dainą“,
diriguojant Jonui Aleksai.

Neseniai man į rankas pateko rečiausias kom-
paktinis diskas – Algio Grigo koncertas. Kartu
su pagarsėjusiu vengrų emigrantų simfoniniu
orkestru *Philharmonica Hungarica*, diriguojant
iškiliam Čikagos lietuvių operos dirigentui ir va-
dovui Alvydui Vasaičiui, Grigas specialiai Euro-
poje įrašė atrinktas operų arijas, tarp jų nemažai
lietuvių muzikos kūrinių. Atlikimas, atitinkantis
aukščiausius tarptautinius standartus!

Diskas pradedamas arija iš garsiosios Rug-
gero Leoncavallo operos „Pajacai“. Ilga įžanga,
įtikinamai, vaizdžiai sudiriguota Vasaičio. Ir štai
Grigas – pirmiausia krinta į akis laisva itališka, bet
visiškai autentiška maniera. Raiškus, artistišškai
motyvuotas dainavimas, prilygstantis kokiam nors
žymiam italų baritonui. Balsas puikus, o skambe-
sys, nežinau kodėl, primena Antaną Kučingį. Po to
einanti arija iš Richardo Wagnerio operos „Tanhoi-
seris“ daro ne tokį ryškų įspūdį. Tai vokiškas stili-
us. Ir staiga supratau, kad Grigas savo itališkumu
labai artimas Lietuvos dainavimo mokyklai, nors
gimtinėje nesimokė. Germano arija iš Verdi'o „Tra-
vianos“ skamba taip, tarsi solistas būtų ją dainavęs
šimtus kartų. Prasminga, artistiška, puikiai
atskleidžiant personažo charakterį. Be priekaištų

labai muzikaliai sudainuota arija iš Verdi'o operos
„Kaukių balius“.

Natūralu, kad įrašyta ir arija iš Amilcare's Pon-
chielli'o „Lietuvių“, kaip svarbus internacionalinis
Lietuvos įtvirtinimas. Grigas dainuoja ją lietuviškai.
Po įžangos rečitatyvo – puiki lyrinė arija, nepaisant
itališko temperamento, skambanti labai tautiškai
lyg Valstybės teatre Kaune.

Visiškai kitaip Grigas atlieka Ūdrio ariją iš Vy-
tauto Klovos „Pilėnų“, atmesdamas šios populiarios
dainos klišes, įdiegtas mūsų baritonų, kai stengia-
masi rodyti vien balsą. Dainuoja gyvai, jausmingai,
su artistizmu, kupinu veiksmo ir prasmės. Ar tik čia
ne visų geriausias šios arijos interpretavimas?

Lietuvišką šio disko pusę pradeda Jauno bajo-
ro arija iš Jurgio Karnavičiaus operos „Gražina“. Ši
žaisminga daina dar kartą patvirtina, koks talen-
tingas, deja, neįvertintas buvo Karnavičius. Jo ro-
mantiškumas, peterburgietiškas profesionalumas
dabar atrodo itin sugestyviai. Vėlyvoji kaunietiška
jo opera „Gražina“ labai lietuviška, išpinta liaudies
muzikos citatomis. Ar ji prastesnė už ideologizuotas
sovietmečio operas? Negi šiandien, pragyvenus pos-
tmoderną ir stilių pliuralizmą, Karnavičiaus meis-
triškumas atrodo toks jau pasenęs ir primityvus?
Grigas į Jauno bajo ro ariją sudeda visą savo sielą,
visą išdidumą.

Diskas baigiamas puikia Vlodo Jakubėno „Lais-
vųjų daina“, tarsi pabrėžiant, koks aukštas Amerikos
lietuvių kompozitoriaus profesinis lygis. Klausantis
jos, darosi gaila, kad Jakubėnas nerašė operų. Nes
daina labai operiška, išraiškinga, leidžianti atsklei-
ti visas vokalo galimybes. Šitą išraiškingumą ir dai-
nos prasmę, lydymą įvairių besikeičiančių įvaizdžių,
solistas puikiai perteikia.

Algis Grigas vertas, kad jį prisimintume. Jis buvo
vienas iš tų, kurių talentas leidžia lietuvių kultūrą
pokariu suvokti kaip apie vientisą reiškinį, nesvar-
bu, kur – ar čia, ar už jūrų. Ji yra visų mūsų kultūra.
Jos kontekste išliks ir Grigo atminimas, kurio dėlei
vertėtų surinkti visus šio išskirtinio solisto įrašus ir
juos išleisti. ■

GINTARO JUVELYRIKOS METAMORFOZĖS

Įkalinti gintare

Lietuvos auksas, saulės akmuo, deivės Jūratės ašaros – kokių tik epitetų ir vaizdingų posakių neprikurta apie gintarą. Šiais laikais dirbti su gintaru – nemenkas iššūkis, nes autoriaus pečius slegia atsakomybės ir mito našta. Menininko vaidmenį galėtume prilyginti net inkluzui, kai gyvas organizmas įkalinamas gintare. Lengvai atpažįstamas kaip archetipas, gintaras kelia konkrečias asociacijas, tarp jų ir nemalonus, susijusias su masine kultūra bei kiču, menančiu nekūrybišką „Dailės“ kombinatų produkciją, išplitusią sovietmečiu. Ar šis nevienareikšmis požiūris į gintarą trukdo, o galbūt skatina atsiriboti nuo sampratos, kad šis objektas yra tiek pat sakralus, kiek ir nuvertintas?

Į tai savaip atsako šiemet liepos 2 d. Palangos gintaro muziejuje atidaryta paroda „Saulės akmens metamorfozės“ (kuratorė Marytė Dominaitė). Tai projekto, aktualizuojančio gintaro dizaino tradicijas, baigiamoji dalis (jis pradėtas 2015 m., iš dalies remiant Lietuvos kultūros tarybai). Per pastaruosius penkerius metus muziejuje buvo pristatyti Felikso Daukanto (1915–1995), Kazimiero Simanonio (g. 1937) ir Petro Balčiaus (g. 1938) kūriniai, tapę gintaro dirbinių klasika. Jaunosios kartos požiūrį atspindėjo 2019 m. surengta Eglės Čėjauskaitės-Gintalės ir Martyno Gintalo ekspozicija „Atsivėrimas“, persmelkta asmeniškumu. Šiemetinė paroda, aprėpianti tris nepriklausomybės dešimtmečius, demonstruoja besikeičiantį požiūrį į gintarą, bandymus išsiveržti iš užburto rato su aukštais mito,

kičo ir masinės kultūros slenksčiais, suteikiant dirbiniams konceptualumo ir modernybės požymių.

Mito gimimas

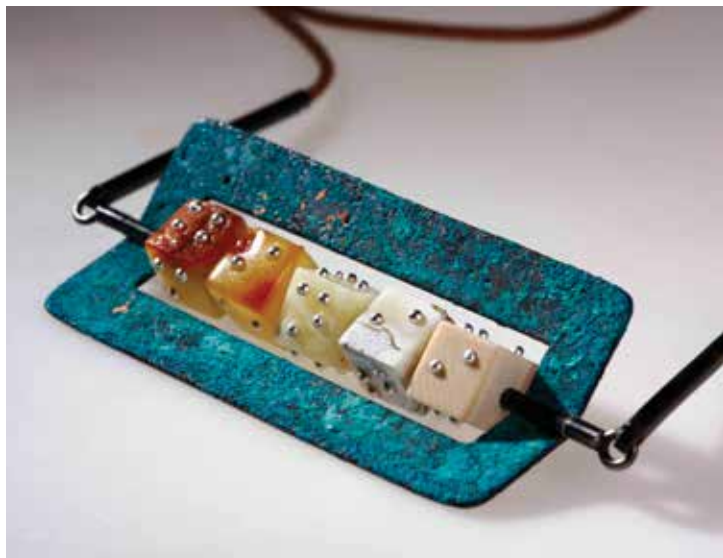
Kada lietuviai pradėjo tautinę savastį sieti su gintaru? Žvilgsnis krypta į XIX amžių – romantizmo epochą, kai imta domėtis tautos praeitimi, ieškant išskirtinumo ženklų, kurie padėtų apibrėžti besiformuojančią nacionalinę tapatybę. Iš Žemaitijos kilęs lietuviškojo sąjūdžio dalyvis, literatas ir kraštotyrininkas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846) savaitraštyje *Tygodnik Petersburski* 1839 m. (pasirašęs inicialais N. N.) pats pirmas papasakojo legendą apie Jūratę ir Kastytį, išgirstą Palangos apylinkėse, greičiausiai iš kuršių. Tekste, pavadintame „Baltijos jūros karalienė“, pasakojama apie nelaimingą meilę ir sugriautus gintaro rūmus, kurių duženas nuolat išplauna Baltija. Romantinė meilės istorija XX a. pradžioje sužavėjo ir Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, ketinusį sukurti operą „Jūratė“. 1908–1909 m. parašyti preliudai ir garsoji *Fuga b-moll* – tai šios operos užuomazgos. „*Vakar apie penkias valandas kūriau „Jūratę“*“, – rašė Čiurlionis 1908 m. – [...] *Skendau jūros gelmėse ir vaikštinėjau prie pat gintaro rūmų. [...] Tik gaila, kad beveik nieko neužrašiau iš to, kas improvizavosi.*“⁴¹ Čiurlionio ketinimus patvirtina tuo laikotarpiu sukurti scenovaizdžių eskizai su gintaro rūmais tarp raibuliuojančių vandens purslų, Kastyčio laivu, Perkūno svaidomais žaibais. Legendą ypač išgarsino Maironis, rinktinėje „Pavasario balsai“ 1920 m. paskelbęs baladę apie Jūratę ir Kastytį. Įdomu,

Dovilė ŽYDELIENĖ. Samanos. Segė. 2019. Gintaras, sidabras, emalis; 73 × 37 × 13 mm

Solveiga ir Alfredas KRIVIČIAI. XXI a. inkliuzai. Delno papuošalas. 2002. Sidabras, epoksidinė derva, adata, tabletė, šovinio gilzė, mikroschema, LED lemputė, akumulatorius, kramtomoji guma

Ugnė BLAŽYTĖ. Perversmai. Kaklo papuošalas. 2009. Sidabras, patinuotas varis, gintaras, mamuto iltis, odinė virvelė; 85 × 30 × 12 mm

Birutė STULGAIČĖ. Antkaklis. 2018. Arklio ašutai, gintaras, sidabras

Vita PUKŠTAITĖ-BRUŽĖ. Pelkė. Kaklo papuošalas. 2011. Sidabras, varis, plienas, emalis, gintaras, siūlai, agatas; 400 x 200 mm

Marytė DOMINAITĖ-GUREVIČIENĖ. Segės. 1991. Gintaras, sidabras; 160 x 11; 110 x 12; 140 x 12 mm

Karina KAZLAUSKAITĖ. Be pavadinimo. Objektas. 2019. Gintaras, pergamentas (iš kiaulės pūslės), siūlas; 55 x 10 mm

kad gintariniai karoliai neatsiejama tautinio lietuvių kostiumo puošmena tapo tikrai tarpukariu.

Mitas apie gintarą kaip Baltijos auksą nuosekliai buvo peršamas ir sovietinėje Lietuvoje. Prie to daug prisidėjo to meto konjunktūra – juvelyrikai trūkstant žaliavų, siekta rinką užpildyti kuo pigesniais vietiniais gaminiais. Gintaras tam puikiai tiko, nes buvo palyginti nebrangus ir prieinamas, išplukdomas Baltijos jūros arba kasamas kaimynystėje – Karaliaučiaus (Kaliningrado) srityje. Gintariniai papuošalai sovietmečiu buvo populiarūs „Dailės“ kombinatų, įvairių įmonių, štampuojančių meno dirbinius, produkcija. Juos kūrė net dailiosios keramikos gamyklos „Jiesia“ gintaro cecho meistrai. Orientuotasi į masinį skonį, nebandant peržengti vyravusių stereotipų, gintaras derintas su pigiais metalais, būdavo išspraudžiamas į banalias „saulutes“, „archeologinių“ segių konstrukcijas. Masiškas ir beatodairiškas eksploatavimas nuvertino šį mineralą ir ilgam atgrasė lietuvius nuo pomėgio puošti gintaru.

Juvelyrikos proveržis

8-ojo dešimtmečio antroje pusėje jaunoji juvelyrų karta pradėjo formuoti vadinamąją konceptualią Lietuvos juvelyrikos kryptį. Novatorių branduolį sudarė Talino dailės instituto absolventai – Marytė Dominaitė-Gurevičienė (g. 1951), Arvydas Gurevičius (g. 1951), Vytautas Matulionis (g. 1952), Birutė Stulgaitė (g. 1952), Vytautas Zaturskis (1942–2013), kiek vėliau – Sigitas Kreivaitis (g. 1958), Sigitas Virpilaitis (g. 1961). Prie jų priskirtini Lietuvos dailės instituto auklėtiniai Aleksandras Šepkus (1954) ir Žilvinas Bautrėnas (g. 1955), iš kitos srities atėję Ažuolas Vaitukaitis (1952–2015) ir Algirdas Mikutis (g. 1957). Imta demonstruoti ne brangias medžiagas, o individualų stilių – kuriami papuošalai priminė miniatiūras, atliekančias tradicines segės, kaklo vėrinio, auskarų, žiedų funkcijas. Su kitų dailės sričių atstovais (skulptoriais, tapytojais, grafikais) jaunosios juvelyrų siejo sureikšmintas turinys ir pasaulėžiūra – ironiškas, kritiškas žvilgsnis į tikrovę, savistaba, ženkliškumas, egzotikos pomėgis.

Jurgita ERMINAITĖ-ŠIMKUVIENĖ. *Tai tik laiko klausimas*. 2017
Objektas-musgaudis. Gintaras, šluotos kotas, klijai, siūlas, graviravimas; 280 × 30 × 20 mm

Gintarą, kuris atrodė amžiams sulipęs su masine kultūra ir kiču, „konceptualistai“ ignoravo. Jie nemėgo ir aukso, sąmoningai rinkdavosi sidabrą, pabrėždami priešpriešą masiniam skoniu. Tačiau, nepaisant abejingumo Baltijos auksui, būtent „konceptualūs“ tarpsnis vėliau suvaidino didelį vaidmenį, nes pakėlė lietuvių juvelyrikos prestižą, pasiūlė kitokią juvelyrinio dirbinio sampratą. Didesnioji „konceptualistų“ dalis nepriklausomais laikais sukūrė nemažai įsimintinų kūrinių iš gintaro.

Simboliškas žingsnis, kad nepriklausomybės atkūrimą 1990 m. juvelyrai pasitiko paroda, įėjusia

į istoriją pavadinimu „Netradicinis gintaras“. Joje eksponuoti papuošalai ir smulkioji plastika – Lietuvoje pagrindinės metalo dirbinių rūšys. Nustebino tai, kad gintarą rodė itin daug autorių (anksčiau gintaru domėjosi vos keletas profesionalų, pirmiausia Feliksas Daukantas ir Kazimieras Simanonis). Parodoje vyravo visai kitoks požiūris į gintarą, atmetantis kičo „estetiką“. Pažvelgti naujai, atrasti neįprastus medžiagų derinius, netikėtas formas skatino Birutės Stulgaitės jūržolių antkaklis su tarsi netyčia pakibusiu mažu gintaro „lašeliu“, Marytės Dominaitės-Gurevičienės rašiklių pavidalo segė, Žilvino Bautrėno „susiūta“ segė. Sigitas Virpilaitis gintaro gabalą parišo virvute. Tai nebuvo kraštutinai radikalūs, tačiau *kitokie* papuošalai, savitai pristatantys gintarą, neignoruodami jo prigimties.

Gintaras nepriklausomybės metais

Kuratorė ir viena iš naujo požiūrio į gintarą formuotojų Dominaitė-Gurevičienė gintaro dirbinių retrospektyvai, atspindinčiai 30 nepriklausomybės metų, subūrė dvidešimt septynis autorius, kurie atrinko kūrinius iš savo asmeninių ir privačių kolekcijų. Tarp dalyvių yra ir tarptautiniu mastu gerai žinomų juvelyrų, ir jaunų menininkų. Ekspozicija sudaryta individualybių pristatymo principu. Toks sprendimas turi racionalų pagrindą, nes juvelyrikos (kaip ir kitų dailės sričių) bendrą vaizdą dabar lemia ne tiek tendencijos, kiek individualumas. Įspūdinga retrospektyvos aprėptis – pristatomi ir ankstyvųjų XX a. pabaigos gintaro parodų eksponatai, ir pastaraisiais metais sukurti gintaro papuošalai, smulkioji plastika. Ką visa tai sako žiūrovams?

Pirmiausia atskleidžia, kad sąlytis su gintaru – didelis išbandymas šiuolaikiniam menininkui. Autoriaus savijautą galima pailustruoti Sigitos Virpilaičio, vieno garsiausių Lietuvos juvelyrų, dar 2005 m. pasakytais žodžiais: „*Mano santykiai su gintaru labai komplikuoti. Jei galėčiau, savo darbuose jo nenaudočiau. Požiūris į gintarą Lietuvoje yra, švelniai tariant, nekoks. Tradiciškai jis priskiriamas kičo sferai ir profesionalūs menininkai paprastai jo vengia. Taigi norint sukurti bent*

jau neblogą meno kūrinį su gintaru, reikia įdėti kur kas daugiau pastangų nei dirbant su kita medžiaga.“²

Sudėtingas santykis vis dėlto nesutrukdė Virpilaičiui sukurti nuostabaus grožio papuošalų, paverčiančių gintarą plevenančia materija, kuri derinama net su auksu, – čia irgi naujas lietuvių juvelyrikos žodis. Parodoje eksponuojamas kaklo papuošalas su gintaru ir bambuku iš 1999 m. kolekcijos, keli konceptualūs objektai, deja, neatspindi to vaidmens, kurį šis autorius atliko, keldamas gintaro dirbinių prestižą, atverdamas tikrąją šio mineralo vertę. Dirbti su gintaru tiek Virpilaitį, tiek jo kolegas paskatino kolekcininkų Virginijos ir Kazimiero Mizgirių iniciatyvos – jie atidarė specializuotas galerijas Nidoje (1993) ir Vilniuje (1998), sostinėje įsteigė Baltijos gintaro centrą (2004), organizavo konkursines parodas, nuo 2001 m. po užsienio šalis rengia gintaro dirbinių parodinius turus „Baltijos gintaras: istorija ir dizainas“. Jų įsteigtuose Nidos menininkų namuose (atidaryti 1996) suteikiamos puikios sąlygos juvelyrams kurti ir eksponuoti savo kūrinius.

Naujai atrastas gintaras

Iš pradžių knietėjo apžvalginės parodos eksponatus suskirstyti pagal autoriaus santykį su medžiaga. Tradicinis požiūris į gintarą, išryškinantis estetines jo ypatybes, priklausytų grupei, pavadintai „Tiesiog gintaras“, o provokuojantis, nepatogus, drąsus, laužantis stereotipus, būtų įvardytas „Gintaras kitaip“. Vis dėlto įsitikinau, kad toks schematiškas grupavimas kelia daug keblumų, nes „tiesiog gintaro“ dirbiniai, prie kurių priskirtini pirmiausia papuošalai, svyruoja tarp funkcionalaus dirbinio ir objekto, bandydami išsiveržti iš tradicijos rėmų, kad prabiltų neįprastai, atskleisdami šiuolaikinės juvelyrikos galimybes. Iškalbingu natūralumu dvelkia neįmantrūs, gintaro neužgožiantys Birutės Stulgaitės vėriniai iš nugludintų „akmenėlių“ su arkliai ašutais (Antkakliai. 2018), Marytės Dominaitės laisvai, eskiziškai susuktas kaklo papuošalas „Embrionas“ (2019) su grakščiai lenktu siluetu. Prie jų natūraliai šliejasi „Kerpės“ (2011) – tai akimirks nuotaiką fiksuojančios subtilios Vitos Pukštaitės-Bružės segės. Sunku atitraukti akis nuo Indrės Diržienės

„pumpurėtų“ antkaklių (2012) ir Čėjauskaitės-Gintalės kaklo papuošalų „Tiesiog gera I–II“ (2019). Savo funkcijomis neapsiriboja net puošmenos, paverstos prasmingomis miniatiūromis, – pertvarinio emalio technika, reikalaujančia išskirtinio meistriškumo, atliktos Dovelės Žydelenės segės (2019–2020), Kristinos Dulevičiūtės žaismingų žmogeliukų-segių kolekcija (2009), Elen Pavinskienės, Šarūnės Vaitkutės, Vaidos Druskytės kūriniai.

Neįprastas mažosios plastikos objektas – Solveigos ir Alfredo Krivičių delno papuošalas „XXI a. inkliuzas“ (2002) su kramtomąja guma, tablete, adata, mikroschema ir kitomis banalybėmis, įterptomis į gintarą. Ironiškas Astos ir Mindaugo Šimkevičių ciklas „Relikvijorius“ (2009) – kiekvieną papuošalą su anglų kalba nurodytais fiziologiniais žmogaus poreikiais (*Eating, Sleep, Work, Sex, Watch, Wash*) supa lietuviškos tulpės. Pašiepiamas socialinis papuošalo reprezentatyvumas, atskleidžiama globalizacijos priešprieša tradicijoms. Grubokai išskaptuotas Raimundo Mėnulio Katino „Kryžius“ (2008) ar suprimityvinta, mėgėjų darbą imituojanti Kęstučio Stanapėdžio segė „Pieva“ (2011), kitos puošmenos, ypač segė su tikromis žirklutėmis „Paukščiai“ (2017), irgi priklausytų postmodernistinei pakraipai. Ėmus visa tai lyginti su ankstesniais, kanoniniais Kazimiero Simanonio papuošalais, aiškėja, kaip toli nueita gintaro modernizavimo keliu.

Kai kurie menininkai su gintaru elgiasi dar įžūliau. Dalius Ilginis jį derina su anglimi, kurdamas neįtikėtinas kietųjų kristalų struktūras, o Karina Kazlauskaitė „įsibrauna į tautinės tapatybės vidurį“,³ įvilkdama gintarą į išdžiovintą kiaulės žarną ar pūslę (ciklas „Be pavadinimo“, 2019), taip jį numedžiagindama, polemizuodama dėl šių dviejų nacionalinių simbolių stabilumo bei tikrumo. Neatpažįstamai gintarą keičia ir Aušra Mačiulaitienė, iš gintaro dulkių kurianti pūkuotų paviršių objektus-žiedus „Daug daugiau nei dulkės“ (2019). Jie skleidžia gintaro aromatą, primindami laikus, kai gintaro dulkės buvo aukojamos dievams. Tai visais atžvilgiais inovatyvūs kūriniai, rodantys elitinio ir masinio skonio

suartėjimą, atskleidžiantys kritinę autoriaus poziciją, manipuliavimą kultūros įvaizdžiais, naują požiūrį į medžiagos galimybes vizualizuoti kūrinio idėją.

Minties polėkis ir medžiagos spąstai

Akivaizdu, kad turinio požiūriu gintaras kaip archetipinė materija gali įprasminginti platų teminių lauką – nuo poetinio pasakojimo, gilinimosi į asmeninius ir istorinius naratyvus, socialinius ir kultūrinius mitus, iki žvilgsnio į artimiausią aplinką, net žaidybinių intencijų. Menininkai, gintarą derindami su kontrastingomis medžiagomis, pasitelkia popkultūros įvaizdžius, nevengdami akibrokštų. Gintaro plastikai jau nebereikia varžytis su kitomis meno sritimis dėl statuso viršenybės, kaip būta anksčiau. O prasminė jo galia suteikia specifinių niuansų kiekvienam kūrinui, ar tai būtų žaisminga Dominaitės kompozicija „Ateiviai“ (1998), ar conceptualus Nerijaus Ermino kūrinys „Saugomi“ (2003), ar vešlus Laimos Kėrienės objektas „Riešutas“ (2019), ar Algirdo Mikučio amuletai (2019).

Juvelyrika visada traukia taktiliškumo pojūčiu, papuošalą turi būti malonu liesti. Tarp dažniau pasitaikančių idėjų, taikomų gintaro dirbiniams, galima išskirti apeliavimą į pagrindines žmogaus jusles – regą, uoslę, skonio pojūtį, lytėjimą. Gal neatsitiktinai parodos simboliu pasirinktos Jurgitos Erminaitės-Šimkuvienės gintarinės valgymo lazdelės „Kuàizi“ (2019), imituojančios bambuką. Į rytietišką greito maisto indelį „Išsinešti“ (2011–2013) įdėtas lietuviškas „tinginio“ pyragas iš gintarinių „sausainių“ – iškalbinga savo / svetimo priešprieša, o grakštūs, estetiški „Auskarai“ (2019) konkuruoja su jų formą įkvėpusiu tikru avokadu. Dailininkės miniatiūra „Krikštai“ (2013–2017), vaizduojanti mažytį auksinį krikšto šaukštelį su antkapinio paminklo (krikšto) ornamentu, visai kitokia, tyliai, mąsliai gretinanti gimimą su išėjimu amžinybėn.

Vertybių kvestionavimui gintaras – nepakeičiamas objektas. Gintarinis musgaudis „Tai tik laiko klausimas“ (2016) asocijuojasi su lipnumu, gebėjimu privilioti ir įkalinti gyvus organizmus, bet minties požiūriu skverbiasi dar giliau, skatina permąstyti patį gintaro

mitą, sakralumo ir profaniškumo santykį, kuris šiame Erminaitės-Šimkuvienės darbe atskleidžiamas ypač žaismingai. Kaip ir Krivičių kompozicija „Įkalintas“ (2004) – tarp metalinių konstrukcijų įterptas gintaro gabalas, šalia pateikiant sausą kanceliarinį jo aprašą. Menininkai tvarkingai sudeda į dėžutę pakabukus iš šiuolaikinių banalybių, tokių kaip *Coca Cola* butelio kamštis („Ženkla“, 2016), ironizuodami, kad apie mūsų civilizaciją ateinančios kartos spręs būtent pagal šiuos radinius. Tai konceptualūs kūriniai, atspindintys gintaro juvelyrikos pokyčius, įvykusius nepriklausomybės laikais. Nukreipti prieš konsumerizmo kultą, jie kelia ekologijos problemas, skatina kritiškai vertinti aplinką, užtvindytą pigiais falsifikatais (padirbinėtojų akiratyje jau atsiduria ir gintaras).

Lietuvos gintaro juvelyrikai būdinga nauja ikonografija, stiprėja individuali pozicija, įtvirtinamas kitoks formos supratimas. Atsinaujinimo linkme ją veda specifinių technikų ir technologijų revizavimas, kvestionuojant modernizmo tradicijas ir prigimtine taikomosios dailės funkciją. Kaip ir visa šiuolaikinė taikomoji dailė, juvelyrika atsigręžia pati į save. Naujus prasmių niuansus leidžia perteikti netradicinės medžiagos, aukštyn kojom apverčiančios pačią prabangos sampratą.

Nepriklausomybės laikais lietuvių juvelyrika patyrė daug pokyčių, vis dėlto poetinis, metaforiškasis matmuo, formos asociatyvumas, estetiškumas tebėra aktuali. Juvelyrų bendruomenė negausi, kūrinių paklausa menka, tačiau tiek tradicinė, tiek alternatyvi juvelyrika verta daug didesnio visuomenės dėmesio, tą atskleidžia ir paroda „Saulės akmens metamorfozės“. ■

¹ Stasys yla. M. K. Čiurlionis: kūrėjas ir žmogus. Chicago, 1984. Iš: <http://www.prodeoeuropa.lt/files/html/Yla-ciurlionis-kurejasi-ir-zmogus.htm>

² Rūta Pileckaitė. Sigitas Virpilaitis: svarbiausia – nauja idėja. *Dailė*. 2005, nr. 1, p. 73.

³ Rosana Lukauskaitė. Kambarys Gintaro rūmuose. Tarptautinė šiuolaikinės gintaro juvelyrikos paroda „Amber Room“. *Dailėraštis*, nr. 58; iš: <http://www.ldsajunga.lt/Dailerastis-58>

Jau seniai atleidau Viešpačiui, kad improvizuodamas sukūrė žmogų netobulą. Svarsčiau, gal išvargintas kūrybinio darbo per neapsižiūrėjimą įterpė papildomų chromosomų, nepasirūpino apsaugoti nuo saldaus polinkio į nuodėmę. Visą atperka kruopštus, preciziškas jo darbas, tveriant gamtą, – paleido žuvis į ežerus ir upokšnius, tuščiavidurius kalnus pripildė liepsnojančios lavos, dangų nuspalvino vaiskais mėlynais tonais, augalus nutapė ramiškai žalia spalva...

Gamta – nepriekaištingai suderinto veikimo atspindys. Vandenynas kasryt pasprunka nuo krantų, o naktimis rūščiai užgula juos visu savo svoriu. Pokši ledas ašigaliuose, atsiskirdamas nuo amžinojo įšalo luitų, alsuoja kalnynai, užkloti sniego antklodėmis... Į juos gręžiuosi, ieškodama tobulybės ir ilgaamžiškumo.

Vakar sutikau gandrą, kuris akimirksniu sugriovė iliuziją apie gamtos tarpumą, pavaldų dieviškajai tvarkai. Nors išskirtinai madingo kolorito paukštis visada teikia džiaugsmo akims ir sušildo širdį, jaukiai primindamas namus, sutiktasis atrodė stačiai kitoks. Retai kada pasitaiko stovėti greta laukinio paukščio, kai sparnais meistriškai atlikdamas reveransą, šis kleketuoja snapu ir šnypščia, tarsi keiktų viską aplinkui...

Nustebino ne jo įniršis, bet vaizdinys. Tvenkinio paviršius, nutviekstas vasaros saulės, atspindėjo neįprastą paveikslą, vertą Renuaro teptuko, – žmogus ir padangėms ištikimas sparnuotis. Kiekvienas savo

AMŽINYBĖS PRIEANGIS, arba GYVENIMAS MIŠKE

Bandytas įminti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio užduotą mįslę

valia palaiko vienas kito draugiją. Priešingai negu šunys, amžiams pririšti prie žmogaus. Vilkiška jų prigimtis nubunda nebent spoksant į mėnulį, kai krūtinę plėšo nenugalimas staugsmas, bet kaukti tylioje prašmatnių namų svetainėje jau lyg ir nepatogu.

Tas gamtos disonansas, sukurtas iš gudraus išskaičiavimo, keista tobulumo disfunkcija veste nuvedė prie paukščio. Norėjau ištiesti ranką – paliesčiau pasišiaušusį pakaušį, bet bijojau, kad pakels sparnus ir įsižeidęs nusklės virš pušynų. Tada nežinia iš kur atsirado moteris. Drąsiai priėjo prie gandro, pasisveikino, tas klusniai tarsi naminis nusekė paskui, gerai žinodamas, ko tikėtis. Pasirodo, ta moteris su juo bičiuliaujasi jau trejus metus. Kartais gandras prapuola kelioms savaitėms rudenį ar žiemą, bet visi čia jį pažįsta ir netiki, kad ryžtųsi kelionei į pietus kartu su kitais. Vienišas savo noru, o gal gedintis prarastos mylimosios, nebesivargina ieškoti net maisto. Gandro globėja sako, kad jis, matyt, praradęs patį instinktą varliauti.

Tas paukštis primena liūdną, su viskuo tyliai susitaikiusį žmogų, kasdien pareinantį į tuščius namus. Jo nedomina valgis, nauji filmai, knygos ar parodos, netraukia kitų vienišių draugija. Tarsi sunkumas, užgulęs jo pečius, būtų pats Atlantas, apsaugantis pasaulį nuo griūties.

Sparnuočiai – laisvės manifestacija. Jie žvelgia į viską iš aukštai ir geriau negu kas kitas supranta, kad žmogus yra tik žemės grumstas. Gandras man

apsireiškė lyg priekaištas už gamtos sudievinimą. Jis – atsiskyrėlis, pasirinkęs askezę, o gal išstremtas iš savo rūšies, – atrodė svetimas, gal net ne lietuviškas. Pavakarieniavęs metafiziškasis paukštis išskleidė sparnus lyg rąžytųsi ir tingiai atsiplėšė nuo žemės. Dairiausi, ar nepames kokios plunksnos kolekcijai. Norėčiau jį prisiminti.

***

Prie miško vartų palieku visą vidinį triukšmą. Šis permuša tylą, aidi nuo vieno kamieno prie kito, žaždindamas girios dvasias iš popietės snaudulio. Nutildau visus širdies trombonus, trimitus, smuikus ir fleitas. Miškas turi savo simfoniją.

Pasineriu į ją lyg į gaivų vandenį, glostoma iš visų pusių sklindančio šlamėjimo. Girdžiu, kaip šakelės traška po kojomis, kažkam rėpliojant per samaną. Kukuoja gegutė, įsibrovusi į svetimą lizdą padėti kiaušinių. Girdžiu paukščius, čiauškančius skirtingomis kalbomis, bet vis tiek vienas kitą suprantančius. Nevalia iš miško ką nors išsinešti, antraip sugrius per amžius nusistovėjusi tvarka. Atsargiai apeinu voratinklius, kuriuose riebūs vorai tyko paukų muselių, delnu braukiu per švelnius smilgų plaukus, stebiu susigėdusią pušį, išsinėrusią iš sustabarėjusios žievės.

Nežinau, kur einu. Miškas pats traukia mane į gelmę, stumia į centrą. Kad ir koku keliu sukčiau,

atsiduriu vis toje pačioje proskynoje. Heideggeris, užsidaręs kalnų trobelėje ir bandydamas įminti būties esmę, rašė, kad sąmonė – tai proskyna miško viduryje. Ją būtina prižiūrėti, stropiai rinkti šiukšles, antraip užžels piktžolėmis, ją užgriozdins nudžiūvusios šakos, pasiglemš pats miškas.

Virš galvos į taktą supasi pušys, kone tobulu apskritimu įrėmindamos giedro dangaus lopinėlių. Sustaju. Ištiesiu rankas į šonus atvirais delnais. Užsimerkiu. Įkvepiu. Pirmasis sąmoningas kvėptelėjimas akimirksniu išvaiko mintis, persekiojančias tarsi hienos: ką reikės veikti vakare; spaudžia batai, ko gero, teks ieškoti naujų; kaip keistai apsirengusi ta moteris, gandro draugė; būtinai važiuosiu prie jūros, vaikščiosiu basomis po kopas; gal išvis nevertėtų grįžti į miestą, gyvenčiau miške visą vasarą, tiesiog va taip.

Kartu su pirmuoju oro gurkšniu plaučius užplūsta pirmykštis kvapas, išduodantis nepertraukiamą nykimo ir atsinaujinimo ritualą. Užuožiu po vakarykštės audros garuojančią drėgmę, gydantį pušų aromatą, liežuvio beveik jaučiu šalia tekančios upės skonį, nokstančių mėlynių saldumą. Su pirmuoju iškvėpimu atšvilpia vėjo gūsis, ilgais pirštais glosto užmerktas akis, jaučiu energiją, stipresnę už gyvybę. Ant sūrios odos nutupia dešimtys musių...

Prisimenu vyrą, kurį mačiau Budos šventykloje, atrodo, iššventinusį į vienuolius, prisidengusį kūną pilkšva paklode. Kol kiti budistai su ryškiais apdais meditavo po Budos medžiu, tasai sėdėjo atokiai, romiai šypsojosi, paskui iškėlė ranką ir ėmė švilpauti. Pamačiau pirmą paukštį, nutūpusį jam ant delno. Kai plunksnuočių suskrido visas tuntas, jie pradėjo čiauškėti tarpusavyje lyg seni bičiuliai, aptariantys dienos rūpesčius. Pelenei paukštukai pasiuvo šventinę suknelę, kad geros širdies mergina nesijaustų visų apleista, nemylima. Tačiau kaip pavadinti šitą chorą? Sparnuočių neišbaidė net benamiai šunėkai, apsupę vyrą, prie kurio prisigretino ir keletas laisvėje laigančių karvių... Jis traukė ne tik fauną. Pajutau nenualdomą norą prieiti ir atsisėsti šalia. Bet nesiryžau.

Regiu save iš tolo – miško viduryje stovi moteris, užsimerkusi, išskėtusi rankas į šonus, nejudanti

iš vietos. Įsižiūriu – pėdos virsta šaknimis, panyra į žemę, pamažu sumedėja kojos, stuburas tįsta, iš pradžių viena ranka tampa šaka, paskui – kita, iš liemens, tapusio kamienu, ir iš kiekvieno šonkaulio išauga po šakelę, jos apsipila pumpurais, po akimirkos išspragsta lapai. Priešais droviai šlama drebulė.

***

Sakoma, kad tie, kurie kažko nuolatos laukia, tiesiog neturi tikslo gyventi. Tačiau ką tie sakytojai žino apie laukimą? Iš pradžių pasigirsta bildesys tarsi ten, padebesiuose, kažkas svaidytų daiktus iš lentynų, stumdytų baldus. Aplink langus nardo kregždės, ieškodamos, kur pasislėpti. Tolumoje sušvinta vaivorykštė – po tiek metų aš vis dar stebiuosi gamtos išradingumu. Nuo pagrindinės mokyklos laikų ant liežuvio galo sukasi trumpas beprasmis posmas, padėdavęs įsiminti Vaivos juostos spalvas: raudonai, o gal žaliai žydi marių vandenai!

Dangų perskrodžia žaibas – greitai ir neskausmingai tarsi patyrusio chirurgo skalpelis. Pamenu, mus, vaikus, gąsdindavo, jei per audrą paliksime atvirą langą, į kambarį įskries kamuolinis žaibas, savo kelyje naikindamas viską. Išgirdusi griaudžiant perkūną, uždarydavau net orlaides, kad mistinis piktadarys nesupleškintų žaislų ir knygų.

Brolis iki šiol krūpteli, kai danguje kryžiuojasi žaibai. Vieną vasarą kaime jis bėgo per lietu namo ir pamatė kaimyną, kuris skubėjo suvaryti ožkas į aptvarą. Staiga į jį, o gal prie pat jo trenkė milijonų vatų elektros iškrova. Kaimynas žuvo vietoje. Močiutė bandė raminti persigandusį vaiką, sakė, kad žmogų ištiko širdies smūgis, tačiau brolis jau niekada audroje neįžvelgs romantikos.

Stichijos nederina veiksmų tarpusavyje: horizonte pušynai dar leipsta nuo saulės, dangų juosia vaivorykštė, bet paukščiai jau blaškosi lyg paklaikę, nujausdami artėjant kurtinantį griausmą, nors tvyro ne mažiau kurtinanti tylą. Tokia būna tik prieš pat audrą.

Tai ir yra šventasis laukimas. Galop audra pratrūksta visai kaip žmonės, trankantys kambarių du-

ris, svaidantys vyno taures į sieną, laužantys baldus, daužantys indus virtuvėje, o paskui suklumpantys kamputyje ir bandantys suvokti, ką ir kodėl padarė...

Švelni lietaus melodija su jo sukeliama prieblanda veikia raminausiai. Nurimstu kaip nurimsta miškas, senoms pušims džeržgiant vėjyje. Taip dejuoja senovinis supamasis krėslas prie židinio apleistame dvare. Einu į miško gilumą, vakaro saulei pro šakas laižant skruostus, viskas aplinkui virpa – tas žalias virpėjimas įsuka ir mane. Sukuosi, sukuosi it lapas vėjyje. Eglė žalčių karalienė savo vaikus pavertė medžiais, pasidavusi tam virpėjimui.

***

Kad suprastum liūtį, reikia pasinerti į patį jos sukūrį, užuot stebėjus tą gaivalą pro jaukių namų stiklą. Suvokti ką nors apie būti irgi įmanoma, tik atsidūrus įvykių, situacijų, galimybių epicentre. Kartais užvaldo nesąmoningas troškimas bėgti per audrą be skėčio, be lietpalčio, sušlapti iki siūlo galo, paklūstant neįveikiamai stichijos jėgai. Tačiau susidūrimą su *force majeure* vis atidedu, nutildau tą norą buitisku indų, keptuvių barškėjimu, televizoriaus triukšmu, apsiribodama tuo, kas pažįstama, todėl saugu. Ech, gal kitą kartą...

Nepamenu tokios aršios audros Lietuvoje, net prisiminusi visas vaikystės vasaras, kai dundėjimas, žaibai, nusileidžianti aklina lietaus siena atrodė Dievo baismė mums, neklaudoms, o ne stichiškas išsilaisvinimas ar palaima.

Tokį nevaldomą gamtos maištą mačiau tik liūčių sezono pradžioje kažkur Laoso glūdumoje. Negrįsta kaimo gatvele per purvą klampodama į parduotuvę, pragaištingame lietaus šokyje bandžiau išvelgti tavo veido kontūrus. Svajojau, kad lytų amžinai, diena iš dienos. Tas monotoniškas siautėjimas tomis akimirkomis, kai gerdavau arbatą terasoje, žiūrėdama į permirkusį peizažą, priminė traukinio, vykstančio nežinia kur, bildėjimą.

Tačiau galingiausia audra užklupo mane kitoje planetos pusėje, mažame pakrantės miestelyje, kai

taifūnas, siautėjęs už šimtų jūrmylių, pasiekė Amerikos vidurį. Tą vėlų vakarą El Salvadore maniau, kad įsiutęs vandenynas išlauš kambario duris ir apkamšys mane amžinybės miegui. Kaip galima vadinti Ramiuoju tą, kuris dangų sumaišo su žeme? Rūsčiai trankėsi žaibai, viskas mirguliavo, drumstėsi lyg televizoriaus ekranas, perjunginėjant kanalus. Tada ir pajutau nenumaldomą kūno šauksmą nusimesti drabužius, pasinerti į chaosą, tapti tos fantasmagorijos dalimi, sudėjus rankas maldai, drąsinant baugiai šventenybės nuojautai.

Dabar keliauju per pačią audros kulminaciją. Mišką jau išraižė spontaniškai atsiradę upeliūkščiai, ant šventųjų medžių nusileido pilkšva niūri migla, tačiau baimę kelia ne ji, o mintis, kad nuklydęs žaibas trenks į priešais besistiebiančią medį. Garsiai suaimanavęs tas vienišas karys kris nelygioje kovoje. Baiminuosi to kritimo ir beveik jaučiu, kaip medis užgula mane visu svoriu tarsi nemylimas vyras, sulaužo stuburo slankstelius ir palieka nuskęsti Lietuje.

Skubu, vis sunkiau vilkdama kojas, braukdama per veidą tekantį lietaus vandenį ir staiga prisimenu, kad tais pačiais takais beveik prieš gerą šimtmetį vaikščiojo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Vis negalėdavau įminti jo „Miško simfonijos“ paslapties. Man miškas atrodė šventykla, kurioje ramiai, didingai skamba fortepijonas, pasigirsta švelni smuiko rauda, vėjyje tilindžiuoja varpeliai. Klausydamasi M. K. Č., niekaip neįstengdavau suvokti, iš kur toji grėsmė, šiurkštus juodų ir baltų klavišų gausmas. Jo miškas atrodė tamsus, nežengiamas, susvetimėjęs, neprisileidžiantis artyn. Kodėl? Juk miškas yra amžinybės prieangis, pažadas teikti saugią užuovėją.

Tvykstelėjo žaibas. Apakinta jo šviesos, staiga supratau: Čiurlionio miškas anaipol nekelia grėsmės, tačiau primena, kad žmogus yra mirtingas, ir tai neatšaukiama. Mirtingas, tačiau apdovanotas tuo stebuklingu *čia* ir *dabar* – ši akimirka ir yra daugiausia, ką jis kada nors turės. Vidury miško. Užkluptas audros. Permirkęs. Išganytas. ■

Visvado Morkevičiaus nuotrauka

TIKIU, KAD VISKAS BUS GERAI

Su kuratore Ūla TORNAU kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ

Jūratė Stauskaitė. *Pamenu tave kaip gerą piešėją. Buvai užsispyrusi, drąsi. Išsaugojau keletą tavo piešinių. Bet dailininke netapai, pasirinkai menotyrininkės kelią. Ar nulėmė tai, kad šeimoje jau buvo menininkė – mama Arūnė Tornau (beje, tuo metu ir mūsų mokyklos dėstytoja)? Ką prisimeni iš Dailės mokyklos laikų?*

Ūla Tornau. Buvau knygų rijikė, į aprašytas istorijas pasinerdavau labai aistringai, keliaudama po įvairiausių pasaulius. Pamenu, kai liepdavo eiti miegoti, nešdavusi knygą į vonią, prausdamasi pasidėdavau taip, kad dar nors kelias minutes pratęščiau tą malonumą. Vėliau mane įtraukdavo ir meno istorija. Išties buvo labai smalsu kuo daugiau sužinoti apie istorinius, filosofinius senųjų meno kūrinių kontekstus, narpliojant juos vaizduotėje. Istorijos, jei gerai parašytos, stipriai veikia mane iki šiol, į jas labai įsijaučiu. Paauglystėje man patikdavo piešti, ypač vienai klausantis muzikos. Piešimas panašiai kaip knygos padėdavo susikurti kitokius pasaulius, kuriuose įdomu būti, atrasti kitokią save. Dar viena sritis – drabužiai. Iki šiol stebiu jų proporcijas, medžiagas, mados ryšį su kultūros procesais. Vienu metu net svarsčiau eiti šia kryptimi. Visas tas sritis kaip priemonę tyrinėti pasaulį ir kurti savus jo modelius atradau, kai lankiau Dailės mokyklą. Galiausiai meno istorijos studijos, viską apjungiančios ir kontekstualizuojančios, atrodė pats akivaizdžiausias pasi-

rinkimas, žadantis patenkinti smalsumą ir godų norą kuo daugiau sužinoti. Visa tai labiausiai susiję su savęs paieškomis, o ne su mamos kūryba. Tiek tada, tiek dabar ieškau kitokių meno pasaulių, negu tie, kuriuos atrado mama – Arūnė Tornau, nors gerbiu ją kaip menininkę, žaviuosi meditatyviu kūrybos procesu, poreikiu nuolatos jame būti. Vis dėlto neįsivaizduoju, kad galėčiau kuruoti jos parodą ar apie ją rašyti.

Iš Dailės mokyklos laikų pamenu daug. Tai buvo labai svarbi patirtis esminiu paauglystės tarpsniu. Neseniai prisiminusi Elonos Lubytės šeštadieniais rengtas aktualių parodų ir meno spaudos apžvalgas, pagalvojau, kad tai puikus formatas, kurį dabar galėčiau pritaikyti savo darbe. Tai vyko apie 1994-uosius, kai Lietuvos menas stebino įvairove, tai buvo energijos kupinas transformacijų laikas, traukte traukęs pasijungti prie tos energetikos.

Menotyrininko (ar dailės kritiko) statusas menininkams asocijuojasi su kažkuo, ko reikėtų šiek tiek prisibijoti. Na, maždaug – „verčiau nesipykime“. Šiaip ar taip, viešai ištartas žodis veikia stipriau negu vaizdas, o ir žodžiui pritari arba jį paneigti reikia kur kas daugiau pastangų negu pakabinti ar nukabinti paveikslą. Taigi draugystė su menininkais (galbūt) yra šiek tiek komplikuotas dalykas? Tarsi santykis, jaučiant tam tikrą barjerą...

Dabar kritikos tekstų rašau nedaug, mano santykis atsiskleidžia per kuratorinę veiklą. Ir kuruoti, ir reflektuoti savo ar savo institucijos parodas vienu metu būtų sudėtinga.

Meno kritiko ir menininko santykis idealiu atveju įdomiausias tada, kai tampa geru bendradarbiavimu. Deryboms tarpusavyje dėl galios čia neturėtų būti daug vietos. Tačiau suprantu, kad Lietuvoje, kur meno scena tokia maža, kur visi vieni kitus pažįsta, kritikams tenka ypač keblus vaidmuo. Viena vertus, kritika neturi simbolinės galios išties daryti įtaką menui, nes tiesiog nėra nei rinkos, nei galerijų sistemos, o kartu per mažai ir meno kritikos tekstų, kurie iš tikrųjų kažką lemtų. Esant tokiai padėčiai, kritika labai dažnai tiek rašoma, tiek ir priimama nekonstruktyviai, pernelyg asmeniškai. Todėl jaučiu didelį poreikį ir matau galimybę plėtoti šią sritį, kad atsirastų intelektualiai meno kritika, skatinanti sveiką konkurenciją tarp intelektualinių, socialinių, politinių sluoksnių. Ne tik meno erdvėje, bet ir viešajame gyvenime to labai trūksta.

Pastaruoju metu išnykus (ar nykstant) individualizmui – autorinio stiliaus atžvilgiu, – atrodo, gana sudėtinga išskirti lyderius. Bent jau to nesijaučia spaudoje, nes dauguma straipsnių (nors ir tų apgailėtinais mažai) tėra tik pliki atpasakojimai arba tarptautinių žodžių ir žinių demonstravimas.

Gal klystu – matau situaciją ne tik iš šalies, bet ir iš realaus amžiaus skirtumo perspektyvos. Ar nepasiūlgi kažko „pastovaus“ ir „tikro“ iš praeities? Ar didžiama pribloškiančių meninių veiksmų neprimena tiesiog karnavalo?

Manau, tiek dabar, tiek visada mene ir kitose srityse tikrų meistrų būna labai nedaug. Tačiau tam, kad jie užaugtų, reikalinga palaikanti aplinka, kiti kūrėjai, kurie padeda, dėsto, kalbasi, kuria erdves ir galimybes atsiskleisti talentams. Žinoma, mūsų laikas išsiskiria dar ir tuo, kad visi siekia pade-

monstruoti savo kūrybiškumą, be to, gali tai daryti, nes įvairiausios kūrybos priemonės yra po ranka. Matome labai daug įvairios, dažnai neprofesionalios vaizdinės produkcijos, jos antplūdis vargina, darosi sunku paveikti publiką emociškai. Bet aš to net nevertinu kaip meninio rezultato, gal svarbesnis pats procesas, įvairiai fiksuojant būtį, tiesiog apie ją kalbantis.

Tavo veikla rodo, kad esi labiau meninio veiksmo organizatorė negu vertintoja. Ar kuratorius – irgi kūrėjas, ne vien „aparnaujantis personalas“?

Kuratorinė veikla man įdomi dar ir tuo, kad galima nusistatyti santykį su menininku, su paroda, su žiūrovais. Vienas kuratorius gal prisiims daugiau menininko funkcijų, „režisuos“ parodą, pasitelks ją kaip erdvę savo tyrinėjimams, eksperimentams. Man svarbi pirminė kuratoriaus termino etimologija – jis yra globėjas. Pristatydama menininką, kurio kūryba tikiu, bandau maksimaliai įsiklausyti, įsijausti į pokalbį. Idealiu atveju tai bendradarbiavimas, užmezgiant asmeninį santykį. Tai gali būti ilgalaikė patirtis, keičianti požiūrius į pasaulį. Naujos parodos atsiradimo laikotarpiu eini ir nežinai, kur nueisi. Tai gali būti labai intensyvus, net sekinantis kelias, bet jis sužadina įkvėpimą.

Ne apie žodžius. 2015. Parodos ŠMC fragmentas

Andrejaus Vasilenko nuotrauka

Ar nemanai, kad meninis gyvenimas būtų įvairesnis, net provokatyvesnis, jeigu į šiuolaikinius procesus būtų įtraukiami ir „dinozaurai“, kadaise buvę avangardistai? Dauguma jų dar gyvi ir gyvai daro kažką gyvo. Taigi šiuolaikiškumas įgautų ne tik realaus esmo dimensiją, bet ir (gal) sukeltų intrigą, pagaliau nugesintų nesveiką apmaudą ir priešpriešą tarp įvairių kartų, kas – neslėpim – dvelkia giliu provincialumu.

Įvairiems laikmečiams priklausančių menininkų kūrybą derinti parodose yra net savotiškas *trendas*. Pastaruoju metu ta kryptimi daug dirbama. Šiuolaikinio meno atstovai kviečiami „įsiterpti“ į muziejines ekspozicijas, teminėse parodose gretinami įvairių kartų menininkai, net neprofesionalai, bandoma ardyti susiklosčiusias hierarchijas. Tokia buvo ir garsiosios *Documenta 13* kuratorių strategija, o neseniai ŠMC vykusių grupinę parodą „Tamsūs laikai“ pradėjo Kazės Zimblytės tapyba. Šiuo metu ieškoma iki šiol marginalizuotų praktikų, akivaizdus ypatingas susidomėjimas vyresniosios kartos menininkų kūryba, iš naujo atrandamos asmenybės, užgožtos vyrų menininkų, bet šiandien atrodančios gal net aktualiau už juos. Šie poslinkiai tiesiog atliepia dabarties sumaištį, kai paaiškėjo, kad šimtmečius karaliavęs racionalus požiūris į pasaulį nebeveda jame gyventi. Ieškoma alternatyvų, pirmiausia tyrinėjant kitokią – intuityvesnę moterų patirtį ir kūrybinę praktiką, archajiškus mokymus, kurie anksčiau buvo marginalizuoti. Vyresnioji lietuvių menininkų karta irgi dar bus atrasta, nes turima istoriografija nebeveikia, daug ką reikės perrašyti. Bus atrasti ne tik tie autoriai, kuriuos nutyli istorija, sukonstruota prieš kelis dešimtmečius, ji pati turės būti perrašoma, tų istorijų atsiras daugiau. Tiesiog reikia naujų tyrimų. Jauni menotyrininkai ir kuratoriai nebežino autorių, kurie aktyviai kūrė vos prieš kelis dešimtmečius, – viską reikės atrasti iš naujo. Be abejo, eisime į dirbtuves, ypač vyresnių menininkų, tai būtinausia ir įdomiausia mūsų darbo dalis.

Daug metų dirbi šiuolaikinio meno tvirtovėje – ŠMC. Šiai kontroversiškai vertinamai institucijai būdingas tam tikras atviras uždarumas – tarsi savotiška „maso-

nu“ ložė. Kartais sunku atsekti, ar tai, kas ten vyksta, turi pretenzijų pristatyti jau seniai prigesusį avangardą, ar yra tiesiog atsainus „savos chebros“ paglobojimas tarp vienos kitos tikrai atraktyvios ekspozicijos (tokia laikau, pavyzdžiui, „Galvą su daug minčių“).

Suprantu, kad, būdama institucijos atstovė, negali kalbėti visai atvirai. Bet nuomonė „iš vidaus“ būtų įdomi. Be to, gal po ŠMC remonto ketinama paremontuoti ir ateities viziją?

Iš tiesų sudėtinga kalbėti „iš vidaus“, bet pabandyčiau. ŠMC kaip uždaros, arogantiškos erdvės įvaizdį lemia suinteresuotas požiūris, siekiant konkrečių tikslų. Viena vertus, ŠMC tikrai galėtų tapti atviresnis ir bandome tai užtikrinti. Kita vertus, ne visi aplinkos lūkesčiai irgi pagrįsti. XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje įsi-steigęs Šiuolaikinio meno centras orientavosi į tarptautinį meno lauką, tapo jo dalimi, tarptautiškai svarbia, gerbiama institucija. ŠMC tarptautinis statusas buvo ir tebėra didžiulis viso Lietuvos meno laimėjimas. To pasiekti nebūtų buvę įmanoma, neapsibrėžus aiškios krypties, profilio, stiliaus. Jokia institucija negali būti tokia atvira, kad patenkintų visus visų poreikius, todėl institucijų turėtų būti daug ir įvairių. Atrodo, pamažu jų atsiranda. Neatsiejama ŠMC įvaizdžio dalimi yra tapęs pats pastatas, todėl jo rekonstrukciją suvokiame kaip galimybę atsinaujinti, ieškome būdų, kaip galėtume atviriau, draugiškiau dirbti, tiek imdamiesi naujų edukacinių programų, tiek pertvarkydami savo komunikaciją ir kai kurias vidinės struktūros dalis.

Šią vasarą pirmąkart pradėjome rengti stovyklas vaikams ir paaugliams. Liepos pradžioje atidarėme kelias parodas, kurios atskleidžia aspektus, svarbius pačiai meno institucijai. Arthuras Jafa, šiuo metu vienas svarbiausių menininkų, tyrinėjančių rasizmo istoriją ir aktualijas, savo paroda ŠMC plėtoja aktualias politines diskusijas. Jauno lietuvių menininko Kipro Dubausko didžiulė personalinė paroda ant ŠMC stogo visą pastato fasadą apglėbė pastoliais – taip reaguojama tiek į karantino iškreiptą viešosios erdvės supratimą, tiek į būsimą pastato rekonstrukciją bei laukiame institucijos pokyčius.

Ačiū už pokalbį ir sėkmės! ■

KAIP TEATRO ŽIŪROVUI TAPTI HAMLETU

Su teatro režisiere ir pedagoge Olga LAPINA kalbasi Monika MEILUTYTĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

Kultūros barai pradeda tekstų ciklą apie teatro ryšius su publika. Siūlome prisiminti režisierės ir pedagogės Olgos Lapinos spektaklį-žaidimą „Kodas: Hamlet“ (premjera įvyko 2016 m. gegužės 16 d. Lietuvos rusų dramos teatre), sukurtą pabėgimo kambarių principu. Ką tokia pastatymo forma atskleidė žiūrovams ir apie žiūrovus?

Monika Meilutytė. *Spektakliuose, kuriuos esi sukūrusi (vaikams ar suaugusiesiems), paprastai siūlai netradicinį bendravimo su žiūrovais būdą. Kodėl tave jis domina?*

Olga Lapina. Netradicinių formų vektoriuje, man atrodo, slypi didelis teatro potencialas. O menininkai turi ambicijų tirti savo profesiją, nuolat mesdami jai iššūkius. Lietuvos teatro kontekste, ypač ugdymo srityje, galimybės susipažinti su šiuolaikinėmis formomis yra labai ribotos. Studentai gauna tik užuominų apie kokias nors egzotiškas vaidybos technikas, o didžiajai Lietuvoje sukurtų spektaklių daliai taikomi konvenciniai kūrimo būdai – režisierius analizuoja dramaturgiją, aktoriai vaidina personažus, tarp aktorių ir žiūrovų stūkso „ketvirtoji siena“ ir t. t. Taigi netradicinės teatro formos mane domina dėl profesinių priežasčių.

Dialogas su žiūrovais, abipusis poveikis reikalauja ramybės, atvirumo, pasitikėjimo vienas kitu. Tradiciniame teatre publika maždaug nuo antros eilės pavirsta vientisa mase. Todėl pradėjau eksperimentuoti, tiesiog kurti spektaklius ne daugiau kaip 10-čiai žmonių. Tarsi kokiam draugų vakarėlyje – su tokiu publikos

kiekiu galima artimai bendrauti, užmegzti pokalbį.

Tai ypač gerą išpūdį daro teatre vaikams. Vaidybinė teatro vaikams kultūra dar neatsikračiusi tokių rudimentų, kaip sovietmečiu gyvavę „tiazai“ (*Teatr junovo zritelija*) – Jaunojo žiūrovo teatras. Spektakliai vaikams buvo vaidinami arenose, kuriose telpa 1,5 tūkst. žiūrovų, o vaidybos misija buvo masių edukacija. Iš čia turbūt kyla tas teatre vaikams vis dar pasitaikantis infantilumas, spektaklių formos itin primityvios. Tačiau tam, kad abipusis ryšys su jaunaisiais žiūrovais būtų produktyvus, kūrėjas, visų pirma, turi pats tuo tikėti, antra, reikia rasti tinkamą teatro formą – artimą, išskirtinę, pagrįstą pasitikėjimu. Žiūrovų skaičius turėtų būti minimalus. Juk vaikų pasaulis ir jo masteliai visai kitokie – nors suaugusių jie mato iki juosmens, užtat įsidėmi viską, kas arčiau jų ir ko nepastebi vyresnieji.

Žinoma, toks teatras finansiškai labai nepelningas. Pardavęs dešimt bilietų į spektaklį, ilgai neišgyvensi. Todėl tokie spektakliai egzistuoja labiau kaip meninis tyrimas, kitokių vertybių paieškos, nevaržomos finansiinių tikslų... Jos būtinos, jei teatras nenori virsti vien savo

„Kodas: Hamlet“. Aktorių ir žiūrovų procesija, einanti į Lietuvos rusų dramos teatro rūšį

sultyse. Valstybiniai teatrai, puoselėjantys tokio pobūdžio kūrybines iniciatyvas, verti visokeriopos pagarbos.

Vadinasi, menininkui vis dėlto svarbiausia savirealizacija, asmeninis tobulėjimas?

Kartą buvau išvaryta iš savo pačios spektaklio „Stebuklinga kreidelė“. Vyko pirmieji pasirodymai, norėjau pasižiūrėti, kaip sekasi aktoriams. O spektaklio žiūrovai galėjo būti tik vaikai, griežtai laikėmės taisyklės, kad suaugusieji jų nelydės. Viena mergaitė man sako: „Ką tu čia veiki? Šis spektaklis vaikams – eik lauk!“ Ir jai nepaaiškinsi, kad esu šio spektaklio režisierė, kad stebiu, kaip vaidina aktoriai. Žodžiu, išvarė mane iš spektaklio net gana šurkščiai. Bet aš jaučiausi tokia laiminga! Kokia puiki metafora – ta mergaitė parodė, kad spektaklis man nepriklauso. Ir tai labai gerai. Vaikai po spektaklio neplos vien dėl to, kad jį pastatė žymus režisierius – jiems ta pavardė nesvarbi. Jie plos tik tada, jei spektaklis tikrai patiks, juos sujaudins.

Darbas teatre vaikams yra labai geras *ego* trenžas. Jei tavo *ego* tapo pernelyg didelis, eik kurti spektaklių vaikams. Tokiame teatre esi priverstas mąstyti apie kitokius dalykus, prisiminti menininko atsakomybę ir profesinę etiką – žodžiai senamadiški, bet, manau, labai aktualūs.

Kaip kilo idėja spektaklį „Kodas: Hamlet“ kurti pabėgimo kambarių principu?

Kiekvienas tekstas provokuoja tam tikras asociacijas. Skaitant „Hamletą“, nuolat kartojasi užrakinto kambario, kalėjimo įvaizdis. Ir abejonė – pabėgti, ištrūkti ar likti ir bandyti kažkaip susidoroti su situacija? Viena vertus, tokį kalėjimo įvaizdį ir norą iš jo pabėgti galima perteikti vien aktorių vaidyba, bet mes nutarėme paieškoti kitų būdų.

Nuėjome labai toli nuo teatro ir pasitelkėme žaidimo formą. Mane apskritai domina žaidybiškumas teatre ir žaidybinio teatro teorija (rusų kalba *igratj* reiškia ne tik „žaisti“, bet ir „vaidinti“). Tačiau ši teorija kalba apie žaidybinę aktoriaus arba režisieriaus savijautą – žaidžiama su tekstu, su žiūrovų dėmesiu ir t. t. O man buvo įdomu pritaikyti teatre pačią žaidimo struktūrą. Žiūrovai turi vieną valandą, kad ištrūktų iš „kalėjimo“, jei spėja pabėgti – laimi, jei ne – pralaimi. Tai žaidimams būdingos taisyklės. Buvo smalsu, ar įmanoma meno kūrinį atrakinti su žaidimo raktu.

O dar ta nuostabioji Rusų dramos teatro erdvė! Scenografė Renata Valčik ir kompozitorė Rita Mačiūnaitė-Dočkuvienė ją tyrinėjo, su ja žaidė, improvizavo. Juk kaip keičiasi rūšys, kai ant jo durų pakabini lentelę, kad čia Hamleto kambarys! Toji erdvė tampa scena, metaerdve. Dekoracijų tokiai erdvei negalima daryti tokių kaip scenai, nes jos bus labai arti žiūrovų. Pamenu, su Renata Valčik dvi savaites naktimis kalėm knygas prie sienų – keitėme erdvę. O kai kur nieko negalima pakeisti – betonas ir lieka betonu, žiūrovai supranta, kad atsidūrė rūsyje, bet spektakliui tai gali suteikti papildomų prasmų. Iššūkis buvo ir aktoriams, nes reikėjo vaidinti be teksto, ne scenoje, labai arti žiūrovų, tačiau kartu atsivėrė naujos galimybės.

Esu dėkinga ne tik kūrybinei spektaklio komandai, bet ir Rusų dramos teatro darbuotojams, kurie prisidėjo prie šio spektaklio, – asistentams, apšvietėjams, butaforams, aprenėjams ir kt. Dėl spektaklio specifikos jiems atsirado ne tik nepaprastai daug papildomo darbo, susijaukė visa normali teatro buitis – spektaklis okupavo daugybę užkulisinių erdvių, skirtų tik darbuotojams, per repeticijas ir spektaklius ten nebuvo galima laisvai vaikščioti, o stropiai aptarnauti reikėjo ne tik sceną, bet ir beveik visą teatrą. Juos apėmė panika – kas čia dės, jei žiūro-

vai užplūs rūšį, palėpę? Visą valandą spręš galvosūkius? Kaip reikės visur viską spėti? Vargšas mano asistentas Andrejus Ščiuckijus gavo užduotį rūpintis visomis spyromis, kodais, raktais – kas turi būti atrakinta, kas užrakinta, kas kur padėta ir t. t. Visa tai darbuotojams buvo neįprasta, jie patyrė profesinį stresą, bet galiausiai puikiai susitvarkė. Apskritai su šiuo spektakliu kaskart dirbdavo daugiau žmonių, negu būdavo žiūrovų.

Kviesdama aktorius, atrankos nedariau. Bet atverčiau visas kortas – nežinia, kokį vaidmenį gausi, nežinia, koks galiausiai bus spektaklio formatas ir pan. Todėl susirinko vien tie, kurie tikrai norėjo išbandyti kažką nauja, nebijodami neapibrėžtumo.

Visi kartuėjome Vilniuje į pabėgimo kambarius, ten aktorių požiūris pamažu pasikeitė. Pradėjo rūpėti ne tai, kaip suvaidins Ofeliją, o kaip padaryti, kad žiūrovai tą patirtų, ir pan. Atsirado visiškai kitoks santykis – ne „aš, uždanga ir scena“, o „kaip jausis žiūrovai?“ Aktoriai daug mąstė ir kalbėjo apie žiūrovus, svarstė, kaip jie eis, ką darys, kaip reikės su jais elgtis ir t. t. Iš pradžių stebėjosi: „Aš neskaitysiu monologo? Kaip tai? Būsiu su kauke? Mano veido nesimatys?“ Bet, kai peržengė tą slenkstį, pradėjo veikti visai kitoks kūrybinis mechanizmas – aktoriai tapo režisieriais, scenografais, t. y. holistiniais kūrėjais. Jie kartu su butaforais sėdėjo, lipdė, kalė – darė viską, ko tik reikėjo.

Tradicinių repetacijų irgi nebuvo. Ką ten repetuosi? Juk nežinia, kas bus, kai ateis žiūrovai, kaip jie laužys galvas spręsdami galvosūkius, nežinia, kiek laiko jie praleis šitame kambaryje, ar jiems bus baisu, ar ko nors neištiks, pavyzdžiui, epilepsijos priepuolis, o gal pradės šaipytis iš aktorių arba užsispirs ir į kitą kambarį net eis. Tokių dalykų nesurepetuosi – daug kas paliekama improvizacijai.

Įtariu, „Kodas: Hamlet“ kiekvienąkart būdavo kitoks, juk spektaklis labai priklauso nuo žiūrovų, kurie turi aktyviai dalyvauti. Kokios buvo jų reakcijos?

Iš tikrųjų publikos santykis su spektakliu labai priklauso nuo pačių žiūrovų. Jie priversti bendrauti tarpusavyje, tartis. Pavyzdžiui, ateina grupė žmonių, kurie skaitė „Hamletą“ ir apskritai yra labai išprusę, jie atpažįsta herojus, pjesės scenas, moka net monologus, – toks išmanymas padeda jiems kurti „Hamleto“ interpretacijas, ta-

„Kodas: Hamlet“. Spektaklio herojai Lietuvos rusų dramos teatro koridoriuose

čiau nelemia žaidimo kokybės, nebent papildo spektaklio patyrimą ir suvokimą. Būna, žiūrovai labai azartiškai įsitraukia į žaidimą, o jei kurioje nors vietoje užstringa, vis neranda raktą, prasideda tikra drama – dažnai grupė suskyla į pogrupius, kurie nesutaria. Tada jie, uždaryti, išgąsdinti, nesusišnekantys tarpusavyje, stovi priešais duris ir turi priimti lemiamą sprendimą – taigi tampa Hamletu. Kad taip nutiks – patys žiūrovai „taps“ Hamletu – iš pradžių tik pasvajodavom, tačiau vis dėlto įvyko.

Trečia žiūrovų grupė – tai žaidėjai-sportininkai, pavyzdžiui, apvažinėję ir išbandę visus pabėgimo kambarius Baltijos šalyse. Jie ateina, nusiteikę kuo greičiau išspręsti visus galvosūkius, surasti kodus, raktus. Jiems tai kaip sportas, tarkime, šachmatai. Pereina visus kambarius per 40 minučių ir labai didžiuojasi, kad greitai išsprėdė užduotis, perprato jų logiką. Lietuvoje nepriimta, kad spektaklį lygintų su sportu ar žaidimu. Teatrą tai neva žemina, juk jis šventas – aktoriai magiškai veikia scenoje, o žiūrovai lyg užburti viską tylomis stebi. Bet, pavyzdžiui, amerikiečių improvizacijos mokykla (jos tradicija remiasi mūsų „Kitas kampas“) lyginama su sportu ir niekas tuo nesipiktina. Tad papildomi dėmenys teatre (pavyzdžiui, žaidimas) ir nauja „ne teatrinė“ publika nebūtinai yra blogai.

Labai įdomus ir skirtumas tarp tos žiūrovų grupės, kuri pažįstama iš anksčiau, ir tos, kuri susipažįsta tik per spektaklį. Būna, kad geri pažįstami žaisdami ima

„Kodas: Hamlet“. Spektaklio scena. Režisierė Olga LAPINA

ginčytis, nesutaria, jų nuomonės išsiskiria. O tie, kurie susiburia atsitiktinai, žaisdami kartais tampa komanda, draugais, po spektaklio eina kartu į barą švęsti pergalės. Man svarbu, kad tarp svetimų žmonių, susipažinusių tik per spektaklį tuose pabėgimo kambariuose, imtų megztis bendravimas. Manau, tai labai hamletiška. Juk Hamletą ir kitus asmenis priverstinai suvedė karaliaus mirtis, šiaip tuos žmones sieja tik hierarchija ir etiketo normos. Gyvendami didžiulėje pilyje, jie susitiktų gal vos kartą per mėnesį, vykstant oficialioms ceremonijoms. O karaliaus mirtis priverčia juos bendrauti, aiškintis tarpusavyje, atsakyti į klausimus, pavyzdžiui, „Ar tu mane myli?“ ir pan. Be to, kaip Hamletui likimas lėmė tokią motiną, tokį tėvą ar dėdę, – ne jis pats juos pasirinko, – taip ir spektaklio žiūrovai negali pasirinkti, kas bus jų bendrakeiviai – kokie ateis, su tokiais teks bendrauti. Toks hamletiškasis likimas.

Kartą sakei, kad režisierius yra tyrėjas. Pati ne tik režisuoji, esi dėščiusi Klaipėdos universitete, vėliau – Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, vedei kūrybinius seminarus įvairiose pasaulio šalyse. Ar teatro pedagogika tau – dar viena tyrinėjimų sritis?

Ne tik režisieriai, bet visi teatro menininkai turėtų būti tyrėjai. Man apskritai patinka, kai profesijos rėmai pasidaro nebeaiškūs, susilieja su kitomis sritimis. Džiaugiuosi, kad labai anksti susidūriau su teatro pedagogika. Iškart tapau tyrėja, nes daug ko dar nežinojau.

Tyrinėjau kartu su studentais – tarp mūsų net amžiaus skirtumas buvo nedidelis. Apskritai nesu iš tų dėstytojų, kurie tranko kumščiu į stalą ir aiškina, kaip turi būti. Nemanau, kad mums suteikta tokia privilegija.

Į pedagogiką mane atvedė teatro praktikas ir teoretikas Jurijus Alschitzas, kuris mokė, kad pedagogas neturėtų laikytis nuostatos „aš labai daug žinau, todėl pasidalyčiau savo žiniomis“, priešingai – nusiteikęs kaip tyrėjas, atsakymų į klausimus apie profesiją turėtų ieškoti kartu su studentais. Kai Meksikoje studijavau meno pedagogiką, lankiau kursą, kuris vadinosi „Naujas teatro mokytojo veidas“. Svarstėme, kas jis – tyrėjas? Režisierius? Galiausiai priėjome prie išvados, kad naujas teatro mokytojo veidas turėtų būti permatomas, kad neužgožtų mokinių kūrybos, tada spektaklyje matytume jo (arba jos), bet ne teatro pedagogo veidą.

Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, kurios remiasi rusų teatro mokyklos tradicijomis, labai svarbi mokytojo pavardė. Juk klausiamo ne „kelintus metus studijuoji vaidybą“, bet „pas ką – Vaitkų, Varną, Koršunovą?“ Mokiniai neretai tampa savo mokytojų kopijomis, tą ypač atskleidžia baigiamieji spektakliai.

Pedagogo pavardė iš tikrųjų neturėtų būti svarbi. Juo labiau kad studijų metais vertėtų kuo drąsiau eksperimentuoti. Teatrai negali to sau leisti, nes visi kuriami spektakliai turi numatytas premjerų datas, iš anksto siunčiami pranešimai spaudai, pristatomos spektaklių idėjos ir t. t. Todėl dar studijų metais reikėtų išbandyti įvairius metodus, technikas, užuot kūrus taip, kad įtikintum pirmiausia kurso vadovo skoniui, o paskui tiems režisieriams ar vadovams, pas kuriuos dirbsi.

Manau, jaunas kūrėjas nėra nei baltas popieriaus lapas, nei molis, iš kurio mokytojai turėtų kažką nulipdyti. Studentai ateina (arba turėtų ateiti), atsinešdami savo sampratą, kas yra teatras, žinodami, kas teatre svarbu konkrečiai jiems, kokia kryptimi jis arba ji norės keisti scenos meną. Dar neturi visų įrankių, stokoja patirties, nemoka dainuoti ar vaidinti pagal Stanislavskį – viso to galės išmokti studijų metais. Bet savo teatro krypties neišmokstama, ji atrandama eksperimentuojant.

Dėkoju už pokalbį. ■

VIENATVĖ TARSI DOVANA

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos parodų salėje pristatyta vienos originaliausių Vilniaus menininkų Inos Budrytės (g. 1957) paroda „Sapnai kiekvienai dienai“. Eksponuojama 90 nedidelių tapybos ant popieriaus darbų ir visas pluoštas eskių, sukurtų 1988–2020 m.

Proveržis įvyko, kai Modernaus meno centras (dabar MO) 2010 m. surengė Budrytės parodą „Iš mano kambarių“. Per dešimtmetį susidomėjimas be paliovos augo, nauji jos paveikslai vien Vilniuje rodyti galerijoje „Meno niša“, projektų erdvėje *Malonioji 6*. Nacionalinėje bibliotekoje surengta iki šiol didžiausia apžvalga.

Vilniaus dailės institute Budrytė studijavo monumentaliąją tapybą. Po studijų sėkmingai nutapė daugiafigūrinės freskas Antakalnio ligoninėje ir poliklinikoje, bet 1987 m. negrįžtamai pasuko kitu keliu – kuria tik kamerinių dydžių paveikslus. Tempera, guašu, akvarele, tušu, anglimi, pastelinėmis kreidelėmis tapo ir piešia ant kartono, popieriaus lapų. Technikos pasirinkimą anuomet lėmė ne tik lėšų drobiams, aliejiniams dažams stoka, bet ir gilesnės priežastys, dėl kurių dailininkė tapymui ir piešimui ant popieriaus liko ištikima iki šiol, nors minėto stygiaus nebejaucia, prieš keletą metų įsirengė erdvią studiją. Budrytė, išsaugodama intymumo privatumą, drąsiai tyrinėja paslaptinę gyvenimą niekieno žemėje tarp realybės ir vaizduotės, subtiliai, bet ekspresyviai perteikdama gundantį jo

keistumą. Duodama interviu parodos „Meno nišoje“ proga, vaizdžiai apibūdino, kas jai yra kūryba: „*Gyvenimo negandas suvaldau ir paverčiu paveikslo turiniu. Kūryba leidžia svajoti, ištrūkti į laisvę. Tai tarsi paralelinis gyvenimas šalia sujauktos kasdienybės. Suspaudusi jo fragmentus į iškalbingus pavidalus, išsivaduoju iš sumaišties, išsilaisvinu, kurdamą geidžiamą paveikslinę būtį.*“

Prie kai kurių siužetų ir motyvų dailininkė nuolatos grįžta, todėl kūriniai eksponuojami ne chronologiškai, bet pagal temas, sugrupuotas į aštuonis ciklus, kurie gali būti tęsiami. Budrytė neplėtoja nuoseklaus linijinio pasakojimo, nekuria to paties motyvo variacijų. Visi šie ciklai yra tarsi novelės be pradžios ir pabaigos, dienoraščiai su vaizdais-rebusais. Esama paslėptų autobiografinių užuominų, filosofinių refleksijų tiek istorijos, tiek žmogaus prigimties temomis.

Ciklas „Prapuolusioms katėms“ pasakoja apie švelnų santykį su šiuo naminiu gyvūnu. 2007 m. emigruodami giminės paliko baltą katę, ši atsivedė palikuonių. Augintiniai tapo „*namiškais, mielais draugais*“. Dailininkė, nebijodama pasirodyti ekscentriška vienišė, dedikavo jiems personalines parodas „Be paltuko“, „Dviejų juodų periodas“. Savo sodo pakraštyje pastatė keistą memorialą – ten krauna baltus rutulius, ant kurių užrašytos atsisveikinimo su augintiniais datos. Paveikslų įvaizdžiai atspindi nerimą, užsitęsęs namo negrįžtančios katės paieškos. Miesto gatvės ir kiemai ištuštėja, skendėdami prie-

blandoje. Kiekviename užkaboryje šmėsčioja kačių šešėliai. Reti praeiviai virsta pavojingais grobikais ar net plėšrūnais.

Ciklą „Šachmatų klubas“ Budrytė skyrė savo tėvo laisvalaikio aistrai. Prie žaidimų lentos susėdę kostiumuoti vyrai čia tampa... žaisliniais žvirbliais, o šachmatų figūros išdidinamos iki monumentų. Frontali kompozicija toms scenoms suteikia iškilmingumo, ant cokolių užkelti portretiniai biustai paslaptinai atgyja. Reikšmingi vaikystės, jaunystės prisiminimai, kasdieniniai įvykiai, kurių atspindžius, nors gana sunkiai iššifruojamus, matome ir kai kuriuose kituose cikluose. Rankos, siekiančios paliesti debesis danguje, riterio, dėvinčio apsiaustą, figūrėlė – tai vaizdinė metafora, išreiškianti sielvartą dėl abiejų ilgai sirgusių dailininkės tėvų netekties („Sudie“).

Kasdienišką situaciją cikle „Planetos“ įgauna stebuklinės pasakos pobūdį. Rūpesčių, susijusių su namo rekonstrukcija, pabaigą simbolizuoja burtininkė, kelianti vėliavą kaip šventės pažadą. Užvaldžius nerimui per sveikatos patikrinimą, likimo virvutes tampo ne gydytojas, bet už rašomojo stalo įsitaisiusi marionetė, valdoma tamsos jėgų.

Pavojaus atmosferą perteikia daugelis Budrytės vaizdinių, bet agresijos tema plėtojama tik cikle „Ataka“. Čia pavaizduoti skirtingų epochų kariai, plėšikai, kiti grėsmę keliantys personažai.

Dailininkės žvilgsnį traukia ir architektūra, statinių siluetai, interjerai. Geometrinės formos – trikampiai, apskritimai, stačiakampiai – „sugula“ į įvairiausias konstrukcijas. Neretai išnyksta riba tarp negyvos materijos ir gyvosios gamtos – pastatai, baldai, širmos įgauna antropomorfinių ar zoomorfinių bruožų. Elementarių geometrinių formų virsmas paslaptiniais objektais yra pagrindinė ciklo „Apie formas“ tema. Šiuose kiek didesnio formato paveiksluose subtiliai balansuojama tarp realistinio vaizdavimo ir abstrakcijos.

Vasarą Budrytė vyksta į plenerus įvairiuose Lietuvos miesteliuose, kurortuose (ciklas „Viena vasaros popietė“). Paslaptinumą, būdingą kitiems paveikslams, keičia regimųjų išpūdžių fiksavimas. Taip iš-

saugomi maži vasaros džiaugsmas – kaip gėrėtasi ypatingu šviesos ir šešėlių žaismu senuose parkuose, pajūryje, augmenijos siluetais, rūmų fasado dekoru... Pavienės šių empirinių stebėjimų detalės, spalvos iš plenero eskizų kai kada perkeliamos į vaizduotės paveikslus, vėliau kuriamus dirbtuvėje.

Didžiausiam cikle „Baltas kalnas“ maskaradų, vykstančių kituose septyniuose cikluose, personažus, siužetinius motyvus papildė snieguotos viršukalnės vaizdai. Šis ciklas, pasak Budrytės, yra „apie jausmus“.

Nevaržomai ekspresyvi emocinė išraiška išgaunama, sąmoningai primityvinant plastinę kalbą. Keliais tiksliais štrichais, apskritimu ar stačiakampiu pavaizduotas žmogus, gyvūnas ar daiktas paverčiamas personažu arba rekvizitu. Urbanistinius kraštovaizdžius, gamtos peizažus, interjerus dailininkė perteikia, pasitelkdama spalvines plokštumas. Freskos studijų įtaką išduoda polinkis į formos apibendrinimą, smulkmenų atsakymas, tapymas prislopintomis matinėmis spalvomis. Perteikiant besikeičiančius jausmus, nuotaikas ir būsenas, ypač svarbus vaidmuo tenka spalvoms. Greta monochrominės tapybos tušu, tapytoja ypač dažnai pasitelkia subtilius, netikėtus derinius – dangaus žydrą su geltona, samanų žalią su plytų raudona, juodą su alyvų violetine arba rausva spalva.

Magiškomis Budrytės paveikslų scenoms nedaro poveikio meninių tendencijų ar madų kaita. Vis dėlto jos kūryboje galima atsekti paralelių su Jamesu Ensoru, su surrealistais, kai kuriais kitais meno pasaulio pakeleiviais.

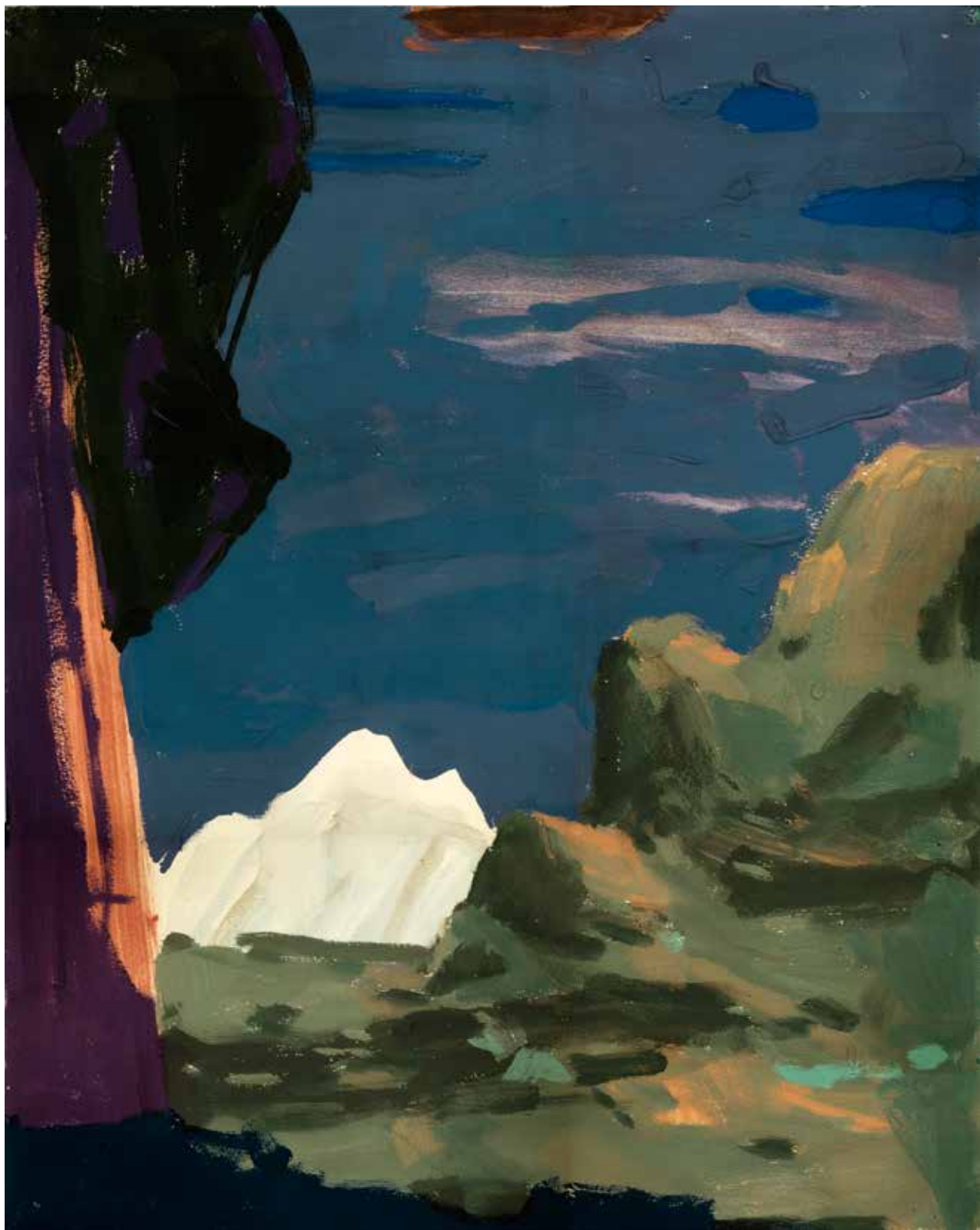
Savo dirbtuvėje Budrytė kaip *homage* yra pasikabinusi Elvyros Kairiūkštytės (1950–2006) tušu nupieštą ilgą frizą. Abiejų menininkų išeities taškas panašus – nenutrūkstamais vaizdų srautais išreikšti tai, kas patirta. Vis dėlto jų požiūriai skiriasi. Kairiūkštytė, panašiai kaip *art brut* menininkai, prarado vaizduotės, apsėstos demonų, kontrolę. O Budrytė „sapnus kiekvienai dienai“ pasakoja su paslėptu humoro jausmu, sužadindama poetišką paslapčių ilgesį, primindama žiūrovams, kad vienatvė nebūtinai yra kančia, ji gali tapti netgi dovana, žinoma, jei nestokojama vaizduotės. ■

Ina BUDRYTĖ. Skaitant Jobo knygą. 2019. Popierius, pastelė; 27 x 39

Ina BUDRYTĖ. Po gimtadienio. 2006. Popierius, akvarelė, guašas. 55 x 96

Ina BUDRYTĖ. Baltas kalnas. 1991. Popierius, guašas; 65 x 51

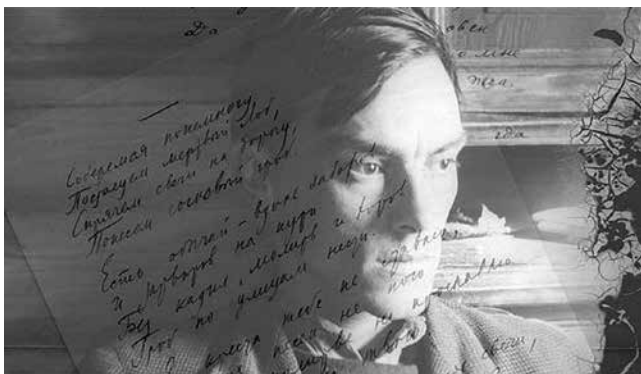
DAR VIENAS FILMAS APIE ANDREJŲ TARKOVSKIŲ – „KINAS KAIP MALDA“

Šiomet vasario viduryje *Skalvijos* kino akademijos studentams skaičiau paskaitą apie kino istorijos tarpsnį, kurio formaliu atskaitos tašku laikau Antrojo pasaulinio karo pabaigą. Taigi turėjau aptarti modernistinę kiną, kuri anksčiau sukurtų filmų atžvilgiu puikiai charakterizavo Gilles'is Deleuze'as, – pasak jo, „*vaizdinys-judėjimas užleido vietą vaizdiniui-laikui*“. Vis dėlto paskutinę minutę, užuot bandęs per pusantros valandos aprėpti tai, kas apskritai neaprėpiama, nusprendžiau studentų dėmesį sutelkti į vieno režisieriaus kūrybą, kuri man asmeniškai atvėrė kelią į kino pasaulį ir kuri idealiai atliepia prancūzų filosofo įžvalgą. Kalbu, žinoma, apie Andrejų Tarkovskį, vadinusį save laiko skulptoriumi.

Kurti kiną jis pradėjo vadinamojo chruščiovinio atlydžio metais. Sovietų Sąjungos komunistų partijos naujasis generalinis sekretorius XX suvažiavime 1956-aisiais pasmerkė asmenybės kultą, o Tarkovskis su bendrakursiais VGIK'e (Visasąjunginiame valstybiniame kinematografijos institute) sukūrė savo pirmąjį trumpametražį filmą „Žudikai“ pagal Ernesto Hemingway'aus apsakymą. Galimybė statyti filmą, adaptuojant amerikiečių rašytojo kūrinį, jau pati savaime yra iškalbinga, tačiau ne mažiau svarbu tai, kad būsimiems kino režisieriams tuo metu apskritai atsivėrė lig tol neregėta laisvė susipažinti su Vakarų literatūra, daile, muzika ir, be abejo, kinu, pavyzdžiui, italų neorealizmu. Antai režisierius Aleksandras Gordonas, Tarkovskio bendrakursis ir bičiulis, vėliau vedęs jo seserį Mariną Tarkovskąją, prisimena: „*Buvome su-*

žavėti italų neorealizmo. Maža to! Jis buvo atradimas, kažkas revoliucingo – nieko bendra neturintis su prėsku mūsų kinu. Bet Andrejus užėmė keistą, kaip mums atrodė, poziciją. Jis tvirtino, kad neorealizmas – praeitas etapas, kad jis jau nebeveikia, kartojasi, yra išsisėmęs. Turės ateiti kažkas naujo, būtent to naujumo ir turime ieškoti. Jis nežinojo, kad Fellinis jau yra nufilmavęs „Gatvę“, „Sukčius“, „Kabirijos naktis“. Mes tuos filmus pamatysime tik po ketverių–penkerių metų...“

Tarkovskis, įžvalgiai numatęs neorealizmo saulėlydį, tuo metu ne tik nebuvo susipažinęs su Fellinio kūryba, bet ir nežinojo, kad grupelė jaunų Prancūzijos kino kritikų, rašiusių žurnalui *Cahiers du Cinéma*, netrukus sukels radikaliai kitiško kino, gebančio apmąstyti patį save, bangą. Ši banga padarys įtaką ir jam, nors ne visai tiesioginę. Po debiutinio ilgametražio filmo „Ivano vaikystė“ sėkmės Venecijos kino festivalyje žurnalistai negalėjo neapipilti rusų režisieriaus klausimais, ar Sovietų Sąjungoje irgi kyla *Naujoji banga*. Nors Tarkovskis atkirto, kad ne, jokia nauja kino kryptis nesiformuoja, tačiau, nė nenujausdamas, kaip glaudžiai jo mintys siejasi su prancūzų naujabangiečių deklaruojamais principais, pripažino: SSRS mene vis dėlto vyksta esminiai pokyčiai, nes menininkai pagaliau gali ieškoti individualių išraiškos priemonių, išreikšdami, jo žodžiais tariant, „*bendrus dalykus per asmeninius*.“ Taigi, akivaizdžiai kritikuodamas stalinizmo primestas tikrovės vaizdavimo schemas, režisierius kalbėjo apie autorinę kiną, neat-siejamą nuo modernizmo.

„Andrejus Tarkovskis: kinas kaip malda“. 2019. Filmo kadras

Būtent todėl ramia sąžine, bent jau metodologiniu atžvilgiu, visą paskaitą skyriau vien Tarkovskiui, kurio septyni su puse filmo, kaip jis pats mėgdavo sakyti, sukurti tarp 1962 ir 1986 metų, puikiai charakterizuoja šį kinui visokeriopai reikšmingą laikotarpį. Kadangi didžioji dalis paskaitos klausytojų nebuvo matę nė vieno šio režisieriaus filmo, nusprendžiau Tarkovskio kūrybą pristatyti klasikiniu, nors ir elementariu, būdu – chronologiškai apžvelgiau visus ilgametražius jo filmus nuo „Ivano vaikystės“ iki „Aukojimo“, vildamasis, kad pavyks sužadinti klausytojų smalsumą ir jie taps žiūrovais.

Regis, ši taktika pasiekė tikslą, nes po gerokai užsitęsios paskaitos jaunuoliai, užuot paskubomis skuodę iš auditorijos, dar kurį laiką klausinėjo jiems rūpimų dalykų, nors tas šiaip jau jiems nebūdinga. Išsekus klausimams, auditorijai beveik ištuštėjus, priėjo viena smalsi mergina, prisipažino visą valandą vėlavusi ir paprašė „*dar ką nors papasakoti apie Tarkovskį*“. Buvau gana pavargęs, taigi – pedagogiškai – priminiau jai, kad šia tema kalbėjau veik dvi valandas, būtų keista vėl viską pradėti iš naujo. Tačiau ji neatlyžo: sakykit, ar Tarkovskio kūrybai buvo svarbi jo vaikystė? Žinoma, bet šiuo atžvilgiu režisierius niekuo nesiskiria nuo visų kitų žmonių, – atsakiau lakoniškai. O koks vaikystės įvykis labiausiai lėmė jo kaip menininko žvilgsnį į pasaulį? Vieno įvykio negalėčiau išskirti, bet jeigu jau reikėtų, tai logiška būtų juo laikyti tėvo išėjimą į Antrąjį pasaulinį karą. Apie tai ir jo „Veidrodis“, pasižiūrėk jį ir tikrai atsakysi sau į šį ir daugelį kitų klausimų. (Čia aš, aišku, gudravau, nes žinojau,

kad po šio filmo, kurį pirmąsyk pamačiau būdamas jos metų ir ničnieko nesupratau, studentei kils tik dar daugiau klausimų.) Na gerai, bet gal pasakytumėte ką nors tokio svarbaus apie jį, ką įsiminčiau visam laikui? Toks prašymas šiek tiek išmušė mane iš vėžių, neišsivaizduoju, ar toks dalykas – įsiminti visam laikui – išvis įmanomas (nebent priešingai – užmirštama visam laikui). Todėl, bandydamas išsisukti iš padėties, pasiūliau paskaityti fundamentalų paties Tarkovskio parašytą veikalą „Įamžintas laikas“, kuriame režisierius visapusiškai išdėsto savo požiūrį į kiną, arba – jei gąsdintų knygos apimtis – bent jau mano straipsnį „Apie varpų liejimą“ (*Kinas*. 2012, nr. 1), skirtą režisieriaus aštuoniasdešimtmečiui. Na, o jei tekstus skaityti pernelyg sunku, patariau pasižiūrėti vieną iš gausybės filmų apie jį. Tarkim, Donatello Baglivo juostą „Tarkovskis: kino poetas“ (1984), Aleksandro Sokurovo „Maskvos elegiją“ (1987) ar Chriso Markerio „Vieną Andrejaus Arsenijevičiaus gyvenimo dieną“ (1999).

Tuo mūsų pokalbis baigėsi – pavadinimus ir pavardes užsirašiusi į bloknotą, studentė išėjo. Bet jį vėl prisiminiau, po keleto dienų sėdęs versti dokumentinio filmo „Andrejus Tarkovskis: kinas kaip malda“ (2019), kurį turėjo rodyti (kiek žinau, ir parodė VOD platformoje) šiųmetinis Vilniaus festivalis *Kino pavasaris*. „Kiną kaip maldą“ sukūrė režisieriaus sūnus Andrejus A. Tarkovskis (tuo šis filmas pirmiausia ir išsiskiria iš kitų tokio pobūdžio dokumentinių apybraižų), dabar gyvenantis Italijoje ir vadovaujantis tėvo vardu pavadintam institutui Florencijoje. Konceptijos esmė – pasitelkiant archyvinius garso ir vaizdo įrašus, Tarkovskio kūrybą pristatyti, remiantis jo paties svarstymais apie svarbius gyvenimo įvykius ir patirtį, užuot kalbinus draugus, kino kritikus, kitus režisierius ir pan., kaip dažnai esti tokio pobūdžio dokumentiniuose filmuose. „Kine kaip maldoje“ gausu Tarkovskio samprotavimų, kuriuos lydi iliustratyvūs vaizdai apie kino prigimtį, kūrybos esmę, menininko pasiaukojimą, tarnystę, atminties, sapnų, poezijos vaidmenį kine, civilizacijos saulėlydį ir, aišku, religiją. Tikri atvaizdai, Tarkovskio manymu, atsiranda tada, kai amatas, kaip ir malda, yra skiriamas Kūrėjui, iš čia ir filmo pavadinimas. Žodžiu, bandoma paliesti kuo daugiau Tarkovskiui rūpimų temų,

kurias jis vienaip ar kitaip artikuliuo ir savo kūryboje.

„Kiną kaip maldą“ sudaro aštuoni skyriai ir epilogas. Autorius dviračio neišradinėja, remiasi režisieriaus filmų chronologija. Epiloge pabrėžiamos apokaliptinės nuotaikos, Tarkovskis pranašauja: „*Galbūt visa ateities drama – ne karas, o laipsniškas ekologinės terpės, kurioje egzistuoja žmogus, sunaikinimas. Ekologinė katastrofa yra dvasinės krizės padarinys.*“ O įžanginiame skyriuje (ir tai pirminė šio teksto atsiradimo priežastis) pasakojama apie Andrejaus vaikystę, tačiau siekiant ne tiek išryškinti žiūrovams galbūt įdomius Tarkovskio biografijos štrichus, kiek parodyti poetinės režisieriaus vaizduotės ištakas. Ne veltui filmas prasideda Arsenijaus Tarkovskio eilėraščiu „Balta balta diena“ (šis filmo skyrius vadinasi irgi taip), jį skaito pats poetas:

Guli akmuo prie jazmino,
Po akmeniui – lobis.
Stovi tėvas ant tako.
Balta balta diena.

Žydi baltoji tuopa,
Šimtalapė, o už jos –
Vijoklinės rožės,
Šventagaršvės.

Niekada nebuvau aš
Laimingesnis nei tada.
Niekada nebuvau aš
Laimingesnis nei tada.

Ten neįmanoma sugrįžti,
Ir papasakoti negalima
Apie šį kupiną palaimos
Rojaus sodą.

(Vertė teksto autorius)

Eilėraščio tropas gana įprastas: vaikystė – tai Rojaus sodas, į kurį neįmanoma sugrįžti. Bet ar iš tikrųjų negalima apie jį net papasakoti? Pats pirmas režisieriaus teiginys, nuskambantis „Kine kaip maldoje“, pratęsia poetinius jo tėvo apmąstymus apie „*palaimos sodą*“:

„*Menininkas visą gyvenimą minta savo vaikyste.*“ Tarkovskis ne tik pabrėžia, kad vaikystė – kone svarbiausias gyvenimo tarpsnis, nulemiantis visą tolesnę kūrybą, bet ir atitinkamai liudija nuolatinės, nors ir bergždžias, pastangas grįžti į savo, kaip kūrėjo, kilmės vietą, tiksliau tariant, laiką.

Jei „Kiną kaip maldą“ būčiau pamatęs bent keliomis dienomis anksčiau, studentei, užkalbinusiai mane po paskaitos, nedvejodamas būčiau pasiūlęs pirmiausia pasižiūrėti būtent šį filmą, pristatantį Tarkovskio kūrybą. Jis geriausiai atsakytų į klausimą, ką režisierius manė apie vaikystės įtaką menininko asmenybei. Galbūt net pasakytų „*ką nors tokio svarbaus*“, ką galima įsiminti visam laikui. Rašau „galbūt“, nes nesu tvirtai įsitikinęs, kad filmas atveria ką nors naujo, nežinomo apie šią pastaraisiais metais kino pasaulyje ypač ryškiai nušviečiamą figūrą. Gausu intertekstų bei nuorodų kitų režisierių vaidybiniuose ir dokumentiniuose filmuose, pavyzdžiui, „Hju Glaso legenda“ (2015), Alejandrui Gonzálezui Iñárritu pelnusi *Oskarą* už geriausią režisūrą, eksperimentinis Liu Chuango videofilmas „Bitkoinų kasyba ir etninių mažumų lauko įrašai“ (2018). Rašomos akademinės studijos (viena reikšmingiausių – palyginti neseniai (2012) pasirodęs Narimano Skakovo veikalas „Tarkovskio kinas: Erdvės ir laiko labirintai“), rengiamos retrospektyvinės ir teminės parodos („Eye“ Amsterdamo kino muziejuje, „Laisvas skrydis“ Naujojoje Tretjakovo galerijoje (abi 2019) ir t. t.

Žinoma, „Kinas kaip malda“ atlieka pagrindinę savo paskirtį – tokie filmai tiesiog dar sykį primena apie vieną ar kitą asmenybę ir jo(s) kūrybinio palikimo svarbą. Vis dėlto gana akivaizdu, kad Tarkovskio sūnus, kurti filmą pradėjęs dar 2003 m., turėjo daug didesnių ambicijų. Tą atskleidžia ir jo retorinis klausimas, viename interviu užduotas tarsi sau, tarsi pašnekovui: kokia prasmė kurti *dar vieną* filmą apie Tarkovskį, kai jų yra tiek daug sukurta? Iš tikrųjų kokia prasmė? Juk „Kinas kaip malda“ yra, deja, tik *dar vienas* filmas apie Tarkovskį, nors ir puikiai tinka pirmajai, tikėkimės, ne paskutinei pažinčiai su šiuo režisieriumi (prieš tai, be abejo, pasižiūrėjus jo paties septynis su puse filmo). ■

PAMIRŠKIME SAVO EGO, KAD GRĮŽTUME PRIE IŠTAKŲ

Su Vincent'u MOONU kalbasi Guoda DIRŽYTĖ

Vincent'as Moonas (tikrasis vardas Mathieu Saura), gimęs Paryžiuje, yra nepriklausomas filmų kūrėjas, fotografas ir garso menininkas. Jis geriausiai žinomas kaip internetinio projekto *La Blogothèque: Take Away Shows* autorius. Netradicinius *Dogma-95* stiliaus vaizdo klipus kūrė tokiems atlikėjams kaip Tomas Jonesas, Bonas Iveris, REM, Sigur Ros ir kt. 2009 m. šį projektą nutraukė ir pradėjo keliauti po pasaulį, kad geriau pažintų įvairias kultūras, filmuodamas muzikinius jų ritualus. Moonas dirba vienas arba su tais žmonėmis, kuriuos sutinka pakeliui, o savo projektus nemokamai skelbia internete, nesiekdamas jokios finansinės naudos.

Guoda Diržytė. *Projektas La Blogothèque buvo ir net po dešimtmečio vis dar yra labai populiarus, vaizdo įrašai skaitmeninėse platformose siekia milijonus peržiūrų. Kodėl atsisakei projekto, sulaukusio tarptautinės sėkmės, nusprendei pakeisti kūrybos kryptį?*

Vincent Moon. Buvo daug priešasčių, šio sprendimo nepriėmiau sąmoningai. Čia tiesiog mano reakcija į tai, kad prarandu kūrybos laisvę. Visuomet norėjau būti priklausomas tik nuo savo kameros ir mikrofono. Naudodamasis šiais įrankiais, vis dar ieškau gilesnių kūrybos formų, kad suvokčiau, kaip reprezentuoti realybę. Specifinis instrumentus man yra kinas. Motyvacija kurti filmus atsirado siekiant, kad kūryba būtų nemokama, prieinama visiems. Už *La Blogothèque* iš pradžių negaudavome jokio užmokesčio, tai buvo svarbi šio projekto dalis, galėjome daryti, ką norim, išreikšti, ką jaučiam. Tą praradome, susidūrė

su muzikos industrija, kuri vertė, kad savo projektą pritaikytume rinkai, paverstume jį kapitalistiniu produktu. Toks požiūris prasilenkia su vertybėmis, kuriomis remiasi visa mano kūryba. Tuo pat metu, kai gavome šį pasiūlymą, aš jau buvau pradėjęs žvalgytis anapus populiariosios muzikos ir muzikinės industrijos ribų. Norėjau imtis ne tik kažko gilesnio, bet ir, mano nuomone, svarbesnio mums kaip visuomenei. O būtent atskleisti, kaip kuriama muzika nuo amžių pradžios, kaip perduodama išmintis iš kartos į kartą, pasitelkiant muzikos motyvus ir instrumentus. Anksčiau ignoravau tradicinę muziką, neigiau jos reikšmę, o dabar pasidarė labai svarbu užmegzti ryšį su ja. Nusprendžiau viską mesti, tapau klajokliu kino filmų kūrėju, kad pamatytčiau tai, ką dar įmanoma aptikti. Plėtoju nemokamos kūrybos idėją, keliauju ir ieškau, kaip atskleisti santykį tarp manęs

ir kitų. Kas verčia matyti taip, kaip matome, ką reiškia vaizduoti, reprezentuoti mus supančią aplinką. Kitaip tariant, pradėjau ieškoti to, kas realybę padaro tikrove. Pabėgęs nuo populiariosios medijos, pasinėriau į muzikos ritualų tyrimus, tai pakeitė ir vis dar keičia mano mąstymą. Kelionės ir ieškojimai atvėrė visiškai naują pasaulį. Iki šiol jį nagrinėju ir nepanašu, kad greitai metu liausiuosi tą daryti.

Tradicinė muzika neretai suvokiama labai stereotipiškai, pasitelkiant ją nacionalistiniais tikslais. Ar pavyko nuo to atsiriboti?

Tai labai svarbi tema, ypač mūsų laikais. Neseniai viena pažįstama sakė prieš porą metų pradėjusi tyrimą, kaip būtų galima išugdyti tokią naują sociumo atmainą, kuri iš miestų keltųsi į provinciją. Pasirodo, jos tėvai tokios iniciatyvos ėmėsi dar ano amžiaus 7-ajame dešimtmetyje, tačiau tie geri ketinimai labai greitai persismelkė nacionalizmu. Idėja apie mūsų šaknis dėl įvairių priežasčių nuolat iškraipoma, o tapatinimasis su tam tikra grupe individų suvaržo, trukdo plėsti suvokimo horizontą. Pati nuostabiausia idėja atkurti prarastą ryšį su gamta tampa iškreiptu tariamų nacionalinių vertybių, net „grynakraujiškumo“ siekimu. Deja, panaši tapatybės problema būdinga ir alternatyviosioms nacionalizmo formoms. Į panašų aklagatvį patenka tokios žmogaus teisių gynėjų grupuotės kaip LGBT. Siekiama puikių dalykų, užtikrinančių galimybę būti savimi, pasisakoma už įvairovę, bet kartu pakliūvama į spąstus – pabrėžiama, esą tai *mūsų* istorija, *mūsų*, o ne *jūsų* praeitis! Taigi vėl atsiranda skirtis MES ir KITI.

Aš suvokiu, iš kur kyla toks mąstymas, nes užaugau šalyje, kuri kadaise buvo kolonizatorė. Kaip galėtume pasimokyti iš praeities, kad nebekartotume tų pačių klaidų? Nes jos vis kartojamos, tai vyksta ir dabar. Nacionalistinė savo šaknų idėja atima galimybę užmegzti tarpkultūrinį dialogą, kuris labai svarbus, jeigu norime tobulėti. Prieš keletą metų perskaičiau Davido Rieffo knygą „Užmaršties šlovinimas“ (*In Praise of Forgetting*). Joje rašoma apie nesugebėjimą naudotis kolektyvinės atminties potencialu. Todėl leidžiamės įkalinami labai siaurame istorijos suvokime, kuris visus kiršina tarpu-

savyje, randama keisčiausių priežasčių pykti ir vaidytis. Ko reikėtų imtis, kad sudėtingos realybės akivaizdoje nekartotume vakarykščių klaidų, nustotume mūryti atsitvėrimo sienas? Šis klausimas man ypač svarbus, vis bandau rasti tinkamą atsakymą. Todėl keliauju, ieškau vietinių kultūrų, kurios turi stipriai išreikštą savitumą. Mano didelei nuostabai jos vis dar išlaikiusios ryšį su protėvių žiniomis ir išmintimi. Bet šiuolaikinės priemonės, kokias naudoju ir aš, renčia naujus kultūrinius barjerus, todėl turime būti labai atsargūs. Vis dėlto tikiu kūrybos galia, neabejoju, kad ji įstengs tuos barjerus įveikti. Reikėtų puoselėti naują bendros sąmonės formą. Tačiau tam prireiks daug laiko.

Kiekviena bendruomenė linkusi užsidaryti, natūraliai susiklosčiusias ar net išgalvotas tradicijas pasitelkdama tam, kad atskirtų save nuo kitų, nors tradicijos iš esmės turėtų vienyti žmones. Kai keliauji po pasaulį, tyrinėdamas įvairias kultūras, ar pastebi panašumų tarp jų, ar vis dėlto dominuoja skirtumai?

Daugiausia pastebiu panašumų. Galėčiau apibrėžti ir skirtumus, bet panašumai kur kas ryškesni. Kita vertus, stengiuosi išvelgti kiekvienos kultūros savitumą, džiaugiuosi, kaip skirtingai sugebama perteikti bei plėtoti panašias idėjas. Didžiausia šiandienos problema – dvasingumo stygius. Į praeities kultūras žvelgiama tik per materialųjį jų palikimą. Lankiausi Luvro muziejaus parodoje, skirtoje civilizacijoms, išnykusioms prieš 2–3 tūkstančius metų. Išlikę tik atsitiktiniai objektai, deja, tai viskas, ką apie jas žinome. Įpratome praeities kultūras įsivaizduoti grynai materialiai, sąsąmoningai suvokiame jas tik per daiktus. Toks vienpusis žvilgsnis nepadės perprasti svetimos kultūros, ypač kad praeities civilizacijos buvo pasiekusios nepaprastai aukštą dvasingumo lygmenį, intensyviai puoselėdamos dvasinius ryšius. Užuoat adoravę vien išlikusius objektus, turėtume pasidomėti, koks buvo jų vaidmuo bendruomenę telkiančiuose ritualuose. Nors dabartinė civilizacija visais atžvilgiais pažangi, bet yra pamiršusi vieną iš pagrindinių dalykų – puoselėti natūralų, gilų dvasinį ryšį su savo aplinka. Mūsų protėviai tokius ryšius palaikė, esu tikras, kad tais laikais nekil-

davo beveik jokių tapatybės problemų.

Vakarietiškas materialistinis realybės suvokimas susiklostė palyginti neseniai. Pastaruoju metu perskaičiau daug Carlo Gustavo Jungo tekstų. Jis vartoja sąvoką *Unus Mundus*, plėtodamas idėją, kad visi priklausome tam tikriems gamtos archetipams. Laikui bėgant, šie archetipai buvo suskaidyti, atsirado skirtingos raišės, kultūros, tapatybės, visiškai pamiršome, kad realybė kartu su visa gamta yra kilusi iš to paties šaltinio. Susikoncentravę į materialius dalykus, pamiršome vienijantį sąmonės bendrumą, kurį pajusti senovės kultūroms leisdavo šamaniška patirtis. Šiandienos pasaulis stokoja transcendentinės patirties, kuri padėtų įveikti egoizmą, pažaboti *ego*. Grįžtant prie kūrybos, reikėtų pasvarstyti, kodėl apskritai kuriamas menas. Tai, ką šiandien juo vadiname, kadaise buvo neatsiejama socialinio dalis. Skirtumas čia toks, kad kūryba priklausė bendruomenei, menu buvo dalijamasi, viena karta savo kūrybinę patirtį perduodavo kitai. Įvykus kultūriniam susiskirstymui, visiškai pasiklydome, susikoncentravę vien į nacionalinę kultūrą, jos raišką, pamiršome, kad tradicijos turėtų nuolat maišytis, papildydamos mūsų žinias apie pasaulį ir pačius save. Norėčiau sulaukti meto, kai vakarietiškas, kapitalistinis, globalizuotas realybės suvokimas ištrūks iš riboto mąstymo gniaužtų, pagaliau vėl sugrįšime prie bendros kūrybos, atmesdami netikusias, vis labiau varžančias taisykles.

Bet pasaulis toks sumaterialėjęs, kad net religija labiau vertina objektus, simbolius, o ne dvasinius ryšius. Nuo gamtos jau visiškai atsiribota...

Ar tau neramu dėl to?

Žinoma! Jeigu visuomenės veidrodžiu laikysime populiariąją kultūrą, ypač vyraujančią jos srovę, matysime, kad viskas juda pragaištinga linkme, ši sistema naikina pati save. Kad įvyktų nors menkiausias mąstymo pokytis, atrodo, viską reikės apversti aukštyn kojomis...

Taip ir atsitiks. Nors toks optimizmas skamba naiiviai, gal net kvailai, viliousi, kad viskas bus gerai. Tiesiog kiekvienas iš mūsų turėtume stengtis bent savo kieme, labai mažu masteliu keisti tai, kas nepriimtina, vis tiek

tai žingsnis į priekį. Tirkime mus supančią realybę, neleidami toliau drumsti poetinės jos sąrangos. Ką reiškia gyventi globalizuotame pasaulyje, geriau suprasime, puoselėdami patirtį, paremtą mūsų protėvių išmintimi. Tai smagus žaidimas, tikiu, kad vis daugiau žmonių sutiks jį žaisti. Didžiausia problema ta, kad leidžiamės įkalinami net ne pačios realybės, bet jos projekcijų, kurias primeta kažkas kitas. Leidžiame, kad pasaulio suvokimą diktuoūt žiniasklaida, o ir apskritai visa medijuota realybė yra tragiškai nuobodi. Neperdirbta tikrovė yra kur kas gražesnė negu jos simuliakrai. Klausimas tik toks, kaip galėtume atskleisti autentišką jos grožį? Kiekvienas turime ieškoti savito būdo, kaip tą padaryti. Aš bandau kurti kitokį naratyvą apie tikrovę. Atmesdamas klaidingus vaizdinius, tikiuosi, kad žmonės suabejos tariamais dirbtinės realybės privalumais.

Ar pavyksta savo požiūrio neprimesti kitiems? Stengiuosi to nedaryti.

Neseniai pradėjai kurti „gyvą kiną“. Kokia šio projekto esmė?

Gyvas kinas grindžiamas idėja, kad laikas nėra linijinis, juda ne vien į priekį. Laiko sąvoka daug sudėtingesnė. Jau seniai bandau suvokti, iš ko laikas yra sudarytas. Taip, jis reliatyvus. Tačiau manyti, kad poveikį sąmonei daro vien materialūs faktoriai, yra pernelyg primityvu. Kiekvienas iš mūsų skleidžia dažnius, darančius įtaką kitoms gyvybės formoms. Savo veiksmais irgi galime paveikti vieni kitus. Kūrybą, gyvą kiną suvokiu kaip tam tikrą to reprezentaciją. Su būreliu žmonių nedidelėje erdvėje bandome atverti duris į sąžmonę, kad naujai pažvelgtume į būties esmę. Manau, ryšį su kolektyvine sąžmone ypač sustiprina kūryba.

Domiuosi skaitmenine revoliucija, kuri iš pagrindų keičia materialumo suvokimą, o tai daro didžiulę įtaką žmogaus sąžmonei. Todėl su technologijomis turėtume elgtis labai atsargiai, šie įrankiai tokie galingi, kad visiškai sudrumsčia linijinę evoliuciją. Staiga išnyko bet kokios ribos. Kaip su tuo tvarkysimės? Virtuali arba papildytoji realybė, viliojanti beribiškumo regimybė, neabejotinai sukels didžiulius kultūros pokyčius.

Tai viena iš priežasčių, kodėl nemažai žmonių nepasitiki naujosiomis technologijomis – jos atitraukia dėmesį nuo to, kas iš tikrųjų svarbu, dar labiau silpnindamos mūsų tarpusavio ryšius. Bet galbūt įmanoma į skaitmeninę erdvę perkelti šamanišką protėvių patirtį? Nesūlau jokių sprendimų, tik mažtau, kad būtasis laikas vis tiek turės vienaip ar kitaip įsilieti į dabarties laiką.

Bet argi technologijos neapriboja transcendentinių bendruomenės galių? Jeigu realybę fiksuoja tik videokameros objektyvas, ar ji nepraranda savo esmės? Ar įmanoma, kad technologijos atkurtų telepatinius ryšius, o realybę parodytų tokią, kokia ji iš tikrųjų yra?

Telepatija – įdomi tema, tokius ryšius technologijos kol kas įstengia tik imituoti. Taigi kyla klausimas, kiek ir ko prarandame. Nes tų praradimų esama itin daug. Jei rastume būdą, kaip savo protėvių patirtį, jų išmintį suderinti su naujosiomis technologijoms, prasidėtų labai įdomūs procesai. Tikiu, kad vis dar galėtume atkurti tokį sociumo modelį, koks gyvavo iki krikščionybės, kai bendrauta ne vien tiesiogiai, bet ir telepatiška, kur kas didesnį vaidmenį skiriant sapnams ir pašamonei. Turėtume tą patirties sluoksnį nagrinėti nuo pačių ištakų. Iš kur visa tai atsirado? Ar tai tiesiog evoliucijos rezultatas? Manau, pašamonės raida senesnė už pačią žmoniją. Tikiu, kad kadaise buvo toks tarpsnis, kai *ego* apskritai neegzistavo. Bet dabar bendruomenės variklis yra būtent *ego*. Iš kur atsirado tas mažas kipšiukas, kirbantį galvoje? Kai kas gal sakys, kad šitokiu būdu aukštesnės jėgos kalba su individu ir per individą. Bet viskas, manau, yra gerokai paprasčiau. Tik neaišku, kaip toli esame atsidūrę nuo suvokimo, puoselėto senovėje. Juk patys nepasikeitėme – turime tokį patį kūną, tokias pačias smegenis, tokius pačius gebėjimus. Tiesiog reikėtų „persiprogramuoti“. Tai nebus greitas procesas. Vis dėlto tikiuosi, kad ši misija įmanoma. Tačiau smegenų perprogramavimas – labai gili sensorinė patirtis, taigi „procesas“ nebus malonus. O žmonėms juk norisi tik to, kas malonu. Argi ne taip?

Deja, taip. Bet grįžkime prie sąlyčio su gamta. Moderni visuomenė nusiteikusi veikti kaip mašina. Štai dabartinis tobulumo modelis.

Manau, turėtume apversti šį suvokimą, ir tai nėra neįmanoma. Pats bandau tokio mąstymo atsikratyti. Svarstau, kokią įtaką mes kaip individai galime daryti visuomenei. Man asmeniškai tai suteikia kūrybos laisvę. Nesileiskime įkalinami klaidingo realybės suvokimo, kai visuomenė mums pasako, kas įmanoma, o kas ne. Dabartinis požiūris, kad realybė paremta linijinio laiko kodu, suvaržo mūsų galimybes, nes primeta kažkokią misiją, užduotį ar tikslą, kurio visi privalome siekti, nesvarbu, kokiomis priemonėmis. Tą daryti sugebame labai gerai, todėl nesiliausime siekti nurodyti tikslo, net keldami grėsmę, kad sunaikinsime visą planetą. Bet yra ir kitoks realybės kodas – tai vizija, atėjusi iš senovės laikų, galėtume ją vadinti genties vizija. Gentyt laiką suvokė visai kitaip, negu jis suvokiamas dabar. Atlikdamos ritualus, jos susiedavo skirtingas laiko juostas. Toks realybės kodas labai sudėtingas, gal artimiausias kvantinės fizikos dėsniams. Šis alternatyvus, mums nesuokiamas kodas remiasi tam tikra magija. Kad ir kaip neįtikėtinai skambėtų, bet kvantinė fizika visa tai išlėto jau įrodinėja. Deja, kompiuterizuota visuomenė, nepaisydama jokių „kitonškumo“ įrodymų, bando paversti individus nemąstančiais robotais. Tačiau dalis žmonių tam jau priešinasi, vis labiau rūpinasi gamta, bando grįžti prie savo šaknų. Neabejoju, kad viskas pamažu keisis. Grįšime prie pirminio tikrovės modelio. Ir tai jau vyksta. Bandoma susigrąžinti žinias, kurios buvo pamirštos. Vėl atrandami įrankiai, kuriais naudotasi senovėje. Šie įrankiai labai galingi, deja, kol kas naudojami gana kvailai ir neatsakingai. Šiaip ar taip, dabar yra puikus metas eksperimentams. Ėmė sietis, maišytis įvairūs kūrybos žanrai, o tai puiki pradžia. Turėtume bendromis jėgomis tyrinėti sudėtingas tikrovės formas, nes pavienis žmogus jos aprėpti tiesiog negali, įstengia suvokti nebent paskirus realybės fragmentus. Taigi pamirškime savo *ego* ir grįžkime prie ištakų. Tikiu, kad menas padės tą padaryti, išlaisvindamas mąstymą geriau negu bet kas kitas.

Dėkoju už pokalbį.

KALBĄ MYLINČIŪJŲ BENDRUOMENEI BABELIO NEBĖRA

Tim Keeley

Jared Gimbel

Jei sakysiu, kad kalbėjau su daugiausia kalbų pasaulyje mokančiais poliglota, skeptikas galėtų užginčyti. Galbūt esama žmonių, kurie moka (mokėjo) ir daugiau kalbų. Lietuvoje gyvena poliglota Linas Kondratas (1963–2018), įvaldęs net nežinia kiek kalbų, galiu spėti, ne mažiau pusšimčio. Be to, naujos kalbos jis išmokdavo vos ne per savaitgalį. Man teko garbė pažinoti esperantininką Vytautą Sirtautą (1921–2008), irgi kalbėjusį tikriausiai ne mažiau kaip pusšimčiu kalbų. Ne paslaptis, kad gydytojas iš Varšuvos Ludwikas Łazarzas Zamenhofas (1859–1917), sukūręs esperanto kalbą, gimė žydų, kilusių iš Lietuvos, šeimoje. Lietuvių poliglota Gediminas Degėsys (g. 1980), rašantis įvairių kalbų vadovėlius, supranta apie dešimt kalbų, tarp kurių

yra ir tokios egzotiškos kaip suahelių (*swahili*) ir zulusų. Jaunų žmonių, besimokančių įvairias Rytų arba Afrikos ir kitokias kalbas, Lietuvoje esama ir daugiau, tačiau dabar kalbu apie vadinamuosius hiperpoliglota. Šį terminą sugalvojo lingvistikos profesorius iš Londono Richardas Hudsonas, kurio teigimu, tokiems priskiriamas žmogus, laisvai kalbantis bent tuzinu kalbų.

Rašytojas Michaelas Erardas knygoje „Babelio nebėra. Ypatingiausias pasaulio kalbas mokančiųjų beieškant“ (2012) aprašo nemažai hiperpoliglota, gyvenusių įvairiais laikais, mokėjusių dešimtis kalbų. Tarp jų yra legendinių asmenybių, tokių kaip italų kardinolas Giuseppe Gasparas Mezzofanti's (1774–1849), mokėjęs, kaip teigiama, net 72

kalbas, esą po jo mirties net kilusios peštynės dėl tokios išskirtinai „talpios“ kaukolės. Dabar irgi yra žmonių, pavyzdžiui, britai Richardas Simcottas ir Steve'as Hewittas, mokančių bent trisdešimt kalbų. Vis dėlto daugelis poliglotų yra ganėtinai išrankūs, mokosi būtent tas kalbas, kurios jiems įdomios, aktualios, todėl skaičius gali ir nesiekti tuzino.

Daugiausia kalbų pasaulyje veikiausiai moka mano pašnekovas, amerikiečių profesorius Timas Keeley's, pritaikantis jas ir praktiškai. JAV gimęs Keeley's ankstyvoje jaunystėje ėmė keliauti po pasaulį, kad išmoktų kuo daugiau pačių populiariausių kalbų, beje, lankėsi ir Lietuvoje. Studijavo Kolumbijos, Šveicarijos, Lenkijos, Japonijos, JAV, Australijos universitetuose. Šiuo metu su žmona japonė gyvena Japonijoje, japoniškai dėsto tarptautinę vadybą Fukuokos universitete. Sako: „*Kai ko angliškai jau ir nesugebėčiau studentams dėstyti, japoniškai lengviau.*“ Tailando Čulalongkomo universitete profesorius dėsto derybų meną ir vadybą. Yra dėstęs ir Šanchajaus, Taipėjaus, Tokijo bei kituose universitetuose, parašė knygų apie vadybą (vieną iš jų – tajų kalba).

Nuo pat jaunų dienų aistringai pamėgęs keliauti, Keeley's yra prisiekęs alpinistas, slidininkas, išmaišęs Himalajus, kur puikiai susikalba nepaliečių, šerpų ir tamangų kalbomis. Šiuo metu gilina tibetiečių kalbos žinias.

Keeley dažnai galima sutikti poliglotų konferencijose, kurios rengiamos vis kitose šalyse. Įdomu, kad į kiekvieną atvyksta, mokėdamas tos šalies kalbą. Pavyzdžiui, neseniai poliglotų konferencija vyko Slovakijoje, su slovakais Keeley's bendravo gimtąja jų kalba, kurią teigė pastudijavęs prieš atvykdamas.

Hiperpoliglotas sutiko atsakyti į keletą mano klausimų.

Kaip prasidėjo Jūsų kelias į lingvistiką? Kokias pirmąsias užsienio kalbas išmokote?

Tim Keeley. Kalbomis domėjausi nuo mažų dienų, nors jų ir nesupratau. Pirmoji užsienio kalba

buvo ispanų. Apkeliavau bemaž visą Lotynų Ameriką, kad suprasčiau įvairius ispanų kalbos dialektus. Studijuoti japonų kalbą pradėjau Lenkijoje 1980 m.

Ar galite suskaičiuoti, kiek kalbų mokate?

Daug, sunku pasakyti. Pastaruosius 45 metus klastoju po pasaulį. Moku graikų, daugelį slavų, germanų, romanų, taip pat 14 pagrindinių Azijos kalbų.

Kokias kalbas mokytis buvo sunkiausia?

Ko gero, Azijos. O gal ir ne. Na, rašyti sudėtingiausia japoniškai ir kiniškai. Tarimas sunkiausias turbūt vietnamiečių.

Kokia jūsiškė kalbų mokymosi metodika?

Naujos kalbos mokausi tam, kad galėčiau kalbėtis su jos gimtakalbiais. Taigi, kai vykstu į Himalajus, sutelkiu dėmesį į nepaliečių, tibetiečių, tamangų ir šerpų kalbas.

Ar poliglotų konferencijos padeda gerinti kalbų įgūdžius?

Man jos – tai motyvacija tobuliau įvaldyti kalbas, kurias jau moku, arba išmokti naujų.

Lingvistikoje, kaip ir kituose moksluose, esama neišspręstų klausimų, paslapčių. Kokias išskirtumėte?

Kad man tokių nėra...

P. S. Neseniai gavau Timo Keeley'o laišką... švartia lietuvių kalba, nors neminėjo, kad moka ir ją...

Dar vienas hiperpoliglotas – JAV gyvenantis Jaredas Gimbelis, mokantis itin daug retų, sudėtingų kalbų, pavyzdžiui, jidiš kalba skaito paskaitas apie Kiribačio (Gilbertiečių) kalbą. Pakalbinau ir jį.

Ką Jums reiškia daugiakalbystė? Kiek kalbų ir kaip laisvai turi mokėti poliglotas?

Jared Gimbel. Puikiai pamenu 2017-aisiais vykusią poliglotų konferenciją, kai Richardas Simcot-

tas paskelbė, kad joje yra vietos „*visiems, kurie myli kalbą*“. Taigi poliglotų bendruomenei priklauso būtent tokie žmonės.

Griežtai kalbant, žodis „poliglotas“ reiškia, kad tas asmuo moka keletą kalbų. Kita vertus, yra žmonių, kurie, nors moka daugybę kalbų, bet nebūtinai jas myli. Pavyzdžiui, gal kam nors jo ar jos gimtoji kalba atrodo beprasmė, nes „naudos neduoda“. Toks žmogus gali būti vadinamas poliglotu pagal žodyną, bet jis nėra kalbą mylinčios bendruomenės narys.

Tiek internete, tiek gyvai vyksta diskusijos tarp tų, kurie yra poliglota dėl aplinkybių (augo daugiakalbėje šeimoje), ir tų, kurie tapo tokiais iš aistros – daugiakalbystė yra jų hobis (tarkime, aš mokausi kalbų, kad patirčiau, ką reiškia būti svetur, neišeinant iš namų).

Manau, terminas „poliglotas“ reiškia tiesiog asmenį, kuris įvaldęs nemažai svetimų kalbų, nors pagal Simcotto apibrėžimą viskas ne taip jau ir paprasta.

Kaip tapote poliglotu? Kokias pirmąsias kalbas išmokote?

Būdamas vaikas, mokiausi prancūzų ir Biblijos hebrajų, jos man tapo gimtosiomis kartu su anglų kalba. Tiesa, vėliau prancūzų kiek primiršau. Mano tėvas norėjo išmokti prancūzų kalbą, nes planavo dirbti Vakarų Afrikoje, bet jam nepavyko. Tiesa, kurį laiką praleido Siera Leonėje ir Sudane, ta kelionė mane įkvėpė mokytis Salone Krio (Siera Leonės kreolinė kalba, susiklosčiusi anglų kalbos pagrindu) bei Sudano arabų kalbos.

2008 m. pradėjau mokytis jidiš – tai pirmoji kalba, kuria laisvai kalbėti ėmiau, būdamas jau suaugęs. Ja iki šiol kasdien bendrauju su draugais. Norvegų ir švedų kalbas išmokau, 2012–2013 m. gyvendamas Skandinavijoje. Tada suvokiau, kad galiu laisvai šnekėti bet kuria kalba. Mano motyvaciją mokytis jidiš, švedų ir vengrų (šia kalba laisvai dar nekalbu) sustiprino faktas, kad jomis kalbėjo mano proseneliai. Norėjau geriau suvokti savo šaknis.

Universitete studijavau ispanų ir rusų kalbas. Ispaniškai kalbu gerai, bet rusiškai – dar nelabai. Mano

kaip poligloto „nušvitimas“ įvyko 2014 m. Taigi dabar galiu pasakyti, kad moku ispanų, rusų, jidiš, vokiečių, šiuolaikinę hebrajų (ivritą), lenkų, norvegų, švedų, danų, suomių, šiaurinę samių, fareriečių, portugalų, grenlandiečių, airių, prancūzų, islandų, Tok Pisin, bretonų, kornų, bislama, Saliarono salų pidžiną, vengrų, tadžikų, birmiečių, Siera Leonės Krio, Jamaikos patua ir kitas kreolines Karibų jūros kalbas, Palau kalbą, Gilbertiečių (Kiribačio), lao, Fidžio hindi, fidžiečių, uigūrų, mossi, guarani, Tuvalaus kalbą.

Žiniasklaida yra pavadinusi mane „trisdešimties kalbų hiperpoliglotu“, nors ne visomis jomis kalbu laisvai, tačiau bendrauti galiu daugiau kaip trim dešimtėmis.

Kaip mokotės kalbų?

Tuo pat metu mokausi vieną ar dvi kalbas. Dabar susikoncentravau į fidžiečių kalbą (*iTaukei*). Labai norėčiau mokėti daugiau Okeanijos, Pietryčių Azijos ir Amerikos indėnų kalbų, taip pat Toki Pona, noriu išmokti baltų kalbas.

Mano mėgstamiausios kalbos – grenlandiečių, Kiribačio, fidžiečių, norvegų ir jidiš, taip pat žuanų (*zhuang*), Tuvalaus, khmerų, mossi ir uigūrų.

Jūs – kompiuterinių žaidimų autorius. Ar kuriate ir dirbtines kalbas, juk dabar tas gana populiaru?

Esu kūręs. Sethas Alteras iš *Subaltern Games* sukūrė smagų parodijų žaidimą „Nebus užmirštas nė vienas ananasas“ (*No Pineapple Left Behind*), beje, JAV mokyklos jį sėkmingai pavertė verslu. Turėjau šiam žaidimui sukurti naujakalbę, sudariau ją iš suomių, jidiš, grenlandiečių ir maorių kalbų elementų, pavadinau kantalopų (*Cantalopian*) kalba.

Kokią metodiką naudojate, mokydamasis kalbų?

Su Luke'u Trumanu iš *Full-Time Fluence* kalbėjau apie „šachmatų lentos teoriją“, teigiančią, kad ką nors laimėti įmanoma, tik pasitelkus daugybę įvairių resursų ir naudojant juos efektyviai.

Buvo lengviausia ir geriausiai pavyko išmokti tas kalbas (pavyzdžiui, Tok Pisin, suomių), kai galėjau

naudotis įvairiais šaltiniais – radiju, dainomis, pokalbiais su draugais, laikraščiais, knygomis ir dar daug kuo. Pasitelkiau šaltinius, skirtus gimtakalbiams, ir tai padėjo.

Benny's Lewisas, propaguojantis trijų mėnesių mokymąsi, įkvėpė mane, kad per tris mėnesius ne tik išmokčiau kalbėti kaip gimtakalbis, bet ir suvokčiau kalbos struktūrą, galėčiau tinkamai sudaryti sakinius, o vėliau tiesiog plėščiau žodyną. Tai tarsi dėlionė, išskyrus tai, kad ji niekada nesibaigia (vis dėlto dėlionės karkasas yra baigtinis, – mokantis kalbų, reikia žinoti, kaip asmenuojami būtojo, esamojo ir būsimąjo laiko veiksmažodžiai, kaip derinami prielinksniai ir pan.). Tą karkasą galima perprasti ir greičiau negu per tris mėnesius.

Saliamono salų pidžinui man prireikė vos dviejų savaitių, nes jis panašus į Tok Pisin.

Ar kalbų mokėjimą kam nors pritaikote?

Mokau kalbų, užsiimu vertimais. Daugiausia koncentruojuosi į skandinavų ir žydų (hebrajų, jidiš) kalbas. Rinką perpildžiusi ispanų ir vokiečių kalbų pasiūla, o, tarkim, vertėjų iš bislama ar fidžiečių kalbų beveik nėra.

Jau minėjau, kad kuriu ir išbandau kompiuterinius žaidimus. Kalbos, ypač ne vakarietiškos, tam labai padeda, plečia kūrybiškumo horizontą.

Ar kalbų mokėjimas kuo nors praverčia realiam gyvenime?

Vienas mano studentas, kurį mokiau švedų kalbos, nustatė, kad sergu Laimo liga, taigi, ko gero, išgelbėjo man gyvybę.

Daugybė žmonių, ypač vengrai ir skandinavai, nori bendrauti su manimi, kai tik sužino, kad moku jų kalbas.

Kasdien gaunu darbo pasiūlymų dėl egzotiškų kalbų mokėjimo, tiesa, dažniausiai atsisakau. Esu nuolat vaišinamas gėrimais (*juokiasi*).

Dabar kuriu žaidimą *Kaveri: Nuuk Adventures* – tai tapo įmanoma tik todėl, kad vieną dieną bibliotekoje susidomėjau grenlandiečių kalba ir nuspren-

džiau ją išmokti. Nuvykau į Grenlandiją, susitikau su vietiniais.

Mano serija apie Palau kalbą *YouTube* kanale gerai žinoma tarp Palau salos mokytojų ir muzikantų.

Ar esate aktyvus poliglotų bendruomenės narys, ar labiau – vienišas vilkas?

Esu aktyvus poliglotų bendruomenės narys nuo 2015 m., bet savaip jaučiuosi ir vienišas, nes nedaug kas mokosi kalbų iš visų žemynų. Apsiriboja globaliomis Europos, kartais Azijos kalbomis. Nedažnai sutinku tokių, kurie mokytųsi, pavyzdžiui, Okeanijos kalbų.

Džiaugiuosi, kad galiu supažindinti žmones su mažiau žinomomis kalbomis, pakeitusiomis mano gyvenimą. Jei to nedaryčiau, ko gero, niekas tuo net nesidomėtų. Šiuo atžvilgiu vienišo vilko laikysena tikrai ne man.

Dar nesu sutikęs moters poliglotės. Nejaugi tokių nėra?

Internete apstu patyčių iš tų, kurie turi kokią nors aistrą, hobi, suteikiantį tam tikrą pranašumą. Tokia panieka plinta lyg užkratas, o moterys itin jautriai į tai reaguoja. Esu sutikęs daugybę moterų poliglotėlių, tačiau daugelis jų dėl interneto toksiskumo jo veikloje nedalyvauja. Ko gero, yra milijonai hiperpoliglotų, kurie „slepiasi“, tarp jų ir moterys, nes nenori būti anonimų neapykantos objektas. Tai turi pasikeisti, tikiuosi, taip ir bus.

Norėdami plėsti poliglotų bendruomenę, į viešą jos gyvenimą turėtume įtraukti moteris, atsikratyti prasto skonio komentarų, kokių ypač gausu *YouTube*.

Ar lengvai suprasite sakinį, kurį parašiau lietuviškai?

Dar ne. (*Tęsia angliškai.*) Ateityje tikrai mokysiuosi lietuvių kalbos, nes esu žydas aškenazis, taigi mano istorija susipynusi su Lietuva. Baltijos šalyse glūdi keletas šeimos kartų praeitis, kurią noriu detaliau išnagrinėti.

Dėkoju už pokalbį.

ŠVENTĖ SODE

Sentimentali istorija

Helena žvelgė pro langą į kaimynų sodą, tvieskiantį krūmų ir nedidelių medelių spalvomis. Jie atstojo gėlių lysves, reikalaujančias nuolatinės priežiūros. Čia nebuvo nei takų su bjauriai apželiančiais pakraščiais, nei alpinariumų, kur vieni augalai agresyviai bando užgožti kitus. Tik siauri plytų ruoželiai, vingiuojantys tarp žalumos, akmenimis grįstos aikštelės su gėlių puodais šalia suoliukų. Visiškai nepanašu į jos pačios sodą, kuris prašyte prašėsi sutvarkomas.

Žinojo, kad kaimynė, tokia ponija Kenedi, turinti dvi taikias kates, yra gero būdo. Na, Helenai tą pasakė nekilnojamojo turto agentas, kuris kažin ar įspėtų netgi tuo atveju, jeigu kaimynystėje gyventų viena iš Drakulos vampyrių.

Helena čia įsikėlė jau prieš tris paras, bet ponios Kenedi dar nebuvo sutikusi. Abi didelės katės beveik išisas dienas snaudė saulėje ant suoliukų. Atrodė tokios ramios, laimingos, kad Helena pavydėjo net joms. Vaiduokliški padarai, murkiantys per miegus vidudienio atokaitoje, sočiai prišerti, kiekvieną vakarą iš tolo tingiai stebėdavo paukščius. Helena trokšte troško tokios palaimos vietoj bemiegių naktų, pritvinkusių aitrios graužaties, užklupus širdgėlai ir sielvartui. Prie to prisidėjo dar vienas košmaras – persikrausčius į naują namą, teks pradėti viską iš naujo, nes Haris jos nebemylėjo. Rado *tikrą* meilę. Ta mergina, tokia jauna, kad galėtų tikti jam į dukteris, buvo nėščia, laukėsi jo vaiko.

Haris nepaprastai džiaugėsi tapsiąs tėvu. Per keturiolika santuokos metų nuolat sakydavo esąs dar nepasirengęs tėvystei, atseit jiedu tokie sklidini vienas kito, kad trečias nereikalingas. Dabar, kai Helenai trisdešimt šešeri, kai artėja keturiasdešimtasis jo gimtadienis, staiga užsigeidė kūdikio. Bet apie pasikeitusius jausmus

pranešė tik pasakęs, kad palieka ją, išėina pas devyniolikmetę savo vaiko motiną.

Vieni žmonės ištveria tokį smūgį, bet kiti jaučiasi išduoti, priblokšti, visiškai išmušti iš vėžių.

Helenos seserys gyveno toli, kituose miestuose, be to, jos ne iš tų, kurios mėgsta rašyti laiškus arba ilgai plepa telefonu. O draugės? Helena pernelyg gerai žinojo, kaip lengvai visos nusisuks, jei per naktį raudosi prie virtuvinio jų stalo. Draugėms kur kas maloniau manyti, kad susitvarkysi pati, bent jau bandai tą daryti. Tada jos tave palaiko, negaili praktiškų patarimų, visad sukiojasi greta. Jei žliumbsi be paliovos, įsikniaubusi į petį, draugės išnyks kaip dūmas.

Kai Helena pranešė išsikelianti, kad pradėtų viską iš naujo, aplinkiniai buvo patenkinti. Namas su sodu – tai idealu, – tvirtino bendradarbiai ir šiaip pažįstami. Parašė seserys, įtikinėdamos, kad ji, purendama žemę, sodindama ir stebėdama besistiebiančius augalus, pajus didžiulį palengvėjimą. Helena skaitė tuos laiškus, apimta nebylaus įtūžio.

Pirmąją savaitę naujame name daugybę valandų be tikslo spoksojo pro langą, mąstydamą apie ją ištikusią neteisybę. Kartą, kai mažiausiai to tikėjosi, staiga išvydo poniją Kenedi – ta moteris atrodė daug jaunesnė, negu įsivaizdavo Helena, gal vos dešimčia metų vyresnė už ją pačią. Vilkėjo vaivorykštės spalvų sijoną ir baltus marškinėlius, ant galvos buvo užsidėjusi didelę juodą šiaudinę skrybėlę. Šypsojosi, prie vieno iš dviejų medinių sodo stalų nešdama padėklą, matyt, su arbata ir užkandžiais.

Helena išsiblaškiusi stebėjo, kaip švelnioje popietės saulėkaitoje kaimynė atsėdėjo, pasirąžė ir užsimerkė, maloniai atsipalaidavusi, suglebusi, tarsi didelė mieguista katė.

Staiga girgžtelėjo varteliai – atskubėjo dvi mergaitės. Viena gal kokių šešiolikos, tamsiaplaukė, patraukli, kita maždaug šešerių mažulė šviesiais garbanotais plaukais. Abi puolė į glėbį moteriai, sėdinčiai ant medinio suoliuko.

– Tu snaudei, Debe, – smagiai šūktelėjo vyresnioji. – Galų gale užklupom. Šitai praleidi visą dieną?

– Vargšė Debė turbūt nuvargusi, – šešiametė užsiropštė poniai Kenedi ant kelių ir ją apkabino.

Helena užplūdo karčios širdgėlos banga – juk niekada nepatirs tokio džiaugsmo... Nustebo, kad mergaitės vadina tą moterį Debe, tačiau nebepajėgė daugiau nei žiūrėti, nei klausytis. Svarstė, kodėl gyvenimas jai toks neteisingas? Atsisėdo šalia neišpakuotos dėžės su indais. Kur juos dėti, kas iš jų valgys? Pas ją niekada krykštaudami neatbėgs vaikai, neapkabins už kaklo, meiliai vadinami vardu...

Vakarėjant Helena išsiėmė iš dėžės puodelį su lėkštute ir laikė rankose, nežinodama, ką su jais daryti... Buvo tikra, kad jau niekada nesijaus laiminga. Bet iš ko rinktis? Haris nebegriš. Mielai išmestų nėščią jo moterį iš galvos, tačiau nepavyksta, kaskart, vos ją prisimena, perveria toks skausmas, tarsi rakinėtų prakiurusį dantį.

Išgirdusi atvažiuojant automobilį, Helena vėl pažvelgė pro langą. Atvyko jauna moteris, matyt, pasiimti mergaičių, bet išsivesti jų nesisėkė – abi turėjo nebaigtų darbų. Paauglė norėjo apžiūrėti savo gėlių lysvę, pasigėrėti, kaip žydi lubinai. Mažoji aiškino turinti palepinti kates. Kai visos atsiglėbesčiavo, šešiolikmetė paprašė ponios Kenedi:

– Perduok linkėjimų močiutei.

– Tebeturite močiutę, Debe? Tai nuostabu, – įsiterpė jaunoji moteris, turbūt mergaičių motina.

– Džiaugiuosi, kad ji atvyks, rytoj kepsime tešlainius ir pieniškus saldainius. Tikiuosi, ateisite, – maloniai nusišypsojo poniai Kenedi.

Mergaitės tučtuojau džiugiai pasižadėjo ateiti, tačiau jaunosios moters veidu nuslinko tamsus susierzinimo šešėlis. Helena, visa tai matydama iš savo viršutinio lango, dar labiau susidomėjo, kas tie žmonės, vaidinantys jausmingą spektaklį gretimame sode? Reikėtų išsiaiškinti... Šaldytuve turėjo neatkimštą vyno butelį. Nugriebusi jį, suvyniojo į ploną popierių.

– Ponia Kenedi, esu nauja jūsų kaimynė. Mačiau, kad jūsų draugės ar giminaitės ką tik išėjo, tai pamaniau, užsuksiu ir prisistatysiu. Esu Helena... – pradėjo ir apsipylė ašaromis.

Kas buvo toliau, prisimena lyg pro miglas. Žino tik tiek, kad sėdėjo sode ant medinio suolo, nugara atsiremusi į pagalvėlę. Debė Kenedi pripylė dvi vyno taures, patiekė sūrio gabalėlių su salierais. Abi sėdėjo, gęstant vakaro saulei, tarsi senos draugės. Debei akimis glostant atokiau snaudžiančias kates, Helena kūkčiodama liejo savo nuoskaudą dėl Hario išdavystės.

– Nebegaliu ilgiau tvirti, nemoku apsimetinėti.

– Manau, visi vienaip ar kitaip apsimetinėjame. Klausimas tik toks, kaip tą darome, – dalykiškai atsiliepė Debė.

– Ką turite galvoje? – Helena taip nustebo, kad liovėsi ašaroti.

– Na, galima apsimesti, esą niekas nepasikeitė. Vis dar manote, kad Haris – nuostabus vyras, todėl stengsitės laikytis kuo arčiau, džiaugsitės viskuo, kas teikia jam džiaugsmo, – ramiai dėstė Debė. – Arba galite apsimesti, kad jis jums nieko nebereiškia, jau užmiršote tą niekšą, ir iš tiesų galiausiai taip atsitiks. Praeis nemažai laiko, bet užmiršite neišvengiamai. Ką pasirinksite, priklausys nuo to, kas, jūsų manymu, suteiks mažiau skausmo. Vis dėlto apsimetinėti teks abiem atvejais.

– Aš neužmiršiu. Neįstengsiu visko nubraukti, negalėsiu pradėti iš naujo, – Helenai kažkas ėmė kutenti nosį, sunerimo, kad vėl pradės verkti.

– Ir neužmirškite. Prikibkite prie jo kaip šlapias lapas, tada liksite jo gyvenimo dalimi. Aš taip ir padariau, – pasakė poniai Kenedi. Vėl pripylusi taures, papasakojo savo istoriją.

Vyras paliko ją prieš septynerius metus, išėjo pas moterį, kuri jau turėjo dešimtmetę dukterį. „Gatava“ šeima, anot jo. Išeidamas pasiteisino banaliomis frazėmis: Debė nepražus, juk turi gerą darbą, nepasiges jo, nes atsiras daugiau laisvo laiko, tad galės imtis to, ką labiausiai mėgsta. Tačiau Debė iš tikrųjų mylėjo savo vyrą. Ji buvo sukrėsta lygiai taip, kaip dabar jaučiasi Helena, jeigu sielvartą galima išmatuoti. Todėl nusprendė, kad jokių būdu jo nepraras.

Nejautė didelio priešiško moteriai iš „gatavos“ šeimos. Stengėsi būti jai maloni. Pasisiūlė prižiūrėti kūdikį. Užkariavo širdį ir protą mergaitės, kuri dabar buvo jos vyro podukra Tina. Persikėlė gyventi arčiau naujos savo vyro šeimos. Buvęs sutuoktinis apstulbo, manė, kur kitą tokią supratingą rasi. Kartais ateidavo ir jiedu ilgai kalbėdavosi sode. Juk ten, kur gyveno, tokios nuostabios paunksmės nebuvo.

Įpėdinės silpnybes Debė Kenedi nutarė paversti savo stiprybėmis. Gal naujoji moteris, kurios vardo stengėsi neminėti, yra neprilygstama lovoje, gal proto bokštas, gal pagiria vyrą įtaigiau, negu įstengė pirmoji žmona... Tačiau Debė gamino kur kas geriau už ją. Paimdavo jų vaikus iš mokyklos ir skaniai pamaitindavo, kol naujoji moteris būdavo darbe. Nuolat karališkai vaišindavo ir vyro motiną, nes naujoji marti neturėjo tam nei laiko, nei noro. Tina kažkokiam konkurse laimėjo du veislinius kačiukus – tuo gudriai pasirūpino Debė, žinodama, kad naujoji jos vyro moteris alergiška katėms. Dabar, pasiskolinusi jas iš Tinos, laikė savo sode.

– Neįtikėtina! – susižavėjusi šuktelėjo Helena. – Kaip jums pavyko? Juk tai nelengva...

– Labai nelengva, – sutiko Debė. – Tačiau anuomet buvau beviltiškai sutrikusi kaip ir jūs. Atrodė, neištengsiu gyventi be jo.

– Vis dėlto įstengėte?

– O, taip! Dabar, tiesą sakant, jis man šiek tiek nusibosta... Kartais net įgrysta. Yra pernelyg nuspėjamas. Iškart žinau, kaip į ką reaguos. Niekada nemaniau, kad ateis tokia diena...

– Bet jeigu nebemylite, kodėl nepasitraukiate jam iš kelio? – atsargiai paklausė Helena.

– Dabar jau vėl nebegaliu. Atsirado pernelyg daug žmonių, kuriuos pamilau, o jie pamilo mane. Pavyzdžiui, vyro motiną. Mudvi ne itin sutarėme, kai gyvenau susituokusi su jos sūnum, o dabar esu kone angelas, palyginti su naująja marčia.

– Ar nebūtų geriau...

– Ne, negaliu nusisukti, juk ne anyta paliko mane, skyrybų pareikalavo jos sūnus. Be to, dievinu abi mergaites. O dar tos katės. Paėmiau jas iš pykčio, vėliau prisirišau. Negalėčiau išmesti į gatvę, kai taip gerai abi man

pasitarnavo. Svarbus ir šitas sodas... Supratau, kad protingiausia bus, jei neužsikrausiu pernelyg daug darbų, mergaitėms daviau po gėlių lysvę, paslapčia prižiūriu, puoselėju, ką jos pasodina. Taigi joms atrodo, kad viskas žydi jų pastangomis. Toks ir yra gyvenimas, Helena. Kai vyras pasakė, kad išeina, jaučiausi sužlugdyta.

– Matau, nebesijaučiate...

– Dabar, žinoma, ne. Tačiau anuomet viską dariau iš keršto. Toks buvo tikslas, kurio atkakliai siekiau.

– Kažin ar taip galėčiau. Nėra ir „gatavos“ šeimos, tik didelis nelemtas tos devyniolikmetės pilvas. Be to, Haris neturi motinos. Net su katėmis nieko neišeitų.

– Imkitės veiksmų arba visiškai pasitraukite jam iš akiračio. Kada grįžtate į darbą?

– Kitą savaitę.

– Gerai. Jei norite, rytoj paprašysiu, kad mergaitės ir jų močiutė padėtų jums išsipakuoti daiktus. Kai susirenka daugiau žmonių, būna smagiau suktis. Per pusantros valandos nemažai nuveiksime.

– Ką jūs! Aš negaliu.

– Aišku, galite! O kai grįšite į darbą, surenkite šventę sode. Pakvieskite visus bendradarbius pietų, pasakykite, kad po to, kai padirbės porą valandų gryname ore, jų lauks puikios vaisės. Išsinuomokite didelį sustumiamą stalą. Aš patarsiu, ką reikėtų pasodinti, ką išravėti.

– Ačiū. Bet aš dar net neapsisprendžiau, ką pasirinkti – ar šlietis prie Hario, ar palikti jį ramybėje...

– Nesvarbu, ką pasirinktumėte, vis tiek reikės išsipakuoti daiktus ir sutvarkyti apleistą sodą, – atsakė Debė.

Jodvi daugiau nebesvarstė jokių planų, ilgalaikių strategijų. Nusprendė pamiršti vienos nevilčių, o kitos gudravimus. Kai langus pridengė užuolaidos, indai buvo tvarkingai sudėlioti ant lentynų ir į spinteles, o sodas įgavo patrauklią išvaizdą, kiekviena pasinėrė į savo reikalus. Helena įsigijo draugų, nes pobūvis sode nusisėkė, ir dabar bendradarbiai banke žiūrėjo į ją visai kitaip. O Debės dabartinė šeima niekad nesužinos, kad iš pradžių ji degė kerštu, kuris tik gerokai vėliau virto meile. Abiem buvo smagu užmegzti bičiulystę aną vasaros vakarą. ■

Iš anglų kalbos vertė Gražvydas KIRVAITIS

Alicija DZISEVIČ

ADOMO MICKEVIČIAUS DEIMANTINĖ LYRA

Kultūros barai 2010 m. nr. 10 išspausdino Gražinos Mareckaitės labai įdomų straipsnį „Kur dingo deimantinė lyra?“ (http://www.kulturosbarai.lt/uploads/news/id22/KB_2010_10_pdf.pdf). Autorė rado archyvuose Liudviko Goreckio sūnaus, Ježio Goreckio, tiksliau Georges'o (Jerzy'o) Goreckio-Avronsart (1904–1983) laiškus, 1959 m. rašytus Lietuvos SSR rašytojų sąjungai. Goreckis siūlė perduoti Lietuvai vertingus Adomo Mickevičiaus daiktus, kuriuos saugo jo šeima: „*Apie 400 knygų, ampyro stiliaus baldus (darbo stalą-sekreterą, komodą, fotelius, kėdes), lovą, 4 šimtų monetų kolekciją, laiškus, paskutinis rašytas iš Konstantinopolio, paveikslus, deimantinę lyrą, kurią Puškinas padovanojo Adomui Mickevičiui Maskvoje, šeimos brangenybes, auksinį laikrodį, dvi rašalines, stalo sidabrą ir kt.)...*“

Goreckis 1957 m. lankėsi Lietuvoje. Vilniuje užsuko į Adomo Mickevičiaus memorialinį butą-muziejų (dabar Vilniaus universiteto bibliotekos Adomo Mickevičiaus muziejus) ir paliko įrašą atsiliepiamų knygoje prancūzų kalba:

„*Jerzy's Goreckis: Džiaugiuosi, kad galėjau aplankyti mano prosenelio Adomo Mickevičiaus muziejų. Įsitikinau, kaip puikiai saugomi daiktai, menantys Adomą Mickevičių. Aš savo protėvio atminimą puoselėju Paryžiuje.*

Vilnius 27. IV. 1957“ (iš prancūzų kalbos vertė Jerzy's Meijeris).

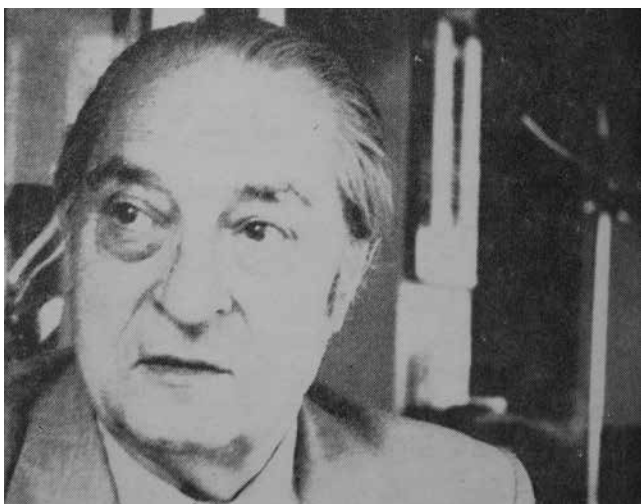
Mareckaitės rastuose laiškuose Goreckis nurodė: „*Jeigu jus tai domina, prašau man pranešti, priešingu*

Lyros formos deimantinė segė kaklaskarei Aleksandro Puškino dovana Adomui Mickevičiui. Iš Varšuvos literatūros A. Mickevičiaus muziejaus rinkinių

atveju niekas negalės paskui man priekaištauti, jei pasielgsiu kitaip.“

Sovietinė Lietuva negalėjo priimti siūlomų poeto daiktų, nes Mickevičiaus proanūkis Goreckis buvo kapitalistinės Prancūzijos šnipas slapyvardžiu Armand Avronsart. Informaciją apie tai galima rasti Philippe'o Bernert knygoje *SDECE Service 7: L'extraordinaire histoire du colonel Le Roy-Finville et des clandestins* (1980). Apie neoficialią jo veiklą sovietai puikiai žinojo. Tarp 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių Goreckis keletą kartų lankėsi Lenkijoje, kur kiekvieną atvykėlio žingsnį akylai stebėjo specialiosios tarnybos. Su kapitalistinės valstybės šnipu joks sandėris nebuvo įmanomas.

Adomo Mickevičiaus proanūkis – Georges (Jerzy) Gorecki-Avransart (1904–1983)

Norėčiau kelis žodžius parašyti apie deimantinės Mickevičiaus lyros likimą. Lyra – tai nago dydžio sagė kaklaskarei. Mickevičiaus laikų mada diktavo savus reikalavimus – madingai vilkintis vyras privalėjo ryšėti kaklaskarę su puošnia sage. Tokią Puškinas ir padovanojo Mickevičiui. Ji buvo pagaminta iš aukso, bet smulkūs deimantiukai įsodinti į sidabro patalą, nes geltona aukso spalva gadintų aristokratišką šalto šerkšno spindesį.

Deimantinė lyra niekur nedingo. 1978 m. Lenkijos Liaudies Respublikos pastangomis už solidžią sumą visa kolekcija buvo nupirka ir perduota Varšuvos A. Mickevičiaus literatūros muziejui. Jo direktorius Janusz Odrowąż-Pieniążekas viename straipsnyje išvardijo daiktus, įsigytus iš Goreckių šeimos: tai 5 Adomo Mickevičiaus laiškų autografa; Goreckių šeimos kūriniai, dokumentai, korespondencija; Liudviko Filipo stiliaus baldai iš A. Mickevičiaus buto Paryžiuje: rašomasis stalas, du foteliai, du krėslai, knygų spinta, sudedamasis stalas, prie kurio Mickevičius žaisdavo šachmatais su Chopinu; laikrodis iš marmuro; Mickevičiaus asmeniniai daiktai: lyros formos deimantinė sagė, auksinės sąsagos, puoštos raidėmis „A. M.“, teatro lornetas, gyvatės formos auksinis žiedas, puoštas žalio emalio raidėmis „A. M.“, kariškas

švarkas, priklausęs Mickevičiui Konstantinopolyje, sagos, dvi rašalinės: žalvarinė iš poeto kabineto ir turkiška iš Konstantinopolio; 95 vertingų monetų kolekcija; sidabrinis šaukštas-samtis, puoštas raidėmis „A. C. M.“ (Adomas, Celina Mickevičiai); daiktai ir papuošalai, priklausę Marijai Goreckai; 480 knygų; Liudviko Filipo stiliaus riešutmedžio lova, priklausiusi Mickevičių dukrai Marijai, kuri mirė, beje, tą pačią dieną ir valandą kaip tėvas – lapkričio 26-ąją.

Taip jau atsitiko, kad Adomas Mickevičius apsisprendė vesti vėlokai, 1834 m., prieš 36-ąją savo gimtadienį. Jo išrinktąja tapo Celina Šymanovska. Jungtuvės įvyko Paryžiuje, kur poetas, kaip ir daugelis emigrantų laukė, kada galės prisidėti prie kovos dėl Tėvynės išlaisvinimo. Šeima susilaukė šešių vaikų (dviejų dukrų ir keturių sūnų). Visi augo sveiki, juos aplenkė anais laikais dažna ankstyva mirtis – vos pusė naujagimių XIX a. sulaukdavo 20-ojo gimtadienio. Materialinė šeimos padėtis buvo kukli, bet ilgainiui vis tiek susikaupė nemažai daiktų – spintos, kėdės, knygos, rašalinės... Poetui mirus, tie daiktai įgijo didžiulę vertę, tapo eksponatais, dėl kurių virė nemenkos varžybos. Pagal poeto pavardę tie daiktai vadinami „mickevičiana“.

1855 m. po abiejų tėvų mirties (Celina mirė kovo 5 d., Adomas – lapkričio 26 d.), daugumą daiktų iš šeimos kolekcijos pasidalijo vyriausi vaikai – Marija ir Vladislovas, kuris 1903 m. Paryžiuje įsteigė pirmą pasaulyje Adomo Mickevičiaus muziejų, kuris iki šiol didžiuojasi, sukaupęs vieną didžiausių mickevičianos kolekcijų.

Marija testamente nurodė, kad jos paveldėti šeimos daiktai irgi atsidurs brolio įsteigtame muziejuje, bet prieš mirtį valią pakeitė – kolekcija atiteko jos sūnui Liudvikui (1863–1936).

Marija ištekėjo 1857 m. lapkričio 7 d. Jos išrinktasis – Adomo Mickevičiaus draugo, poeto Antano Goreckio sūnus Tadas Goreckis, dailininkas. Jauna šeima visą gyvenimą aktyviai bendravo su žymiais žmonėmis, rinko vertingus daiktus, paveikslus, litografijas, fotografijas, rankraščius. Du Adomui Mickevičiui priklausę daiktai iš tos kolekcijos 1929 m. atkeliavo

į Vilnių – tai Liudviko Goreckio dovana Lenkų literatų sąjungai, kuri šventė naujos buveinės atidarymą, įsikūrusi Bazilijonų vienuolyne, istorinėje Mickevičiaus kalinimo vietoje – „Konrado celėje“. Surengtos iškilmės – spalio 16 d. organizuotas pirmasis čia, bet iš eilės jau 75-as Literatūrinis trečiadienis (ankstesni skaitymai vykdavo Dailės akademijos bibliotekoje (Šv. Onos g. 4, dabar Maironio g.). Atidaryta Mickevičiaus ir filomatų atminimo daiktų paroda, kurioje buvo eksponuojami ir Goreckio dovanoti daiktai: Adomo Mickevičiaus krėslas iš Paryžiaus, poeto vizitinė kortelė. Dabar krėslas eksponuojamas VUB Adomo Mickevičiaus muziejuje (Bernardinų 11).

Mickevičiaus muziejus Vilniuje atidarytas 1911 m., 1938 m. – Naugarduke; 1952 m. – Varšuvoje; 1955 m. – Stambule; 1975 m. – Smelove (Śmiełów) prie Poznanės, 1998 m. – Kaune, 1998 m. – Zaosėje, netoli Naugarduko, 2016 m. – Vroclave (*Pono Tado* muziejus). Tiek muziejai, tiek privatūs kolekcininkai, kurių skaičius irgi auga, svajojo ir svajoja savo kolekciją papildyti kadaise Adomui Mickevičiui priklausiusiais daiktais. Įvairiuose aukcionuose jų kartais pasitaiko – 2009 m. pirmasis „Pono Tado“ leidimas buvo parduotas už 99 000 zlotų ir tapo Lenkijoje brangiausiai parduota lenkiška knyga. 2012 m. Mickevičiaus laiškas, rašytas Paryžiuje 1841 m., adresuotas Prancūzijos kolegijos (*College de France*) rektoriui, parduotas už 98 000 zlotų. 2020 m. Krokuvos 128-ajame aukcione pasirodė Adomo Mickevičiaus du debiutiniai „Poezijos“ tomai, išleisti Vilniuje 1822 ir 1823 m. Už juos buvo prašoma 12 000 zlotų, knygos parduotos už 29 000 zlotų.

Dabar Vilniuje gyvena Ježio Goreckio anūkas – Romanas Goreckis-Mickevičius. Kalbėjau su juo apie šeimos kolekciją. Atsimena riešutmedžio lovą, kurioje miegodavo, viešėdamas pas senelį. Tai buvo „JO LOVA“! Labai patogus, mielas baldas. Vieną kartą lovos nerado, o senelis, paklaustas, kur ji dingo, atsakė: „*Lenkai paėmė.*“

Vieniems gaila deimantinės lyros, o kitiems – miego baldo, prisimenamo iš vaikystės...

Liudviko Filipo stiliaus riešutmedžio lova iš Goreckių kolekcijos.

Adomo Mickevičiaus muziejaus Smelove ekspozicijos fragmentas;

Šiandien lova yra Poznanės nacionalinio muziejaus padalinio Smelove – Adomo Mickevičiaus muziejaus ekspozicijoje. O garsiąją lyrą mačiau 2008-aisiais. Beje, pernai VU bibliotekos Adomo Mickevičiaus muziejuje viešėjusi Karališkųjų rūmų muziejaus Varšuvoje restauratorė Anna Saratowicz papasakojo restauravusi sagę, kurią Aleksandras Puškinas padovanojo Adomui Mickevičiui. Po valymo ir restauravimo papuošalas suspindėjo taip, tarsi ką tik išėjęs iš juvelyro dirbtuvės, kai vienas genialus poetas įteikė ją kitam kaip pripažinimo ir garbės ženklą. Nuotraukoje lyra įamžinta dar prieš restauravimo darbus. ■

Alicija Dzisevič yra VUB Adomo Mickevičiaus muziejaus muziejinkė

VANDALIZMO AKTAI VILNIAUS SENŪJŲ RASŲ KAPINĖSE PER 30 NEPRIKLAUSOMYBĖS METŲ

Vilniaus Rasų kapinės – seniausias istorinis Lietuvos nekropolis, įsteigtas 1801 m. gegužės 6 d., kai Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčioje tarnaujantiems misionieriams Vilniaus magistratas perdavė netoliese esantį 16 kvadratinių virvių, 16 prentų (3,51 ha) ploto žemės sklypą. Po keturiasdešimt šešerių metų kitoje *Listopadowa* gatvės pusėje atsirado Naujosios Rasos, 1920 m. – karių kapinės, o 1936 m. – Lenkijos maršalo Józefo Piłsudskio širdies ir jo motinos mauzoliejus.¹ „10,8 ha ploto kapinės yra išskirtinai vaizdingoje vietoje, ant banguotų kalno šlaitų. Medžių tankmėje tarp kapų dailiai vingiuoja alėjos, atrodytu, neplaningai, bet nepaprastai vaizdingai, artistišškai nusileidžiančios ir vėl kylančios aukštyn.“² Laidoti Rasų kapinėse 1965 m. uždrausta, 1969 m. jos įtrauktos į Lietuvos SSR Kultūros vertybių registrą.³

Rasų kapinės yra ne tik žymių mokslininkų, menininkų, politikų, kultūros ir visuomenės veikėjų amžinojo poilsio vieta, bet ir didžiulis abiejų šalių – Lietuvos ir Lenkijos – tautinis paveldas, svarbus ne vien istoriniu, bet ir meniniu bei moksliniu aspektu. Deja, Rasos traukia ne tik turistų (daugiausia iš Lenkijos), fotografų, istorikų, visuomenininkų dėmesį, jose nuolat siautėja vandalai. Tokių išpuolių netrūko ir tarpukariu.⁴

* Autorius yra Vilniaus universiteto paveldosaugos studijų magistras, asociacijos „Visuomeninė Rasų kapinių draugija“ narys

Antai 1934 m. rašyta, kad pavasarį Rasų kapinėse įsitaisė nemažai įvairių visuomenės padugnių, kurios ne tik apvagia kapus, gadina jų įrengimus, bet ir, įsitikinusios savo nebaudžiamumu, įsidrąsina apiplėšti lankytojus. Janas Volonsevičius (*Rossa* 28) 1937 m. pranešė policijai, kad birželio 22-osios naktį nusikaltėlis, įsibrovęs į Rasų kapines, nuo akmeninio kryžiaus ant a. a. Petrusevičių antkapio nuplėšė 80 žalvarinių raidžių ir jas pavogė. Dėl šios vagystės ir kryžiaus išniekinimo įtariamas Janas Lidorovičius (*Lipówka* 2).⁵ Šv. Petro ir Povilo kapinėse nežinomi nusikaltėliai apgadino kapų tvoreles, pavogę keliolika geležinių strypų. Pažymėta, kad panašios vagystės tomis dienomis įvykdytos Rasų ir Bernardinų kapinėse.⁶

Vėliau sovietmečiu antkapinius ženklus įvairiais būdais naikino pati valdžia, trindama tautinės tapatybės ir pilietybės pėdsakus. Rasų kapai ir paminklai buvo naudojami naujiems palaidojimams, nemažai monumentalių, vertingų antkapių paversta anoniminiais, nuplėšus jų užrašus ir lenteles, daug kapų tiesiog sunaikinta. Iki XX a. 7-ojo dešimtmečio kapinės laipsniškai nyko, trūkstant tinkamos jų priežiūros ir administracinės kontrolės. Tačiau tvarkymo darbai, vykdyti 1975 m., irgi prilygo kapinių niokojimui, nes išardyta daug metalinių tvorelių, nuimta ketaus kryžių.⁷ Lietuvai išsilaisvinus iš sovietizmo gniaužtų, Rasų padėtis nepasitaisė.

Vandalizmas pagal jo priežastis skirstomas į pramoginį, gobšųjį, taktinį, ideologinį, piktybinį ir keršto.⁸ Remdamasis šia klasifikacija, apžvelgsiu vandalizmo aktus Vilniaus Rasų kapinėse per pastaruosius trisdešimt metų, aptarsiu valstybės institucijų, atsakingų už kultūros paveldo apsaugą, ir nuo seno čia gyvenančių vilniečių – tiek lenkų, tiek lietuvių – poziciją šiuo klausimu.

Pramoginis vandalizmas Rasų kapinėse pasitaiko bene rečiausiai. Vandalai (dažniausiai paaugliai ar jaunimas) tokių savo veiksmų neįsivaizduoja konkrečiais motyvais, viskas daroma tiesiog iš nuobodulio, kvailumo, lengvabūdiškumo. Ieškoti pramogų skatina alkoholis ar kiti svaigalai, o apie galimas pasekmes paprastai net nesusimąstoma. Pavyzdžiui, 2013 m. spalio 27 d. pastebėta, kad ant Vileišių koplyčios sienos dažais užrašytas žodis „Mabé“. Tai vieno iš mažų Urano palydovų pavadinimas. Užrašo prasmė šiame kontekste visiškai neaiški. Lietuvių tautinio jaunimo sąjunga savo svetainėje informavo, kad panašiai kažkas pasielgė ir 2009 m. sausio pabaigoje.⁹ Kapinių priežiūrėtojas Antanas Grinčelaitis sakė, kad vasarą Rasų kapinėse palyginti ramu, nes daugiau laiko praleidžiama gamtoje, prie ežerų. Pienburniai mėgsta nusiaubti kapines prieš arba per didžiąsias religines, valstybines šventes. Maišto ar malonumo dėlei laužo antkapių kryžius, kuriuos apverstus įsmeigia į žemę arba numeta šalia paminklo.¹⁰

Gobšusis vandalizmas yra pramoginio priešingybė, juo siekiama tam tikros naudos, dažniausiai materialinės. Vilniaus Rasų kapinėse vagys siautėja ypač dažnai, o metalines antkapių detales parduoda kaip metalo laužą. Buvusi Visuomeninės Rasų kapinių draugijos pirmininkė Alicija Marija Klimaševska apgailestavo: „*Nebespėjame sekti, kas iš kurio antkapio pavogta. Šie daiktai turi didžiulę istorinę ir meninę vertę, bet atsiduria metalo laužo supirktuvėse.*“¹¹

Rasų kapinės nuo gobšių vandalų ypač nukentėjo XXI a. pradžioje, kai Lietuvoje smarkiai padaugėjo bedarbių. 2001 m. gegužės 30 d. ilgapirščiai nuplėšė žalvario ir bronzos dirbinį nuo Józefo Montwiłłos paminklo, apgadino dešimt kitų antkapių.¹² Bene didžiausia metalo vagysčių banga Rasas užliejo 2003 m. kovo

8–9 d. – buvo pavogti bronziniai reljefai nuo teisininko Tadeuszo Wróblewskiego, gydytojų Wacława Jasińskiego, Tadeuszo Wąsowskiego, Aleksanderio Karnickio, rašytojų Balio Sruogos, Petro Cvirkos antkapių. Dingo pavienės paminklų detalės, raidės, grandinės, kiti dekoratyviniai elementai.¹³

XXI a. pirmajame dešimtmetyje pavogta lentelė su tapytojo Józefo Bałzukiewicziaus bareljefiniu portretu, kurį sukūrė mirusiojo brolis – skulptorius Bolesławas Bałzukiewiczius.¹⁴ Antkapio su lentele nuotrauka įdėta į 1998 m. išleistą knygą „Mažasis Vilniaus Rasų leksikonas“.¹⁵ Vagišiai pasiglemžė net urną nuo publicisto, poeto Czesława Jankowskio stelos formos antkapinio paminklo, kurio, dar neišniekinto, nuotrauką Edmundas Malachovičius paskelbė savo monografijoje apie Rasų kapines.¹⁶ Širdį suspaudžia, matant antkapius, nuo kurių nuplėšti metaliniai kryžiai, bareljefai. Vandalų grobiu tapo ir metaliniai kapaviečių aptvarai, net žvakių stovai prie Piłsudskio kapo.¹⁷ 2010 m. pavogtas metalinis medalionas su garsaus gitaristo Mareko Sokołowskio, palaidoto Literatų alėjoje, portretu.¹⁸ Kėsintasi nuimti Joachimo Lelewelio biustą,¹⁹ nuversti Mirties angelą nuo Izos Salmonowiczównos kapo.²⁰ 2014 m. šį paminklą gelbėję lenkų restauratoriai nustatė, kad metalinę skulptūrą bandant pavogti, ji smarkiai apgadinta.²¹ Istorikė, Vilniaus kapinių tyrinėtoja Vida Girininkienė apgailestavo, kad vos po keleto dienų, kai buvo kompleksiskai sutvarkyta kunigo, poeto, visuomenės veikėjo Juozapo Ambraziejaus-Ambrozevičiaus amžinojo poilsio vieta, kapų plėšikai pavogė metalinius stulpelius, todėl kapas vėl ėmė griūti.²²

2000–2004 m. Visuomeninė Rasų kapinių draugija atnaujino Pietraszkiewiczų šeimos kapavietę. Įrašai kapinių registracijos knygose rodo, kad čia palaidoti 8 žmonės, tarp jų ir filomatas, Adomo Mickevičiaus draugas Onufry's Pietraszkiewiczius, tačiau ant vieno iš antkapinių paminklų nebuvo jokio užrašo. Draugijai išspręsti šį galvosūkį padėjo Ana Parčevska, parašiusi laišką, kad po bevardžiu paminklu palaidoti jos seneliai Janas ir Tekla Pietraszkiewicziai. Užrašas buvo iškaltas ant metalinės plokštės, įmontuotos į

Išniekintas filantropo Juozapo Montvilos (Józef Montwiłł) paminklas Senujų Rasų kapinėse. 2001-05-30. Visuomeninės Rasų kapinių draugijos archyvas

granitą, bet ir ją, ir paminklo kryžių vandalai pavogė.²³

„Lobių ieškotojai“ braunasi net į kapų rūsius. Troczyńskių šeimos kapavietė, prieš ją užmūrijant 2007 m., atrodė itin makabriškai. Mirusieji buvo palaidoti metaliniuose karstuose, kuriuos vagys išardė ir dalimis išsinešė, kaulus tiesiog išmėtydami pakeliui.²⁴

Rasų kapinių pagrindinės koplyčios stogas, kuriam sutvarkyti 2008 m. Lietuvos kultūros ministerija skyrė 652 tūkstančius Lt, o Vilniaus miesto savivaldybė pridėjo dar 26 tūkstančius Lt, buvo uždenktas vario plokštėmis. Deja, vos nuėmus pastolius, varinės dangos per vieną naktį neliko nė ženklo...²⁵ Nuniokotos ir koplyčios grindys, nes jų plyšiuose buvo vario. Į vidų vagys nusileido virve, išdaužę stogo piramidės stiklą.²⁶

2019 m. lapkričio 1-ąją, Visų Šventųjų dieną, Lietuvos lenkų harcerių (skautų) sąjungos nariai per kasmetinę akciją „Atminties šviesa Rasoms“ pastebėjo, kad nuo gydytojo homeopato Eustachy'aus Wróblewskio antkapio dingo lentelė su išskilių raidžių inskripcija.²⁷ Visuomeninės Rasų kapinių draugijos pirmininko Darijušo Žiborto manymu, lentelė nuplėšta: „*Aiškiai matomos neseniai nukritusio tinko žymės. Jei lentelė būtų nukritusi dėl paminklo įtrūkimų, jos pritvirtinimo vietoje paminklo sienos būtų tamsios ir drėgnos. Matyt, vagis, nuplėšęs lentelę, nusprendė, kad ji nėra tokia vertinga, kaip tikėjosi, todėl numetė ją šalia paminklo.*“²⁸ Vrublevskių bibliotekos direktorius dr. Sigitas Narbutas tvirtino, kad Visų Šventųjų išvakarėse, kai bibliotekos darbuotojai tvarkė Rasų kapines ir Vrublevskių šeimos kapus, lentelė jau gulėjusi šalia. Šiaip ar taip, tikėtina, kad čia dar vienas įžūlus gobšių vandalų išpuolis.²⁹

Ypač didelį nerimą kelia **taktinis vandalizmas**, kurio svarbiausias tikslas – naikinti svetimą turtą, siekiant išprovokuoti tam tikrą reakciją. 2012 m. lapkričio mėnesį Jaroslavas Malinovskis (23 m.) ir Nerijus Janulevičius (24 m.) ant sienos prie Piłsudskio širdies ir jo motinos kapo pakabino audeklą su užrašu: „V. Tomaševski, nustok kenkti Lietuvai arba – tavo vieta čia!“ Po plakatu, šalia antkapinės plokštės buvo padėta dėžutė su užrašais „Atsargiai – bomba“, „Lenkai mirs“, „Kvieskit mentus“.³⁰ Jaunas chuliganas Malinovskis, sulaukytas policijos, teigė esantis lenkas, tačiau kitoks: „*Dar mokydamasis mokykloje gerbiau Lietuvą, savo šalį, dėl to manęs labai nemėgo lenkų moksleiviai, nes, būdamas lenkas, palaikiau lietuvius. Mokykloje lenkai visą laiką pyko ant lietuvių, mane kelis kartus buvo sumušę, tyčiojosi, todėl nutariau ir aš pajuokauti.*“ Vyras prisipažino tokiu būdu norėjęs atkreipti žiniasklaidos dėmesį, kad galėtų viešai išreikšti savo požiūrį. Sakė, kad nėra nusistatęs prieš Lenkijos maršalą, tik norėjęs pagąsdinti dabartinį jam nepatinkantį politiką.³¹ Panašus įvykis pasikartojė po penkerių metų, lenkams svarbių švenčių išvakarėse. Nenustatyti nusikaltėliai 2017 m. naktį iš balandžio 28-osios į 29-ąją ant tvoros, juosiančios

karių kapų kvartalą Rasų kapinėse, žaliais dažais užrašė: „Kai tau skauda, jautiesi gyvas“ ir „Svarbiausia yra suvokimas, kad mes kitokie“. Žaliais dažais ištepčiojo Piłsudskio širdies ir jo motinos kapo plokštę. Už jos atsirado užrašas „Kamanės“. Išpuolį pastebėjo kapus lankantys vilniečiai ir suvenyrų prekeiviai. Dalį užrašų nuvalė lenkų turistai.³² Visuomeninės Rasų kapinių draugijos pirmininkė Alicija Klimaševska lenkų žiniasklaidai Lietuvoje išsiuntė laišką „Kiek dar bus vandalizmo aktų?“ Jame rašė: „Kuo grindžiamas buvimas kitokiu? Ar tuo, kad negerbiama mirusiųjų amžinojo poilsio vieta, ar tuo, kad su panieka žvelgiama į kitos tautybės bendrapiliečius? Liūdna, kad jaunoji lietuvių nacionalistų karta nežino istorijos, nesistengia suprasti, kodėl ši vieta svarbi lenkams [...]. Kai kitą kartą norėsite paerzinti lenkus, patarčiau prieš tai pagalvoti, nes apsimesdami „patriotais“ pasirodote kaip kvailiai ir obskurantai.“³³

2020 m. gegužės 16 d. Rasų kapinių administracijos darbuotoja pranešė policijai, kad išniekintas lietuvių visuomenės veikėjo, Aušros – pirmojo laikraščio lietuvių kalba redaktoriaus, gydytojo ir vieno svarbiausių Lietuvos nepriklausomybės architektų Jono Basanavičiaus kapas. Atvykę policijos patruliai pamatė, kad antkapis, kurio dalį sudaro smėlis, yra išmindžiotas, apspjaudytas, sulaužytos ir išmėtytos žvakės.³⁴ Vandalai iki šiol nėra nustatyti, o jų motyvai visiškai nesuprantami. Toks bjaurus poelgis sukėlė nepasitenkinimo bangą, ypač tarp Lietuvos kultūrinių sluoksnių.

Ideologinis vandalizmas grindžiamas panašiu veikimo modeliu kaip ir taktinis, bandant juo išreikšti politinį protestą. 2012 m. naktį iš birželio 16-osios į 17-ąją oranžiniais dažais ant Piłsudskio širdies ir jo motinos

Išniekintas medicinos daktaro, politiko Jono Basanavičiaus kapas Senujų Rasų kapinėse. 2020-05-16. Ainis Gurevičius. Diena su Vilniaus policijos patruliais: pirmas iškvietimas – išniekintas Basanavičiaus kapas, delfi.lt

antkapio buvo nupiešti Gediminaičių stulpai. Vilniaus apygardos prokuratūra dėl antilenkiško išpuolio apkaltino narkomaną Vitalijų Celiką, ilgus metus gyvenusį vienoje Rasų koplyčioje. Įtariamasis kaltinimus neigė: „Patikinu, tai ne mano darbas. Daugelį metų gyvenu Rasų kapinėse. Mėgstu prižiūrėti kapus, bendrauti su turistais iš Lenkijos. Aš pats esu lenkas. Kam turėčiau dažyti šiuos stulpus, net nežinau, kaip jie atrodo ir ką reiškia. Niekada nepadaryčiau nieko panašaus, tai ne mano stilius. Neturiu tam laiko.“ Benamį gynė kapinėse dirbantys ir netoliese gyvenantys žmonės, prokuro-rų iškelta versija abejojo ir suvenyrų prekeivis, įsikūręs Rasų pašonėje. Sakė netikintis, kad narkomanas galėtų leisti pinigų dažams – juk jam kiekvienas centas svarbus. Prekiautojas atkreipė dėmesį, kad prieš incidentą po kapines slampinėjo grupė įtartinų jaunuolių, prisistačiusių kaip Dailės akademijos studentai.³⁵

Jau tapo tradicija, kad Vilniaus lenkų harceriai kasmet Visų Šventųjų dieną lenkų karių kapų kryžius apjuosia baltos ir raudonos spalvų juostomis. Tačiau 2018 m. lapkričio 1-osios vakare juostos dingo, dalis jų mėtėsi ant žemės tarp kryžių.³⁶ Vėlinių popietę 23-iojo

Vilniaus būrio *Niepokorne* harcerės iš naujo apjuosė kryžius nacionalinių spalvų juostomis,³⁷ kurias vandalai vėl nukabino lapkričio 3-iosios naktį arba rytą.³⁸

Piktybinis vandalizmas, kai naikinama iš pykties ar nusivylimo, dažnai painiojamas su vadinamuoju keršto vandalizmu. Riba tarp jų labai neryški, tad nelengva vandalų elgesį teisingai klasifikuoti.³⁹ Tikėtina, kad Aušros Vartų Dievo Motinos koplytėlės Senųjų Rasų kapinėse langai 2010 m. rugpjūčio pabaigoje buvo išdaužyti, išreiškiant (religinį?) nepasitenkinimą.⁴⁰ 2019 m. spalio 9 d. ankstų rytą į Naujųjų Rasų kapinių metalinę tvorą rėžėsi automobilis – ar tai buvo nelaimingas atsitikimas, ar tyčinis svetimo turto naikinimas, siekiant išreikšti pyktį,⁴¹ nenustatyta. Naujųjų Rasų kapinėse, kaip žinome, palaidoti lenkų ir lietuvių kariai, žuvę 1919–1920 m. kovose dėl Vilniaus. Įdomus sutapimas: tų metų vasarą fondas „Laisvė ir demokratija“ pagal Lenkijos Respublikos Kultūros ir nacionalinio paveldo ministerijos programą atnaujino lenkų karių antkapius. Laimė, per minėtą incidentą buvo apgadinti tik trys iš jų, Vilniaus savivaldybė greitai sutvarkė avarijos padarinius. Automobilį vairavusi 41 metų moteris buvo blaivi, ji nenukentėjo, tačiau įvykio aplinkybių paaiškinti neįstengė.⁴²

Išversti lietuvių ir lenkų karių antkapiai Naujųjų Rasų kapinėse. 1992. M. Skirmantienė, J. Varnauskas. *Nukentėję paminklai*. Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1994, p. 226

Keršto vandalizmu siekiama atsilyginti už tariamą skriaudą. 1990 m. pradžioje buvo išniekinta dešimtys antkapių Rasų kapinėse, iš katakombų išmėtyti Vilniaus seserų vizitiečių palaikai. Kaltininkai nenustatyti.⁴³ Po dvejų metų, 1992 m. kovo 31 d., neblaivūs paaugliai Artūras Gindželis ir Ričardas Pieško Naujųjų Rasų kapinėse nuvertė 8 lietuvių karių antkapius, 2 paminklus nežinomiems lenkų kariams, 2 antkapinius akmenis šiose kapinėse palaidotiems pasauliečiams.⁴⁴ Sunku nustatyti, ar tai buvo keršto, ar piktybinis vandalizmas. Trūksta duomenų, kokia piktadarių tautybė ir pažiūros. Tačiau gali būti, kad vandalai, veikiami komunistinės ideologijos, norėjo atkeršyti už „neteisybę“, pasikeitus šalies politinei sistemai, nes 1990 m. Kovo 11-ąją Lietuva paskelbė nepriklausomybę. Tuo laikotarpiu šalyje nustatyta nemažai panašių įvykių, priskirtinų keršto vandalizmui.⁴⁵

Rasų kapinės per trisdešimt Lietuvos nepriklausomybės metų dažnai tapdavo vandalų taikiniu. Anot Gražinos Drėmaitės, Adomo Mickevičiaus Lietuvos ir Lenkijos santykių rėmimo fondo pirmininkės, taip yra todėl, kad „*kapinių pastatams ir antkapiams prižiūrėti ir saugoti visada trūkdavo lėšų, nes tai neduoda apčiuopiamo pelno. O juk sutvarkytos kapinės liudija kultūros lygį, jaudina lankytojus, žadina emocijas. Deja, į panašius argumentus neatsižvelgiama, tad sunku yra gauti lėšų šiam tikslui.*“⁴⁶

XXI a. pradžioje net buvo kilusi keistoka idėja, kad reikėtų demontuoti vertingesnius Rasų antkapinius paminklus ir saugoti juos muziejuje. „*Galima numanyti, ką reikštų toks saugojimas. Nėra paminklo – nebūvo žmogaus*“, – sumanymui nepritarė Visuomeninės Rasų kapinių draugijos narė Halina Jotkiallo.⁴⁷

Kadangi Vilniaus miesto savivaldybė, seniūnija, Kultūros paveldo departamentas neskiria reikiamo finansavimo, visi kratosi atsakomybės dėl senojo nekropolio apsaugos. Rasų kapinių administracija buvo ir yra bejėgė kovoti su stiprėjančiu vandalizmu. Pavyzdžiui, Rasų kapinių prižiūrėtojui priklauso ne tik ši, bet ir Bernardinų kapinių, esančių už 2 km, teritorija. Tad sargas niekaip nepajėgia sužiūrėti, ar neketinama išniekinti naujų kapų.⁴⁸ Kapinių administracija XXI a. pirmojo dešimtmečio pradžio-

je prižiūrėti tvarkai Rasose įsigijo šunį, pavadintą taip, kaip ir Lietuvos greitojo reagavimo rinktinė – „Aras“. Taigi Aras kartu su sargu kasnakt saugodavo Rasas... Tik, deja, labiau teoriškai, negu praktiškai.⁴⁹

Vilniaus miesto savivaldybės Miesto ūkio departamento vadovas Juozas Gedvilas, 2009 m. žurnalistų paklaustas, kada bus suvaldytas nesiliaujantis Rasų niokojimas, vienareikšmiškai atsakė, kad kultūros vertybių apsauga jo departamentui nepriklauso, kapines prižiūrinti bendrovei „Aketonas“, kuri, laimėjusi konkursą, perėmė bendrovės „Rasų valda“ funkcijas, savivaldybė moka tik už priežiūrą – šienavimą, takų tvarkymą, šiukšlių išvežimą...⁵⁰ UAB „Aketonas“ direktorius Artūras Norko savo ruožtu tvirtino nieko negirdėjęs apie metalo vagystes Rasų kapinėse, pridūrė žinantis, kad kitur ši problema aktuali, tačiau Rasose nėra tiek daug metalinių elementų, kad jos taptų populiarios tarp vagiančių metalo laužą.⁵¹ Aiškino, kad 10,8 ha ploto kapinės yra nuolat saugomos – iki 21 valandos čia budi prižiūrėtojos, o naktį apsaugos paslaugas teikia įmonė „Ekskomisarų biuras“.⁵²

Atsainų policijos požiūrį į vandalizmą kapinėse lemia kita didžiulė problema – visuomenės abejingumas. Pasirodo, žmonės, gyvenantys netoli kapinių, vakarais ir naktimis dažnai girdi įtartinus bildesius, triukšmą, tačiau policijai nepraneša. Toks pasyvumas sudaro puikias sąlygas nusikaltimams.⁵³ Daugiausia pranešimų apie netinkamą elgesį kapinėse gaunama iš gidų ir tų visuomenės veikėjų, kurie stengiasi apsaugoti Rasas nuo naikinimo.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas kapinių barbarams yra gana atlaidus. Baudžiamoji atsakomybė už kapų išniekinimą taikoma tik nuo 16 metų. Maksimali bausmė, gresianti už vandalizmą kapinėse, net už palaikų išniekinimą – laisvės atėmimas iki trejų metų. Malinovskiui ir Janulevičiui už pasityčiojimą iš Piłsudskio širdies ir jo motinos kapo teismas skyrė neatlygintai dirbti visuomenės labui po 30 valandų per mėnesį. Kadangi Malinovskis padarė šį nusikaltimą, dar neišnykus ankstesniam teistumui, jam skirta bendra vienu metų ir 10 mėnesių laisvės atėmimo bausmė, kurios vykdymas atidėtas dvejiems metams. Tuo laikotarpiu chuliganas įpareigotas 60 valandų neatlygintai dirbti sveikatos priežiūros, globos, rūpybos arba kitose įstaigose.⁵⁴

Daugiausia vandalizmo aktų Rasų kapinėse 1990–2020 m. įvykdyta, siekiant pasipelnyti, kiek mažiau – bandant atkreipti dėmesį į savo pareikškimus arba iš keršto. Išsamesnį vaizdą susidarytume, pasitelkdami naujausius duomenis, tačiau tam reiktų išsamaus tyrimo. Šiaip ar taip, akivaizdu, kad Vilniaus valdžia neįstengia sustabdyti istorinių kapinių niokojimo. Ko gero, tą lemia finansinės priežastys. Žinoma, Vilniaus Rasos nėra visiškai apleistos, neprižiūrimos. Kapinių būklę stebi Visuomeninė Rasų kapinių draugija – informuoja visuomenę apie vandalų išpuolius, atnaujina dėl įvairių priežasčių apgriuvusius antkapinius paminklus, kreipiasi ne tik į Lietuvos, bet ir į Lenkijos institucijas, kad kapinių priežiūra pagerėtų, ir pan. Lenkijos Respublikos ambasada Lietuvoje draugijos prašymu pasirūpino įrengti stebėjimo sistemą prie maršalo Józefo Piłsudskio širdies ir jo motinos mauzoliejiaus.

Vilniaus miesto savivaldybės Kultūros paveldo apsaugos skyrius 2018 m. pavasarį pradėjo (nors ir smarkiai vėluodamas) įgyvendinti ilgai rengtą projektą „Vilniaus istorinių Rasų kapinių koplyčių, tvorų, atskirų paminklų tvarkyba“. Tam skirta daugiau kaip 2 mln. eurų Europos Sąjungos ir sostinės savivaldybės lėšų. Numatyta sutvarkyti 6 koplyčias, atnaujinti 341 prastos būklės paminklą, sutvarkyti takus, laiptus, apšvietimą, atnaujinti administracinę pastatą, kapinių tvorą.⁵⁵ Viešąjį tvarkybos darbų konkursą laimėjo UAB „Litcon“ ir UAB „Ekstra statyba“, nors nė viena neturi kvalifikuotų specialistų, galinčių konservuoti bei restauruoti paminklus. Statybos darbai didesnių abejonių nekėlė, tačiau Visuomeninė Rasų kapinių draugija turėjo pastabų, kad antkapių atnaujinimui naudojamos netinkamos medžiagos, nėra specialisto, kuris nuolatos prižiūrėtų konservavimo darbus. Abi firmos ignoravo visuomenininkų priekaištus. Todėl draugijos pirmininkas Darijušas Žibortas kreipėsi į Lenkijos nacionalinio kultūros paveldo užsienyje institutą „Polonika“ bei Lenkijos Respublikos Kultūros ir nacionalinio paveldo ministeriją, kad atsiųstų savo ekspertus. Jie keliskart lankėsi Vilniuje, įvertinę, kaip tvarkomos istorinės kapinės, pateikė konstruktyvią kritiką bei rekomendacijas.⁵⁶ Dėl kompetencijos stokos vadovaujant ir rengiant

iškilmingą 1863–1864 m. sukilimo dalyvių laidotuvių ceremoniją, Vilniaus miesto savivaldybės administracija neįvykdė įsipareigojimų per nustatytą terminą. Kapinėse atliktų konservavimo ir restauravimo darbų iki šių metų liepos mėnesio dar nebuvo įvertinusi speciali darbus prižiūrinti komisija. Tikėkimės, kilnūs tvarkybos užmojai netapo netyčiniu istorinių kapinių niokojimu... ■

¹ Jackiewicz M., Wileńska encyklopedia 1939–2005, *Ex Libris*, Warszawa. 2007, p. 98; 100.

² Piasecka-Kalecińska Z., Nastroje jesienne w Wilnie, *Gazeta Polska*. 1930, nr. 307, p. 5.

³ Rossa.lt, Z dziejów cmentarza, <http://rossa.lt/index.php/rossa-articles/8-dzieje>, [2020-01-10].

⁴ *Słowo Polesia*. 1934, nr. 63, p. 8.

⁵ *Gazeta Wileńska*. 1937, nr. 171, p. 4.

⁶ *Wieczorna Gazeta Wileńska*. 1935, nr. 45, p. 4.

⁷ Autorių kolektyvas. Cmentarz na Rossie w Wilnie: historia, sztuka, przyroda, Kraków. 2019, p. 157.

⁸ Čepaitienė R. Paveldosauga globaliajame pasaulyje, Vilnius: *Lietuvos istorijos institutas*. 2010, p. 85.

⁹ Rasų kapinėse ant Vileišių memorialo vandalai vėl užrašė nežinia ką reiškiantį žodį „Mabė“, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuskaltimair-nelaimes/rasu-kapinese-ant-vileisiu-memorialo-vandalai-vel-uzrase-nezinia-ka-reiskianti-zodi-mabe-59-380738>, [2013-10-28].

¹⁰ Lapienytė J., Kapinių niokojimas – tyčiojimas iš mirties ar tik „nekaltas dukimas“? www.cosmopolitan.lt/it/ivaizdis/g-26976-kapiniu-niokojimas-tyciojimas-is-mirties-ar-tik-nekaltas-dukimas-foto, [2008-06-26].

¹¹ Gedris E., Cmentarz na Rossie ofiarą złodziei złomu, <https://kurierwilenski.lt/2010/09/02/cmentarz-na-rossie-ofiara-zlodziei-zlom/>, [2010-09-02].

¹² Gładkowska H., Kolejny akt wandalizmu, *Kurier Wileński*. 2003, nr. 58, p. 1–2.

¹³ Autorių kolektyvas. Cmentarz na Rossie w Wilnie... p. 487–488.

¹⁴ Cmentarz na Rossie w Wilnie. Badania inwentaryzacyjne w latach 2013–2016, <http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5392>, [2020-05-24].

¹⁵ Marczyk K., Ziniewicz S., Mały leksykon wileńskiej Rossy, Wilno. 1998, p. 17–18.

¹⁶ Małachowicz E., Cmentarz na Rossie w Wilnie, Wrocław-Warszawa-Kraków. 1993, p. 253.

¹⁷ Mikulewicz I., Cmentarz umiera śmiercią naturalną, www.tygodnik.lt/200931/bliska5.html, [2009-06-30].

¹⁸ Visuomeninės Rasų kapinių draugijos garbės pirmininkės Alicijos Marijos Klimaševskos žodinė informacija [2020-02-10].

¹⁹ Klimaszewska A., Zawdzięczając ludziom o dobrych sercach, <https://kurierwilenski.lt/2010/10/27/zawdzieczajac-ludziom-o-dobrych-sercach/>, [2010-10-27].

²⁰ Įtrūkus Izos Salmonovičuvnos paminklo cokoliui, Visuomeninės Rasų kapinių draugijos prašymu restauravimo darbus atliko 2014 m. specialistai iš Lenkijos. Kapas uždengtas jį vientisa betono plokšte. // Klimaszewska A. M., Społeczny Komitet Opieki nad Starą Rossą, Wilno. 2015, p. 48–49.

²¹ Czarny Anioł uratowany, <http://www.wilnoteka.lt/artykul/czarny-anioł-uratowany-z-wideo>, [2014-10-10].

²² Sytas A., Rasų kapinių draugijos pirmininkė: „Man, kaip lietuvei, yra gėda“, <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2012/06/18/news/rasu-kapiniu-globos-draugijos-pirmininke-man-kaip-lietuvei-yra-geda-5268335/>, [2012-03-19].

²³ Klimaszewska A. M. Społeczny Komitet Opieki nad Starą Rossą, Wilno. 2015, p. 41–42.

²⁴ Groby rodziny Troczyńskich, <http://rossa.lt/archiwum/index.php/pomniki?view=entry&id=5>, [2011-02-19].

²⁵ Mikulewicz I., Cmentarz umiera śmiercią naturalną, www.tygodnik.lt/200931/bliska5.html, [2009-06-30].

²⁶ Lapienytė J., Kapinių niokojimas – tyčiojimas iš mirties...

²⁷ Akt wandalizmu na Rossie – z nagrobka skradziono tablicę, <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/akt-wandalizmu-na-rossie-z-nagrobka-skradziono-tablice/>, [2019-11-02].

²⁸ Visuomeninės Rasų kapinių draugijos pirmininko Darijušo Žiborto žodinė informacija [2019-11-02].

²⁹ Odnalazła się tablica nagrobna Eustachego Wróblewskiego, www.wilnoteka.lt/artykul/kolejna-profancja-mauzoleum-marszalka-na-rossie, [2012-11-25].

³⁰ Kolejna profanacja Mauzoleum Marszałka na Rossie, <http://www.wilnoteka.lt/artykul/kolejna-profancja-mauzoleum-marszalka-na-rossie>, [2012-11-25].

³¹ Kurmelis P., Kapų vandalai baudžiami tik simboliškai, www.valstietis.lt/naujienos/salyje/kapu-vandalai-baudziami-tik-simboliskai, [2016-08-29].

³² Kolejny atak wandalizmu na Rossie, <http://www.wilnoteka.lt/artykul/kolejny-atak-wandalizmu-na-rossie-wideo>, [2017-04-29].

³³ Klimaszewska A., Ile jeszcze aktów wandalizmu?, <http://rossa.lt/archiwum/index.php/component/content/article/2-uncategorised/120-ile-jeszcze-aktow-wandalizmu>, [2017-04-29].

³⁴ Gurevičius A., Diena su Vilniaus policijos patruliais: pirmas iškvietimas – išniekintas Basanavičiaus kapas, <https://www.delfi.lt/news/daily/crime/diena-su-vilniaus-policijos-patruliais-pirmas-iskvietimas-isnisiekintas-basana-viciaus-kapas.d?id=84301791>, [2020-05-16].

³⁵ Adamowicz H., Ustalono podejzranego o namalowanie „Słupów Giedymina“ na cmentarzu Rossa, <https://kurierwilenski.lt/2012/07/03/ustalono-podejzrane>

go-o-namalowanie-slpow-giedymina-na-cmentarzu-rossa/, [2012-07-03].

- ³⁶ Z nagrobków polskich żołnierzy zniknęły biało-czerwone szarfy, <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/z-nagrobkow-polskich-zolnierzy-zniknely-bialo-czerwone-wstegi/>, [2018-11-01].
- ³⁷ Harcerki ponownie zawiesiły biało-czerwone szarfy na Nowej Rossie, <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/harcerki-ponownie-zawiesily-bialo-czerwone-szarfy-na-nowej-rossie/>, [2018-11-02].
- ³⁸ Radczenko A., Akcja wandali. Ponownie zniknęły biało-czerwone wstęgi na Nowej Rossie, <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/akcja-wandali-ponownie-zniknely-bialo-czerwone-wstegi-na-nowej-rossie/>, [2018-11-03].
- ³⁹ Szumkowski Ł., Tomczyk A., Sztuka jako prowokacja. Akty wandalizmu wobec dzieł sztuki. Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego, Olsztyn. 2015, p. 153.
- ⁴⁰ Gedris E., Cmentarz na Rossie ofiarą złodziei złomu...
- ⁴¹ Zniszczone groby polskich żołnierzy na Nowej Rossie, <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/zniszczone-groby-polskich-zolnierzy-na-nowej-rossie/>, [2019-10-09].
- ⁴² Avarija Vilniuje: Sukilėlių gatvėje automobilis įlėkė į kapines, išvertė antkapius, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/1015109/avarija-vilniuje-sukileliu-gatveje-automobilis-ileke-i-kapines-isverte-antkapius>, [2019-10-09].
- ⁴³ Ciechanowicz J., O niszczaniu polskości na kresach wschodnich, „Panorama“ Chicago, 1990 m. liepos 7 d., <http://kronikahistoryczne.blogspot.com/2019/02/scorpionomachia-cz-3-polemiki-o-kwestii.html>, data dostępu, [1990-09-07].
- ⁴⁴ Skirmantienė M., Varnauskas J. Nukentėję paminklai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1994, p. 225–226.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 3–237.
- ⁴⁶ Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810–2010, Vilnius: *Versus aureus*. 2010, p. 55.
- ⁴⁷ Jotkiało H., Opiekunowie i niszczyciele, *Magazyn Wileński*. 2003, nr. 4, p. 1.
- ⁴⁸ Lapienytė J., Kapinių niokojimas-tyčiojimas iš mirties...
- ⁴⁹ Kamczycka H., Wileńska Rossa w artykułach prasowych po 1989 roku, *Media-Kultura-Komunikacja Społeczna*. 2006, nr. 2, p. 31.
- ⁵⁰ Mikulewicz I., Cmentarz umiera śmiercią naturalną, www.tygodnik.lt/200931/bliska5.html, [2009-06-30].
- ⁵¹ Gedris E., Cmentarz na Rossie ofiarą złomu...
- ⁵² Ten pat.
- ⁵³ Kurmelis P., Kapų vandalai baudžiami tik simboliškai...
- ⁵⁴ Ten pat.
- ⁵⁵ Rozpoczęły się prace renowacyjne na Rossie, <http://l24.lt/pl/spoleczenstwo/item/236057-rozpoczely-sie-prace-renowacyjne-na-rossie>, [2018-03-12].
- ⁵⁶ Polscy eksperci przekazali władzom Wilna raport dotyczący Cmentarza na Rossie, <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/polscy-eksperci-przekazali-wladzom-wilna-raport-dotyczacy-cmentarza-na-rossie/>, [2019-02-14].

Kazys SAJA

JUOS ŠIEK TIEK PAŽINOJAU

Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė

Aš anksti pradėjau rašyti. Naivokos, vėliau satyrinės mano komedijos buvo vaidinamos teatruose, tad studijuodamas Pedagoginio instituto antrame kurse buvau priimtas į Rašytojų sąjungą. Ketvirtame kurse net gavau kambarį šios sąjungos rūmų palėpėje.

Kartą sutikau Sofiją Čiurlionienę, į Rašytojų sąjungą atvykusią su kažkokiu reikalu (greičiausiai dėl savo prieškarinės pjesės „Pinigėliai“). Pergalės žurnale neseniai buvau skaitęs šmaikščius, sąmojingus jos prisiminimus „Žemaitiški pasipasakojimai“. Kai žemaičiuodamas juos pagyriau, Čiurlionienė paklausė, iš kokios balos esu, jei pavardė tokia nežemaitiška. Atsaciau, kad nuo Pasvalio, bet užaugau netoli Plungės. Šiek tiek labiau manim susidomėjusi, rašytoja pasiūlė palydėti ją iki Literatūros ir tautosakos instituto Antakalnyje.

Džiaugiausi radęs progą ką nors daugiau sužinoti apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį. Įstabius jo

paveikslus mačiau muziejuje, bet tai šen, tai ten pasigirdavo keistų priekaištų, neva Čiurlionis pernelyg nugrimzdęs į romantizmą, atitolęs nuo lietuvių liaudies. Liežuvauta, kad jis – šizofrenikas, gal net sifilitikas. Apie tai ne sykį kalbėjom su dailininku Vytautu Valium, kuris piktinosi, kad tokius pliauškalus skleisdžia net kai kurie Dailės instituto dėstytojai.

Iki šiol stebiuosi – Čiurlionienė nė kiek nesupyko, kai aš išdėdžiau tuos ne sykį girdėtus gaudus. Nuosirdžiai ėmė pasakoti, kokį matė Kostuką paskutinį kartą. Grįžusi iš Lenkijos jautėsi tokia išvargusi (tada ji laukėsi Danutės), tokia išsekinta, kad Vilniuje nebesusigaudė, kur jos gatvė, net namai, kuriuose gyveno.

O Kostuką paskutiniaisiais metais buvo apėmęs kažkoks apsėdimas:

– Kartu kur nors einame, šnekam apie paveikslus, apie muziką, apie savo bėdas, ir staiga pasipainioja koks nors medis... Mums jis nekliūva, bet Kostas, nutraukęs visas kalbas, apeina jį ratu. Ir vieną, ir kitą medį... Klausiu, kam jam šito reikia. Gal jis teisus sakydamas, kad mes, net kurdami meną, nežinom, kodėl vieną ar kitą veiksmą darome vienaip, o ne kitaip.

Prasitariau, kad labai norėčiau turėti nors visai mažą Čiurlionio paveikslo atspaudėlį (dailininko paveikslų albumas dar nebuvo išleistas).

– Atvažiuok į Kauną, aplankyk mane. Aš tau dovanosiu, – pažadėjo Čiurlionienė.

Nenuvažiauvau. Drovėjausi, be to, buvau „užganėdintas“ ir to ponios Sofijos pasakojimo.

Jonas Mekas

Nuotykiškai Amerikoje 1967 m. pabaigoje prasidėjo nuo to, kad Niujorko oro uoste manęs niekas nepasitiko. Kitų gal dvidešimties, gal ir daugiau per Maskvą atskridusių lietuvių laukė išsiilgę tautiečiai. Visi glėbesčiuojasi, verkia, bučiuojasi, o Aldonos Liobytės giminių, žadėjusių pasitikti mane, nėra. Gal neatpažįsta pagal atsiųstas nuotraukas?

Užlipau ant kažkokios pakylės ir garsiai sušukau:

– Ar manęs niekas nenorėtų pabučiuoti?!

Priėjo viena maloni moteris, apkabino ir pabučiavo į abu skruostus.

– Jūs – ponias Skeivienė? – nudžiugęs paklausiau.

– Ne, tokios net nepažįstu. Mes čia savo mamą pasitikom.

Savus užjaučianti lietuvė paskambino Skeiviams, kurie telegramą, pranešančią apie mano atvykimą, gavo tikrai kitą dieną.

Apsistojęs Skeivių šeimoje paskambinau broliui. Buvo praėję beveik dvidešimt penkeri metai nuo tada, kai mudviem teko išsiskirti. Dabar susijaudinę girdėjom tik vienas kito balsą, o žodžių prasmė skendo tartum Lėvens vandeny priė mūsų gimtųjų namų. Galiausiai supratau – iki Kalėdų brolis su žmona bus labai užimti darbe. Apolinaras tikino, kad daugelis tautiečių norėtų su manim susitikti, siūlė naudotis proga.

Viskas panašiai ir susiklostė. Veikloji Žiugždienė, kuri su savo vyru Robertu sukiojosi Niujorke, supažindino mane su broliais Mekais. Apie Joną Meką, poetą, filmų kūrėją, buvau šį tą girdėjęs jau ir Lietuvoje. O jo brolis Adolfas, mums susitikus, pareiškė (su amerikonišku akcentu):

– *Well*, aš nesu lietuvis, tokiu savęs jau nelaikau.

– O koku tada? – pasidomėjau.

– Aš – pasaulio pilietis. Pasaulio! – pabrėžė.

– Argi lietuviybė kam nors kliudo taip pasivadinti? – nusistebėjau.

Adolfas nepanoro man to aiškinti. O jo brolis Jonas, Niujorke įkūręs „Filmininkų kooperatyvą“, suteikdavo galimybę kasdien pamatyti kokį nors savo filmą. „Lost, lost, lost“, „Medžių ginklai“, „Kalėjimas“... Pastarasis buvo *La Mamma* spektaklio montažas ir padarė man patį didžiausią įspūdį. Iš „Medžių ginklų“, nukreiptų prieš karą Vietname, prisimenu netikėtą vieno demonstranto plakatą: „Linkėjimų ten, Semeliškėse!“

„Semeliškių idilės“ ir Vytės Nemunėlio „Meškiukas Rudnosiukas“ buvo vienintelės knygos, kurių Maskvos oro uoste nekonfiskavo saugumiečiai. Man buvo labai gaila Mariaus Katiliškio, Kazio Bradūno, Algirdo Landsbergio, Kosto Ostrausko dovanotų knygų su maloniomis dedikacijomis. Filosofas Gir-

nius net norėjo, kad perskaitęs jo studiją „Žmogus be Dievo“ nors trumpai išdėstyčiau savo nuomonę.

Jonas Mekas prašė, kad „Idiles“ perduočiau jo motinai. Jau turėjau automobilį, todėl vieną dieną, aplankęs tėvų kapus prie Pasvalio, nusprendžiau pasukti Biržų link – paieškosiu Semeliškių. Radau apnykusį kaimą ir sodybą, kurioje šeiminkavo Mekų mama, iš veido ir pagal būdą labai panaši į sūnų Joną.

Pasodinusi mane galustalėj, paprašė, kad iš tų „Idilių“ šiek tiek paskaityčiau. Klausėsi, jaudinosi ir mano gimtąja tarpe vis kartojo:

– Kaip jis viską atamena... Viską, viską.

Taip visą poemą ir perskaičiau. Netrukus apie savo apsilankymą Semeliškėse parašiau Jonui Mekui. O jis savo poetiškame, šiek tiek gal net perdėtame padėkos laiške užsiminė, kad esu jau penktas žmogus, kuriam jis dovanojo savo pirmąją knygą, prašydamas perduoti ją Mamai.

Apie sūnų Adolfą ji manęs kažkodėl nieko neklausė. Gal šis neįrodė, kad irgi viską atamena?

Marius Katiliškis

Iki Kalėdų dar buvo geras trūkis, kaip sako žemaičiai. Taigi turėjau laiko apsilankyti Čikagoje, kur mane kvietė tautiečiai, vienijami *Šviesos–Santaros*. Apsigyvenau pas Almą ir Valdą Adamkus, kurie turėjo savo būstą lietuvių pamėgtame Market Parke.

Netrukus atsidūriau ypač gausioj santarininkų kompanijoj – ilgokam laikui į Kolumbiją buvo išlydimas daugeliui artimas, veiklus bičiulis Raimondas Mieželis. Šiek tiek pasigirsiu, kad čia užteko dėmesio ir man. Kai kurios ponios stebėjosi, kodėl aš, turėdamas brolių Kalifornijoje, ketinu grįžti į okupuotą Lietuvą. Amerikoje per savaitę uždirbčiau tiek, kiek ten daugelis neuždirba per metus...

Tada prabilo iki tol tylėjęs Marius Katiliškis:

– Kazimierai, parodyk jiems savo rankas. Tegu pamatys tavo delnus.

Aš ištiesiau, parodžiau...

– O dabar pažiūrėkit į mano.

Katiliškis tuo metu dirbo metalo fabrike. Jo žmona, poetė Liūnė Sutema – kažkas man sakė – turėjo

vargo su neįgaliu vaiku. Jos tame susibūrimo nebuvo. Sutemą pamačiau tik po daugelio metų.

Tą atmintiną vakarą Katiliškis bene vienintelis domėjosi rašytojų gyvenimu ir kūryba Lietuvoj. Sakė neseniai perskaitęs Jono Avyžiaus romaną „Sodybų tuštėjimo metas“. Prašė perduoti autoriui linkėjimų ir vieną pastabą. Romano pabaigoje herojus ražienoje pamato išpaustas javų sėjėjo ir mažesnes biržytojo (žymėtojo) berniuko pėdas. Kaip jos galėjo ten išlikti, jeigu pasėtus javus reikia apakėti?

Kai grįžęs Avyžiui visa tai pasakiau, autorius šiek tiek sutriko ir pažadėjo, kad kitam knygos leidimui sukurs kitokią pabaigą.

Po trylikos metų vėl gavau leidimą aplankyti brolių. Šį sykį (1980) pakeliui Čikagoje apsigyvenau pas Pranutę ir Liūtą Mockūnus. Jiems buvo pavesta nuvežti ir įteikti Katiliškiui *Santaros–Šviesos* federacijos suaukotą paramą. Tada dar nežinojau, kad Katiliškis dėl cukraligės prarado abi kojas.

Iš kaimo kilę Katiliškiai į Market Parką nesiveržė. Įsikūrė Lemonte, Čikagos priemiestyje. Katiliškis pasistatė namą, atsirado erdvės keliems medžiams, buvo mažiau triukšmo, daugiau ramybės.

(Čia, užuot patylėjęs, pasamprotausiu, kad Katiliškienei, Zinai Nagytei, nereikėjo įsiteigti sau tokio tamsaus slapyvardžio. Man ji tiek vidumi, tiek išore tada atrodė gerokai apsiniaukusi...)

Katiliškį radome sėdintį po medžiu invalido vežimėlyje. Apie mūsų atvykimą jis tikriausiai žinojo, todėl nei stebėjosi, nei džiaugėsi.

– Tai čia, vadinasi, man... – pratarė iš Liūto rankų imdamas voką. – Ką gi, belieka pasakyti ačiū.

Aš perdaviau jam Avyžiaus linkėjimus ir padėką. Pasakiau, kad Lietuvoj išleistas Katiliškio romanai „Miškais ateina ruduo“ buvo bereginti išpirktas. Daug kas tikėjosi, kad „Tėviškės“ draugija pakvies patį autorių, leidykla būtų perdavusi jam priklausantį honorarą, kuris pas mus išmokamas tik rubliais. Bet paskui kažkas paleido galvą, esą rašytojas – buvęs baltaraištis, gal prisidėjęs net prie žydų genocido.

Čia jau Katiliškis, nors ir neturėdamas kojų, stojosi, kaip sakoma, piestu. Taip, jis simpatizavo Kauno suki-

lėliams, kurie, prasidėjus karui, savo jėgomis išvarė iš miesto bolševikus. Tai buvo LLA (Lietuvos laisvės armija), kuri tikėjosi iškovoti bent jau šiokią tokią šalies autonomiją. Kai dalis tų kovotojų vėliau prisidėjo prie žydų naikinimo, Katiliškis nuo jų atitolo ir įsidarbino Pasvalio bibliotekoj. Tik vokiečiams traukiantis iš Lietuvos, įstojo į Tėvynės apsaugos rinktinę, dalyvavo kautynėse prie Sedos.

Katiliškis, tai prisimindamas, pasakojo apie anuos laikus su visomis, kad ir nelinksmomis detalėmis, lyg būtų kalbėjęs su savo knygos skaitytojais Lietuvoje, kurios jau niekada nebepamatys.

Tarsi užbėgdama liūdniausiai temai už akių, mus pašaukė Liūnė Sutema:

– Aš jums esu ši tą paruošus pavėsinėj. Ten galėsite baigti pokalbį...

Juozas Miltinis

Po visą mėnesį trukusio teatralų suvažiavimo Pamaskvėje mes, keturi Lietuvos atstovai, Baltarusijos stotyje sėdome į traukinį. Juozas Miltinis, Irena Bučienė ir aš patekome į tą pačią kupė. Dalia Tamulevičiūtė su kažkokiu vyru (gal su Stalino vaikaičiu, kaip žmonės plepėjo) ilgokai vaikščiojo po peroną ir veikiausiai įsėdo į kitą vagoną.

Užsisakę arbatos, šiek tiek pakalbėjome apie netikusį, nežinia kam reikalingą Maskvos seminarą ir grįžom prie savo reikalų. Režisieriui Miltiniui pasiūliau improvizuotą pokalbį su tariamu žurnalistu, kuriam parūpo, kas vyksta Panevėžyje. Miltinis sutiko, bet su sąlyga, jei čia dalyvaus koks nors rimtas psichiatras ar psichologas. Aš patikinau, kad „žurnalisto“ klausimai bus vien apie plačiai garsėjantį Miltinio teatrą.

– Tada prašom, galite klausti.

Traukinys pajudėjo.

– Daugelis žiūrovų stebisi, kodėl naujuose panevėžiečių spektakliuose nebemato jūsų išugdytų scenos meistrų. Silpnokos pjesės, silpnoki aktoriai.

– Jaunam suvaidinti seną, patyrusį žmogų yra menas. Bet jei senis vaidina jauną, tai tiesiog patologija. Meną reikia ugdyti, tobulinti, o patologiją gydyti.

– Bet pjesėse būna skirtingų veikėjų. Jaunų, senų, vidutinio amžiaus. Vienur tikėtų Banionis, o kitur – jo sūnus.

Miltinis po netrumpos pauzės nusprendė atskleisti tikrąją priežastį:

– Tie visi banioniai, masiuliai, babkauskai, karkos, nusipelnę artistai, kuriuos išugdžiau, vienas malasi vienoj, kitas kitoj kino studijoj... Kai man reikia, jų nebesugaudau. Todėl aš kaip tas karalius iš Mato evangelijos žinau, kad mano pokylyje jie nedalyvaus. Turiu rinktis žmones iš gatvės, o!..

– Kodėl jūs, subrandinęs tiek daug įdomių aktorių, nepabandėte išugdyti savo mokinio, kuris galėtų būti režisierius?

– Mūsų laikais tai neįmanoma. Ilgokai stažuoėtis Paryžiuje, paskui dar Londone...

– Bet argi neužtektų ir to, ką ten išmokote jūs, juk dar nuo savęs daug pridėjote. Jau nekalbant apie kokią nors Leningrado ar Maskvos konservatoriją.

Miltinis vėl kiek patylėjo, gal svarstė, ar verta būti atviram. Tada paklausė:

– O kaip mokinys, žengdamas savo keliu, atsidėkoja mokytojui?

Pats tuojau pat atsakė:

– Paniekina, apdergia ir išduoda.

Jo žodžiai nustebino, juk Panevėžy ėmėsi režisuoti ir Vaclovas Blėdis, labai artimas Miltinio draugas... Bet man rūpėjo dar vienas klausimas:

– Kodėl pastaruoju metu Panevėžyje pastatyti bent keli ne itin brandūs veikalai: Skliutausko, Josadės, Laurinčiuko, Salynskio...

– Klausyk, Saja... Skliutauskas po savo premjeros man padovanojo nuostabų kavos servizą. O tu ar bent padėkojai?

Norėjau paprieštarauti, kad mano „Devynbėdžius“ režisavo ne Miltinis, o Blėdis, bet patylėjau. Šiaip ar taip, Miltinio atsakymai mudviem su Bučiene buvo daug įdomesni už paskaitas, girdėtas Maskvos seminare...

Juozas Baltušis

Apie LSSR Rašytojų sąjungos pirmininkus net per Maskvą buvo atėjęs toks anekdotas. Vilnietis rašytojas savo

kolegai rusui sako:

– Rimčiausias mūsų pirmininkas buvo Antanas Venclova.

– O Mieželaitis?

– Eduardas irgi nieko sau.

– O dabartinis Bieliauskas?

– Alfonsas viską sau.

Mieželaičiui pirmininkaujant, tapau kandidatu į Rašytojų sąjungos valdybą. Buvau kviečiamas į posėdžius, tačiau balso teisės neturėjau. Atsisėsdavau ne prie ilgo posėdžių stalo, bet pasienyje po palme.

Per vieną posėdį, kai liko tik neesminiai, papildomi klausimai, Mieželaitis perskaitė ilgoką Jono Šukio laišką. Mat naujasis *Vagos* leidyklos vyr. redaktorius Kazys Ambrasas, gavęs buvusio politinio kalinio lyg ir neprastą novelių rinktinę, pageidavo, kad prieškarinis prozininkas po ilgos pertraukos prisistatytų dabartinei rašytojų bendruomenei.

Vaikystėj, vokiečių okupacijos metais, buvau skaitęs Šukio romaną „Komunistas“ ir stebėjaisi, su kokia užuojauta autorius pavaizdavo teisybės ieškantį kaimietį Juozelį, suviliotą bolševikų. Žurnale *Sodyba* buvo išspausdinti du ar trys Šukio apsakymai.

Dabar paaiškėjo, kad dėl tų apsakymų Šukys buvo nuteistas dešimčiai metų, į Lietuvą grįžo po aštuonerių. Jau niekam nežinomas, rašytojas vertėsi labai sunkiai. Didžiausia Šukio kaltė buvo tai, kad po karo jis neįstengė kurti prosovietinių liaupsių. Kad nebūtų priskirtas tyleniams, irgi keliantiems įtarią, perrašė tuos *Sodyboje* išspausdintus apsakymus, šį tą pakeisdamas. Jie buvo išspausdinti *Pergalėje*, o šio žurnalo vyriausiasis redaktorius tada buvo Juozas Baltušis. Būtų nė šuo nesulojęs, jeigu ne budrusis Genrikas Zimanas.

Dabar Šukys savo pasiaiškinimo laiške Mieželaičiui pateikė pavyzdžių, kad žinomi kompozitoriai, tapytojai, rašytojai, praėjus kuriam laikui, irgi perkurdavo savo kūrinčius. Taigi klysti žmogiška.

Mieželaitis tam pritarė. Aštuonerių metų įkalinimo baismė už tris suaktualintus apsakymus – daugiau negu pakankama:

– Šukys yra prisikentėjęs ir tarpukario Lietuvoj nuo buržuazinės cenzūros, kuri reikalavo taisyti romaną

„Komunistas“. Mums belieka Šukiui palinkėti sėkmės.

Valdyba pritarė, rodos, vieningai.

Bet pakėlė ranką Baltušis ir, gavęs žodį, ėmė niauzgėti:
– Aš, draugai, tą žmogų pažįstu. Prieš karą, kai dirbau spaustuvėj, savo romaną „Komunistas“ jis taisė ir nutaisė, kaip to pageidavo cenzūra. Pasikeis tarybų valdžia, jis ir šitą knygą perrašys.

Čia jau aš nebeiškenčiau, lindėdamas po žalia palme. Garsiai paklausiau:

– Ar yra tokia perspektyva?

– Ką? – Baltušis pridėjo delną prie geriau girdinčios ausies.

– Ar yra tokia perspektyva, kad pasikeis tarybų valdžia?

Visa valdyba garsiai ir smagiai nusikvatojo. Tą juoką sukėlusio klausimo Baltušis niekada man neatleido. Bet svarbiausia ne tai. Kai reikėjo balsuoti, ar galima išleisti Šukio rinktinę, Baltušis buvo prieš, o visi kiti susilaikė.

Praėjus kuriam laikui, jau Alfonso Bieliausko „epochoj“, sutikau Lenino (dabar Lukiškių) aikštėj vaikštinėjančią Juliją Būtėną, bene kruopščiausią senosios kartos literatūros istoriką. Paklausiau, ar jis pažinojo prozininką Šukį, nuteistą Stalino laikais.

– Puikiai pažinojau! Kai leidykla atmetė jo apsakymų knygą, patariau, kad „pasikloniotų“ pačiam Baltušiu. Nunešk, sakau, butelį gero konjako, bet nei per anksti, nei per vėlai, kad Baltušis jau būtų spėjęs išsi-miegoti ir dar neįnikęs į savo popierius.

– Šukys paklaūsė?

– O kur žmogui dėtis... Už paskutinius pinigus nupirko butelį, nuėjo, o grįžęs priblokštas man pasakojo, kaip Baltušis, apsivilkęs chalatu, pasitiko svečią tarpdury ir apsimetė, kad jo nepažįsta. „Kas, kas? Šukys?.. Lauk! Lauk! Lauk!“ Kaip šunį išvarė.

Kodėl taip nežmoniškai? Baltušis tikriausiai negalėjo Šukiui atleisti, kad turėjo nemalonumų, *Pergalėje* išspausdinęs kelis „perdirbtus“ jo apsakymus, o po daugelio metų buvo dar ir išjuoktas Rašytojų sąjungos valdyboje. ■

2020

Virgilijus ČEPAITIS

TREČDALIS GYVENIMO

Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar*

Skiriu Kovo Vienuoliktajai

Signatarai

Net ir naujoji valdžia pagaliau suprato, kad reikia kuo nors pagrįsti savo legitimumą – Seimas priėmė Signatarų įstatymą. Gerai, kad Kovo Vienuoliktąją privertėme komunistus balsuoti už Nepriklausomybės Aktą.

„1993-10-16

Aptikau, kad nuleistos dvi priekinės „žigulio“ padangos ir pavogti 5 maišai su šieniu, kurį atvežiau apdengti bulvėms (Auksės brolis leido jas laikyti savo sodo namelio rūsy).

Šiaip jaučiamas tam tikras suaktyvėjimas. Praeitą ketvirtadienį „Tiltų“ laidoj apie signatarus Juozaitis paklausė, ar ir Virgilijus Čepaitis yra signataras, o Šepetys atsakė, kad man išrašytas pažymėjimas, paskirtas ženkliukas. Oželytė pareiškė niekad o niekad sau nedovanosianti, kad manęs tada negynė. Ji jau gavo niuksą – šiandien Tiesoj parašyta, kad signatarė paėmė lengvatinį kreditą iš Lietuvos banko...“

Vis dar važinėju į Kauną. Paaiškéjo, kad jaunieji literatai, suburti „Skomanto“ knygoms rašyti, nors ir stengiasi, deja, nesugeba kurti charakterių, plėtoti siužeto. Turbūt reikės autorių ieškoti tarp profesionalų, jau išleidusių knygas. Bet kaip juos įtikinti,

* Tęsinys iš KB nr. 1/2, nr. 3, nr. 4, nr. 5, nr. 6

kad imtųsi tokio, kaip anksčiau sakydavo, „literatūros vergų“ darbo? Pats pagaliau baigiau ir išsiunčiau Elonai Vaišnienei straipsnį „Moralės žlugimas: Lietuvos pavyzdys“ (*Breakdown of Ethics: Lithuanian Case*). Greičiausiai žurnalui mano tekstas netiks. Šiaip panašu į knygos apmatus.

„1993-11-27

Skambino Elona, kad skubiai reikia „Etikų“ patikros, persiuntusi į Vilnių kažkokiam RIMPASYS. Kai intensyviai ėmiau jo ieškoti, telefonas išsijungė (gal buvo išjungtas) iki gilios nakties. Ryte paaiškéjo (Kaune gavau elektroninį laišką), kad galiu neskubėti, nes žurnalas mano straipsnį perkėlė į kitą numerį. Elona, kai skambino, sakė, kad reikia parašyti dar ir smogiamąją pabaigą. Jei kas klausėsi, galėjo įtarti, gal padarysiu kažkokį pareiškimą.“

JAV žurnale straipsnis apie naujovišką lietuvių moralę taip ir nepasirodė, tačiau jį rašydamas supratau, kad kur kas svarbiau išleisti knygą apie Sąjūdį. Juk buvau prie pat jo ištakų. Nors dabartinė valdžia tęsia LSSR „tradicijas“, nepriklausoma Lietuva gal kada nors vis tiek grįš prie vizijų, kurias puoselėjome Atgimimo laikais. Dienoraštį pradėjau rašyti tik 1989-ųjų rudenį, todėl reikėjo skubiai pasitikslinti, ką dar pamenu. Tai nebuvo sunku, nes žinojau, kur kokio dokumento ieškoti. Knygą rašiau ranka, kompiuterį turėjau tik darbui Kaune.

„1993-11-23

Nuėjau į Seimą ir pasiėmiau signataro pažymėjimą. Seniūno padėjėjas Valys paprašė, kad pasirašyčiau AT deputatų knygoje. Gretimame puslapyje pamačiau Audriaus Butkevičiaus įrašą: „Toks mano likimas – amžiams būti tarp Brazausko ir Čepaičio.“

1993-11-24

15.00 signatarų klubo steigiamasis susirinkimas. Nutariau dalyvauti. Atėjęs kiek per anksti, užsukau į kavinę, kur visos „bufetavos“, mane pamačiusios, ėmė šypsotis. Paskui buvo idiotiškas posėdis, Bičkauskas veržėsi patekti tarp signatarų, aiškino norėjęs, bet negalėjęs pasirašyti. „Nesusilaikiusiųjų klubas“. Šepetys pasigyrė (man asmeniškai), kad per laidą „Tiltai“ mane gynęs. Išėjau anksčiau. „Panorama“ rodė, kaip žingsniuojau per fojė. „Vakaro žinios“ apie signatarų klubą net neužsiminė, nors per „Panoramą“ buvo parodytas netrumpas siužetas.“

Pagalvoju, kad šitai valdžiai nepatinka visi signatarai, nesusiejau to ignoravimo su savo persona.

Ucy „kagėbistą“! (5)

Kai buvau pašalintas iš parlamento, maniau, kaltinimai „kagėbizmu“ toliau nebus eskaluojami. Nieko panašaus! Net atvirksčiai – Aukščiausiajam Teismui patvirtinus „juridinę reikšmę turintį faktą“, jie ėgavo pagreitį. O kai tapo žinoma, kad jau turiu generolo Caplino raštišką nurodymą mane kompromituoti, lyg ir paneigiantį tą „juridinę reikšmę turintį faktą“, kad buvau KGB agentas, turbūt skubėta ši reikalą kaip nors užglaistyti.

„1993-09-10

Gavau šaukimą liudyti byloje dėl garbės ir orumo įžeidimo. Ieškovas – Lietuvos aidas, atsakovas – Respublika. Mane kvietė respublikonai.“

Matyt, bandyta vieną teismą pridengti kitu teismu.

„1993-09-14

Paskambinau į Lietuvos aidą Sabučiiui (to leidinio juristui). Byla Respublikai iškelta už tai, kad ši parašiusi, esą vadinamasis valstybės laikraštis yra Čepaičio organas.“

Niekada nebūčiau pagalvojęs, kad Lietuvos aidas dėl manęs bylinėtis su Respublika. Ką gi, nutariau eiti į teismą, bet jis neįvyko dėl Respublikos vyr. redaktoriaus pavaduotojo Vito Lingio ligos. Posėdį nukėlė į gruodį.

„1993-12-20

Vėl esu kviečiamas liudyti dėl garbės ir orumo įžeidimo, nes 1991 m. lapkričio mėn. Respublika teigė, neva Čepaitis valdo ne tik AT, ne tik Vyriausybę, bet ir Lietuvos aidą. Pasirašiau kalbą, kad minėtą publikaciją dienraštyje Respublika suorganizavo KGB, tačiau teismas ir vėl neįvyko, šįkart jau Lietuvos aido atstovas esą... nusiplikė koją.

Teismo salėje draugiškai šnekučiavosi abiejų leidinių juristai – Motieka su Sabučiu.“

Tą teismą vertinau kaip bandymą toliau diegti nuomonę, kad neabejotinai esu „kagėbistas“. Labai nustebau, kad į šį farsą įsivėlęs Lietuvos aidas. Bet jau žinojau, kad mane „demaskuoti“ siūlyta ne vienam laikraščiui, siejamam su Sąjūdžiu.

Palaikymo komanda

Mano mama sakydavo, kad politikui, kaip ir sportininkui, reikia turėti savo „palaikymo komandą“. Ar aš ją turėjau?

Iš pradžių atrodė (bet gal klydau), kad mane palaiko „tylioji visuomenės mažuma“, kuri buvo ne tokia jau ir maža, tačiau jos balsą vis tiek nustelbė daugiatiražė komunistinės pakraipos spauda. Aukščiausiajam Teismui paskelbus nuosprendį, toji mažuma visai nuščiuvo. Gal patikėjo. Kas dabar pasakys, kaip buvo iš tikrųjų... Tiesa, gana daug pažįstamų ar net visai nepažįstamų žmonių per kokią nors renginį prieidavo, kad pasakytų netikintys man mestais kaltinimais. Tačiau ar galima tai vadinti palaikymu?

Nepriklausomybės partija nuo manęs nenusisuko, bet nestigo balsų, reikalaujančių, kad atsistatydinčiau „tėvynės labui“. Kauno skyrius net išstojo iš „kagėbisto vadovaujamos“ struktūros. Tik eiliniai nariai gynė suvažiavime, sušauktame „apjuozinimo“ proga. Per kitą

suvažiavimą atsistatydinau – nenorėjau, kad Nepriklausomybės partija asocijuotųsi su asmeniu, kurį Aukščiausiasis Teismas oficialiai pripažino „kagėbistu“.

Gal pjudymą galėjo sustabdyti žurnalistai? Jie kreipdavosi gana dažnai, ypač atsiradus generolo Caplino rezoliucijai, bet aš atsisakydavau kalbėti, kol ant kaktos prilipdyta raudona žvaigždė. Nenorėjau teisintis laikraščiams. Man atrodė svarbiau išsiaiškinti, kas vykdė KGB nurodymą, kas rengė apjuodinimo operaciją. Maniau, kad tai – visos Lietuvos reikalas, nes nepriklausomybės istorija negali būti grindžiama melu, net jeigu nuskandinti jame bandoma pavienį asmenį. Gal viešumas būtų padėjęs, tačiau dešiniųjų spaudos tiražai buvo labai menki, visuomenės nuomonę formavo ne ji.

Neseniai tarp savo popierių radau Kazio Almeno laiškėlį, rašytą 1991 m. lapkričio 24 d.:

„Mielas Virgilijau,

esu tikras, kad šiom dienom Tau tenka išklaudyti daug karčių žodžių. Noriu iš savo pusės pasakyti, kad mano nuomonė ir draugiškumo jausmas Tau nepasikeitė. Grindžiu tai realiai nuveiktais darbais ir mūsų kadaise pasiektu (ir, viliuosi, neišdilusiu) abipusiu vienas kito supratimu.

Sėkmės ir tvirtumo Tau.“¹

6. SAVITARNA

Dvi spaudos konferencijos

Taigi daugiau negu pusę metų laukiau, gal Generalinė prokuratūra imsis veiksmų. Deja, viltys buvo tuščios. Nusprendžiau kreiptis pagalbos į visuomenę.

„1994-01-07

Paskambinau į Seimą Kavaliauskui ir paklausiau, ar galėčiau surengti spaudos konferenciją. Atsakė – jokių problemų, signatarai gali visada. Tiesa, ateinantis pirmadienis, antradienis, trečiadienis jau užimti, likęs ketvirtadienis arba penktadienis. Pasirinkau penktadienį, nes ketvirtadienis buvo Sausio 13-oji.

Juožaitis Respublikoje toliau valkioja mano pavardę.“

Netrukus paaiškėjo, kad ir vėl esu išmestas už borto.

„1994-01-10

Skambino Kavaliauskas – pasakė, kad trys Seimo valdybos nariai uždraudė man rengti spaudos konferenciją, nes dar nepriimtas Seimo statuto straipsnis, suteikiantis signatarams teisę naudotis Seimo sale. Pasiūlė penktadienį surengti spaudos konferenciją Žurnalistų sąjungoje, sakė, susirinks tiek pat žurnalistų, kiek jų būna ir Seime. Sutikau.“

Nedidelė Žurnalistų sąjungos salė buvo sausakimša. Vis dar tikėdamasis teisėsaugos veiksmų, nutariau, kad generolo Caplino rezoliucijos kol kas neviešinsiu.

„Kaip Kovo 11-osios Akto signataras norėjau pasišnekėti su jumis Seime, tačiau man ši galimybė nebuvo suteikta. Seimo vadovybė laikosi nuostatos, kad signataras signatarui nelygu. Sukviečiau jus, nes disponuoju dokumentais, kad nurodymą skleisti gandas, esą buvau kagėbistas, davė KGB Lietuvos SSR skyrius.

Tiek spauda, tiek įvairių pakraipų politiniai veikėjai pastaruosius dvejus metus pabrėždavo, kad aš, KGB agentas, dariau svarbų poveikį Lietuvos politiniams procesams, įvairioms organizacijoms, valdžios struktūroms ir pan. Buvo perdėtai sureikšminama mano įtaka Sąjūdžiui, Aukščiausiajai Tarybai ir vos ne visai Lietuvai. Nepagrįsti jokiais faktais, tačiau nuolat kartojami įtarimai leido, diskredituojant mano asmenį, menkinti Sąjūdžio reikšmę, jo deputatų pradėtas kardinalias reformas, net pačią nepriklausomybės idėją.

Po to, kai man teisme nepavyko įrodyti savo nekaltumo, buvau nutaręs viską palikti savieigai, nes laikas išsprendžia pačias sudėtingiausias problemas, užgydo žaizdas. Ši nuostata nepasikeitė net ir tada, kai įsitikinau, kad KGB instrukcija mano atžvilgiu iš tikrųjų egzistuoja. Turėjau rankose ne tik ją, bet ir kitus įrodymus, pavyzdžiui, kad buvo sudarytos grupės KGB kompromatui prieš mane parengti, kaip tas „darbas“ apmokėtas ir t. t.

Iš politikos pasitraukiau, bet vis tiek skleidžiami tie patys gandai, bandoma įdiegti, kad esu baisiausias Lietuvos piktadarys. Vienas iš pavyzdžių – per

LTV dažnai kartojamo filmo, kas vyko Aukščiausiojoje Taryboje sausio 13-osios naktį, epizodas. Aš ten parodytas kelis kartus, tačiau turbūt charakteringiausias mostas, kai deputatą Saulių Šaltenį išvarau iš tribūnos. Turiu to posėdžio stenogramą, pagal ją priminsiu, kaip buvo iš tikrųjų. Tąnakt laiką mata-vome net ne minutėmis, o sekundėmis, nuolat skaičiuodami deputatus, atvykstančius į AT rūmus, kad susidarytų kvorumas, leidžiantis pradėti darbą. Vos tik atsirado reikiamas jų skaičius, išėjau į tribūną, paprašiau deputatą Šaltenį, kad nutrauktų neoficialų savo pasisakymą, ir pradėjau oficialią Lietuvos parlamento sesiją, turinčią juridinę galią:

„Gerbiamieji deputatai! Prašau sėsti į savo vietas. Jeigu galima, pasilikim tiktai čia, apačioj, ir pradėkime darbą. Mūsų jau yra mažasis kvorumas. Priimti konstitucinių sprendimų dar negalime, tačiau įstatymus jau turime teisę leisti.“

Šiuos mano žodžius viso pasaulio informacinės agentūros tada citavo kaip įrodymą, kad Lietuva gyva, jos parlamentas jau veikia. Tačiau vienu žirklių caktelėjimu šio įvykio esmė buvo paaukota, bandant sukurti tautos priešų įvaizdį. Šis filmas – labai paprastas ir pamokantis pavyzdys, kokia didelė masinės informacijos priemonių galia. Būtent jų ir kai kurių politikų sukeltas triukšmas neleido man nei apsiginti, nei išdėstyti savo pozicijos, kad būčiau bent jau išgirstas.

Turbūt pamenate, kad mano teismas smarkiai skyrėsi nuo vėlesnių panašaus pobūdžio teismų, tačiau veikiausiai nežinote, kad Aukščiausiasis Teismas neleido man kviesti liudytojų, kad nė vienas iš keliolikos advokatų, į kuriuos kreipiausi, neišdrįso manęs ginti, kad Generalinei prokuratūrai atstovavo asmuo, kuris ir LSSR laikais buvo kaltintojas politinėse bylose.

Taigi įsitikinau, kad šmeižto kampanija nukreipta ne tik prieš mane, bet prieš visas politines jėgas bei asmenis, su kuriais buvau susijęs ir esu siejamas. Jei tylėsiu, visuomenė manys, kad sutinku su viskuo, kas apie mane rašoma ar šnekama, nesvarbu, kokie absurdiški kaltinimai man metami. Neva buvau KGB infiltruotas į Sąjūdį, slaptai filmavau Sąjūdžio ta-

rybos posėdį katedros požemiuose, sugrioviau žemės ūkį, įvedžiau spaudos cenzūrą, įkūriau Nepriklausomybės partiją, bandžiau visus desovietizuoti, kiršinau lenkus, keičiau premjerus, supriešinau Lietuvos žmones, sustabdžiau privatizaciją arba atvirkščiai – pernelyg ją spartinau... Naujausias kaltinimas, kad atėmiau pilietybę iš užsienio lietuvių. Išties daugoka vienam žmogui. Kaip manote, ar ilgai gali gelbėti humoro jausmas, nervų stiprumas, dvasios tvirtumas, skaitant ir girdint, kad esi blogio įsikūnijimas, didžiausia Lietuvos problema?

Toks mano, kaip visagalio kenkėjo ar pilkojo kardino, įvaizdis reikalingas bandantiems įrodyti, kad visa tai, ką daugelis Lietuvos žmonių siejo su mani-mi, vienu iš Sąjūdžio, vėliau Aukščiausiosios Tarybos lyderių, yra apgaulė, nes padėtį valdo KGB struktūros. Dar daugiau – sleidžiant dezinformaciją, siekiama įkalti žmonėms į sąmonę ir pasąmonę, kad kova už laisvę, tai, kas padaryta, ištrūkus iš SSRS, net ir pati Nepriklausomybė grindžiama melu, gal net nereikalinga.

Norėčiau dar kartą pabrėžti – tie politiniai žingsniai nebuvo individualūs mano veiksmai, jie susiję su pareigomis, kurias anuomet užėmiau. Buvau Sąjūdžio atsakingasis sekretorius ir vykdžiau Sąjūdžio tarybos nutarimus; buvau Sąjūdžio frakcijos pirmininkas ir laikiausi politinės linijos, kurią balsavimu nustatydavo jos nariai; buvau Nepriklausomybės partijos pirmininkas, todėl kai kurias mano iniciatyvas, pavyzdžiui, parengti Desovietizacijos įstatymo projektą, padiktavo partijos suvažiavimų nutarimai.

Baigdamas paaiškinsiu, kodėl nepateikiu jums dokumentų, kuriuos turiu. Vis dar tikiuosi, kad imsis veiksmų teisingumo institucijos, į kurių kompetenciją įeina tirti panašius įvykius. Tačiau tuo atveju, jeigu mano pareiškimas nebus išgirstas, visa tai, kuo disponuoju, pateiksiu viešai, nes šiuo metu vos ne vienintelis Lietuvos nepriklausomybės ir demokratijos garantas yra visuomenės nuomonė.⁴²

Turėjau iliuzijų, kad prokuratūra pagaliau pradės veikti. Tarp kitko, postkomunistinėse šalyse tokių kompromatų būta gana daug. Čekoslovakijoje buvo

apkaltintas ir pašalintas iš politikos artimiausias Václavo Havelo patarėjas. Estijoje per prezidento rinkimų kampaniją bandyta ryšiais su KGB apkaltinti Lennartą Merį, tačiau ten tokia „akcija“ nenusisėkė.

„1994-01-14

Pareiškimą, perskaitytą per spaudos konferenciją, įteikiau prokurorui Vagneriui, kuris, sėdėdamas už manęs, per petį sekė, ką skaitau, bet dar nežinojau, kad jis prokuroras. Žurnalistai, atrodo, tikėjosi pavardžių. Gal kiek nusivylė, bet nesiėlgė agresyviai. Žmonių susirinko labai daug. Atėjo Vaišvila, Laurinkus, Tupikas, Klimaitis, Stankevičius (Prunskienės brolis). Terleckas sėdėjo greta manęs ir uždavinėjo keistus klausimus. Mačiau, buvo Bendinskas.

Nejaugi įvyks persilaužimas?“

Spauda palyginti objektyviai atspindėjo spaudos konferenciją. Gailėjausi, kad „Kliugerio“ raporto su KGB viršininko nurodymu toliau skleisti melą apie mane kopijų neišdalijau žurnalistams. Praslinkus beveik dviem savaitėms nuo spaudos konferencijos, atsibudo teisėsauga. Tiesa, veikti ėmė savotiškai.

„1994-01-27

Paskambino Andriulis iš Valstybės saugumo departamento, kuriam dabar vadovauja Jurgis Jurgelis. Paprašė ateiti, nes mano pareiškimą prokuratūra persiuntusi jiems. Nuėjau, parodžiau agento Kliugerio ataskaitą su generolo Caplino rezoliucija ir LR prokuratūros lydraštį. Andriulis pasakė, kad čia ne VSD kompetencija. Parašiau pareiškimą, kad įteikiau tuos dokumentus, brūkštelėjau prierasą: „Mano įsitikinimu, dokumente įrašytos Caplino rezoliucijos realizavimas destabilizavo padėtį Lietuvoje. Todėl turėtų būti iškelta baudžiamoji byla minėtoms veikoms nustatyti.“

Netrukus sužinojau, kad Saugumo departamentas tą gautą popierių su generolo Caplino rezoliucija išsiuntė atgal į prokuratūrą. Ratas užsidarė. Štai ką reikia turėti iliuzijų dėl teisėsaugos. Matyt, vėl teks rengti spaudos konferenciją.

„1994-03-06

Paskambinau į Seimą Kavaliauskui. Tas išsisukinėjo, atseit dėl spaudos konferencijos turėtų kreiptis Sei-

mo narys. Susinervino: ant manęs vėl paleis vežimą.“

Kol konferencijos laiką derinau su Žurnalistų sąjungos vadovybe, gavau Generalinės prokuratūros atsakymą, pasirašytą Tardymo ir kvotos priežiūros skyriaus prokurorės G. Šyvienės:

„Jūsų pareiškimas Lietuvos Respublikos Saugumo tarybos (taip tekste) generaliniam direktoriui išnagrinetas Lietuvos Respublikos Generalinėje prokuratūroje.

Pagrindo kelti baudžiamajai bylai nerasta, kadangi Jus dominantis užrašas: „šią informaciją reikia plintinti ir toliau“ ties pranešimo fraze „... jog V. Čepaitis yra KGB agentas ir vykdo šios organizacijos uždavinius ir pilnai jos kontroliuojamas“ nesudaro nusikaltimo sudėties.“³

Stulbinanti išvada! *Vsio zakonno?* Nors Lietuva jau daugiau kaip metus skelbiasi nepriklausoma! Nusprendžiau pateikti žurnalistams ne tik puslapį su minėtu KGB viršininko nurodymu, bet ir šį Generalinės prokuratūros laišką.

„1994-03-15

Šįsyk apie spaudos konferenciją nebuvo paskelbta beveik jokios informacijos, taigi ažiotažas nekilo. Perskaičiau pareiškimą, išdalijau rezoliucijos kopijas. Aukštikalnienė paklausė, ar turiu įrodymų, kad buvau toks svarbus, ir c'est tout.“

Ką KGB generolas Caplinas nurodė pavaldiniams, neišspausdino nė vienas laikraštis.

Rytojau dieną po spaudos konferencijos vėl teko eiti į teismą. Besibylinėjantiems laikraščiams atstovavo buvę Aukščiausiosios Tarybos pareigūnai: Lietuvos aidui – prezidiumo sekretorius Liudvikas Sabutis, Respublikai – pirmininko pavaduotojas Kazimieras Motieka. Teisme ketinau pareikšti: melaginga Respublikos publikacija tik patvirtina, kad kompromatą prieš mane surezgė sovietų saugumas.

„1994-03-16

Teisėja man neleido perskaityti pareiškimo, grąsino sankcijomis už tai, kad neatsakau į pateiktus klausimus (Motieka iškart pasiūlė dvejus metus kalėjimo). Aiškinau, kad sutiksiu būti apklausiamas tik po to, kai prokuratūra ištirs, ar tikrai nėra ryšio

tarp KGB generolo Caplino rezoliucijos ir publikacijos dienraštyje Respublika. Teisėja išėjo pasitarti su pačia savim, o Motieka, apžiūrėjęs mano pareiškimą bei dokumentą, paliktą ant jos stalo, su palengvėjimu atsiduso: „Tas pats.“ Gal bijojo, kad pateikiau ką nors papildomai?“

„Juodasis scenarijus“

Nors 1990-ųjų Kovo 11-ąją paskelbėme, kad pasitraukiame iš SSRS, sovietų valdžia niekur nedingo. Tiesa, Kremlius buvo pernelyg priklausomas nuo Vakarų paskolų, kad ryžtųsi paklupdyti Lietuvą karine jėga. Taigi griebtasi gudraus plano – vyriausybės ir parlamento šalininkai taip susipriešina, kad konfliktuojančias puses prireikia išskirti kariškiams. Jedinstininkai puola televiziją, Sąjūdžio žmonės ją gina. Kariškiams tenka paleisti net šūvius. Bet autobusai su Ivanovo smogikais 1991-ųjų sausio 13-ąją pavėlavo atvažuoti, jokių kivirčių išprovokuoti nepavyko. Tačiau kariškiams vis tiek reikėjo vykdyti įsakymą – užimti nurodytus objektus, taigi ėmė šaudyti, neturėdami net formalaus preteksto.

SSRS generalinis prokuroras Trubinas, „tyręs“ Sausio žudynes, išvadose pateikė išankstinę sovietų sukurptą versiją, neva kalti dešinieji radikalai, išprovokavę darbo žmonių susirėmimus prie televizijos bokšto. Gal šiai versijai pravertė ir mano apkaltinimas „kagėbizmu“? Gandus, kad radikalūs politikai yra KGB agentai, pradėta skleisti jau senokai. Pirmas ryškus pavyzdys – kagėbistų grupės „Už Nepriklausomą Lietuvą“ proklamacija. O kai „nepriklausomi laikraščiai“ pradėjo tąsyti mano pavardę, tapo ypač populiariu kalbėti apie „parsidavėlių“ sąmokslą prieš Lietuvą. Panašios versijos laikėsi ir Prunskienė, gal net manė tapusi Čepaičio auka. 1991-ųjų gruodį, jau po mano „demaskavimo“, ji rašė:

„Kolektyvinių demokratinių procesų stabdymo ir intervencijos į juos scenarijaus autoriumi neabejotinai buvo jungtinės reakcinės komunistinės-militaristinės pajėgos, kurių apgailėtinių lyderių dalis 1991 m. rugpjūčio 19 d. rytą ryžosi priblokšti pasaulį šio juo-

dojo scenarijaus buvusiai imperijai gelbėti apnuoginimu. Tai galėjo būti pasiekta, kai:

imperijai pavojingiausi konstruktyviaja prasme lyderiai, vadovaujantys svarbiausioms sferoms ir turintys autoritetą Lietuvoje ir už jos ribų – Baltijos valstybėse, Rusijoje, Vakaruose – išstumiami, kompromituojant juos visose politinėse ir socialinėse sferose. Kompromitacija priimtinesnė nei sunaikinimas, nes sugriauna tautinį-politinį tarpusavio pasitikėjimą ir potencialą realizuoti nepriklausomybei bei reformoms;

radikaliausiose pozicijose atsiduria patys šešėlinių agentūrų – juodojo scenarijaus vykdytojų – atstovai.“⁴

Jau minėjau, kad teisėjas Šerkšnas ant stalo buvo pasidėjęs dvi man iškeltas bylas. Išsigandau, gal ir Lietuvos prokuratūra laikosi SSRS generalinio prokuroro Trubino paskleistos versijos? Juo labiau kad masinio informavimo priemonės buvo tiesiog užtvindytos insinuacijomis apie „dešiniųjų sąmokslą“ Sausio 13-osios naktį. Žodžiu, narpliotas „juodasis scenarijus“. Pavyzdžiui, svarstyta, koku tikslu „Čepaitis pasiuntė į Ministrų Tarybą Gintarą Songailą“. Prisiminiau, kad išvadose, kurias Generalinė prokuratūra pateikė mano „teismui“, buvo nurodyta, esą ji „tikrina, ar V. Čepaitis nepadarė nusikaltimo, numatyto LR BK 62 str. (valstybės išdavimas).“⁵ Bandydamas išsiaiškinti, ką tai reiškia, kreipiausi į Generalinę prokuratūrą. Gavau atsakymą:

„Jūsų pareiškimas Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui, kuriame prašote pranešti tyrimo rezultatus byloje dėl valstybės išdavimo, išnagrinėtas.

Pranešu, kad baudžiamoji byla nebaigta ir atsakomybės klausimas dar neišspręstas.“⁶

Raštą pasirašė Tardymo ir kvotos priežiūros skyriaus prokurorė G. Šyvienė. Nutariau kreiptis į patį generalinį prokurorą Artūrą Paulauską, bet ne raštu, o viešai, parlamento salėje, kai atsirašinėjimo neužtenka, reikia tiesiai atsakyti į pateiktą klausimą.

„1994-06-23

Mano prašymu, Kęstutis Skrebys šiandien Seime paklausė, kokiems asmenims po Kovo 11-osios buvo pateikti kaltinimai dėl valstybės išdavimo. Į tiesų

klausimą, susijusį su manim, Paulauskas atsakė, esą aš apklaustas kaip liudytojas Sausio 13-osios byloje. Beje, prieš tai Skrebys lankėsi prokuratūroje, kuri jau buvo parengusi atsakymą su „išdavikų“ sąrašu, tačiau be mano pavardės. Kalbėjo su Šyviene, kuri labai nervinosi, pagalbon pasikvietė Betingį, o tas rėkavo, pasipiktinęs, kodėl Seimo narys viso to klausinėja. Abu tvirtino, esą „Čepaičio reikalas“ susijęs su vienu Sausio 13-osios epizodu. Betingis bendrame pokalbyje su Paulausku pratarė, kad turi G. S. parodymus. „Ir Prunskienės?“ – paklausė Kęstutis. Atrodo, juos tai sutrikdė. Bet Skrebys pažadėjo Paulauskui, kad per daug nesigilins. Taigi niekas nepaiškėjo. Šiaip ar taip, Paulauskas apsimelavo ir dabar nežino, ką daryti.

Bent jau tiek gerai, kad Seime viešai paklausta, ką dar man žadama pripaišyti.“

Generalinės prokuratūros atsakymą vargais negalais gavau... po aštuonerių metų. Jis irgi skyrėsi nuo Šyvienės ir Paulausko versijų.

O tąkart Seime Paulauskas vėl sakė netiesą – aš kaip liudytojas buvau apklaustas tik po trijų mėnesių. Iš klausimų supratau, kad Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra toliau laikosi versijos, kurią savo išvadose pateikė SSRS generalinis prokuroras Trubinas.

„1994-09-23

Dėl Sausio įvykių mane apklausė prokurorė D., jauna, trapi blondinė. Iš spausdinto lapo su antrašte „Klausimai Čepaičiui“ pateikinėjo bendro pobūdžio klausimus, atitinkančius „juodąjį scenarijų“. Ar jums kas nors žinoma apie bandymus įvykdyti perversmą AT ir Vyriausybėje sausio 7–14 d.? Kokių tikslų jūsų padėjėjas Songaila nuvyko į Vyriausybės rūmus? Ką žinote apie Vyriausybės ir konkrečių asmenų veiksmus, bandant perimti valdžią į savo rankas? Ar I.12 / 13 d. matėtės su Songaila ir liepėte pasidomėti, ką veikia Vyriausybė, kokius klausimus sprendžia ministrai? Ar Prunskienė, Brazauskas ir Ozolas mėgino daryti kokius nors pareiškimus dėl valdžios? Kas dalyvavo, priimant sprendimus dėl kainų pakėlimo? Ar Maskvai buvo žinoma apie naujos Vyriausybės formavimą? Kokia situacija susiklostė parlamente I.12 / 13 d.? Kas žinota apie būsimą šturmą ir sąmokslininkus iš kariškių pusės? Ar

I.12 / 13 d. nebuvo planuojama izoliuoti parlamento vadovybę ir perimti valdžią? Kodėl Vyriausybė persikėlė į AT? Kas tą pasiūlė? Prokurorė klausinėjo apie Šimėno paskyrimą, planus skristi į Maskvą. Domėjosi, kodėl premjeras dingo ir kaip vėl atsirado.“

Priminsiu – pagal „juodąjį scenarijų“ dešinieji, vadovaujami „kagėbisto“, planavo įvykdyti valstybės perversmą. Prokurorė D., matyt, bandė išsiaiškinti, kaip man sekėsi tą daryti...

Beje, S. Caplino rezoliucijos paviešinimas jau ėmė duoti šiuokius tokius rezultatus, tiesa, privačiu lygmeniu.

„1994-09-06

Paskambino L. V., sakė, norėtų atsiprašyti. Atėjęs aiškino, kaip ir kodėl atsirado jo interviu žurnale Ogoniok. Esą Prunskienė parodžiusi jam dokumentus, kad esu agentas, anuomet tokia buvo daugelio nuomonė. Prieš duodamas interviu, du kartus susitikęs su Marcinkum, su Štromu ir Tomu Venclova. Kai paklausė, ar esu kagėbistas, Štromas pasukiojęs pirštą prie smilkinio. Bet L. V. vis tiek laikėsis savo nuomonės. „Labai jūsų nekenčiau“, – prisipažino. Sausio dienomis girdėjęs, kad aš ketinu sudeginti AT su Landsbergiu, o pats būčiau pasprukęs, nes žinojau slaptą išėjimą. Nutarė pasakyti Landsbergiui, kad esu KGB agentas, o kai aš liepsiu L. V. suimti, planavo mane nušauti. Buvo pasiėmęs net pistoletą iš apsaugininko Č. (to pliktelėjusio, kurį Skučas gana greit išmetė, kai paaiškėjo tamsi jo biografija).

Atrodė labai panašu į tikrovę. Vis kartojo, kad man (kartu su Laurinkum) reikėtų grįžti prie Landsbergio ir gelbėti jį nuo aplinkos, nuo Vagnoriaus, atseit Landsbergis apsuptas priešų.

Pasiguodė, kad jau dvejus metus bando atiduoti skolas, bet neišgali, nes niekur nedirba. Atrodė sutrikęs. Gal todėl, kad atėjo smarkiai išgėręs.

Patariau nieko paskubomis nesmerkti, pats esu ne kartą apsirikęs – galvodavau apie žmones blogai, o paskui paaiškėdavo, kad klydau.“

Beje, „juodojo scenarijaus“ recidyvai makabriškai išlenda net mūsų dienomis – prisiminkime kad ir garsųjį Paleckio jonioro „savi šaudė į savus“.

Paskutiniai bandymai Lietuvoje

Bet nuo privataus grįžkime prie oficialaus lygmens. Anuomet svarsčiau, nors prokuratūra išsisukinėja, tačiau teismas, atsižvelgdamas į tai, kad atsirado KGB generolo rezoliucija, turėtų peržiūrėti mano bylą.

„1994-08-23

Iš ryto nuėjau pas Aukščiausiojo Teismo pirmininką Mindaugą Lošį. Išdėdėčiau, ko siekiu. Pažadėję, kad pakels bylą, siūlė paskambinti po savaitės. Nusistebėjo, kad „kai kurie aukšti pareigūnai“ anuo metu visiškai nesikišo, neprotestavo prieš tokį teismo sprendimą. Atsakiau, kad negalėjo, nes buvo kilusi tikra masinė psichozė. Klausinėjo, kas, mano manymu, viską organizavo. Paminėjau du man žinomus asmenis, vykdžiusius tą KGB generolo nurodymą.“

Užuot skambinęs, maždaug po poros savaičių vėl nuėjau į Aukščiausiąjį Teismą. Geriau kalbėtis, mantant pašnekovo veidą.

„1994-09-05

Lošys neslėpė – susiklosčius situacijai, kai Aukščiausiasis Teismas išvaikomas, jei dabar pateiktų mano skundą, prezidiumas jokiū būdu nepritaris. Klausė, ar labai primygtinai prašau tą padaryti. Atsakiau, kad ne, galima atidėti iki gruodžio. Prieškambarėje, kol laukiau, kada būsiu priimtas, pirmininko padėjėjas aiškino, kad pirmiau reikėjo priimti Desovietizacijos įstatymą, o ne tą, pagal kurį buvau nuteistas. Atrodo, Aukščiausiasis Teismas fermentuojasi, reaguodamas į artėjantį išvaikymą.“

Supratau, kad prašymas peržiūrėti mano bylą veikiausiai bus atmetas. Lietuvoje tuo metu daug kalbėta apie Strasbūro Žmogaus teisių teismą, prie kurio jurisdikcijos turėjome prisijungti. Europos Tarybos konvencijas ir paktus buvo ratifikavusi dar Aukščiausioji Taryba. Tą vasarą paskirtas ir pirmasis teisėjas iš Lietuvos – Pranas Kūris, LSSR ir pirmosios LR vyriausybės teisingumo ministras. Tačiau jam teko nagrinėti kitų valstybių piliečių bylas, nes Lietuvoje Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija vis dar negaliojo – neskubėta įteikti ratifikacinių raštų. Kūrį gerai pažinojau, 1991-ųjų vasarą neoficialiose derybose su

SSRS Hagoje jis buvo Lietuvos delegacijos, kuriai vadovavau, patarėjas. Nutariau pasiteirauti, kas ir kaip vyksta tame teisme. Gal teks kreiptis į Strasbūrą?

„1994-11-30

Susitikau su Kūriu. Vaikščiojom po Menininkų rūmų kiemą. Aiškinausi, kokios galimybės svarstyti mano bylą Strasbūro Žmogaus teisių teisme. Sakė, kad tai labai ilgas procesas, iš pradžių reikia visas instancijas pereiti Lietuvoje, bet manė, kad Europos teisme šansų turiu.“

Reikėjo skubėti. Seimas nutarė daryti teisinės sistemos reformą. Sklandė gandai, kad bus pakeistas ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkas Mindaugas Lošys, kurį parlamentas patvirtino 1990-aisiais. Gal po tos reformos mano bylą peržiūrėti bus dar sunkiau.

„1994-12-01

Buvau pas Lošį. Patarė kol kas neteikti prašymo dėl bylos peržiūrėjimo, siūlė palaukti dešimt dienų, kol Konstitucinis Teismas apsvarstys dešiniųjų protestą dėl įstatymo, pagal kurį atleidžiamas visas Aukščiausiasis Teismas.“

Dar kartą perrašiau prašymą. Vėl išvardijau procesinius teismo pažeidimus. Pagrindinė jo dalis skambėjo taip:

„Naujus klausimus teismui iškelia LR Generalinės prokuratūros baudžiamojoje byloje Nr. 09-2-026-92 esantis dokumentas, kuriuo LTSR KGB pirmininko pavaduotojas S. Caplinas duoda nurodymą ir toliau skleisti informaciją, „kad V. Čepaitis yra KGB agentas, vykdo šios organizacijos užduotis ir yra visiškai jos kontroliuojamas“. Šis dokumentas, datuotas 1991 m. gegužės 18 d., galėjo daryti įtaką tolesniems įvykiams.

Apeliuodamas į aukščiau išdėstytus proceso ir suinteresuoto asmens teisių į gynybą, kurias garantuoja Lietuvos Respublikos ratifikuotos SNO ir Europos Tarybos konvencijos bei protokolai, pažeidimus, prašau Teismo prezidiumą peržiūrėti AT Civilinių bylų kolegijos 1992 m. kovo 26 d. sprendimą civilinėje byloje Nr. 3-13 (1992 m.).“⁷

Surašęs pamaniau, kad po truputį darausi teisininkas. Bet į Strasbūrą turbūt reikės kreiptis angliškai arba prancūziškai.

„1994-12-15

Nunešiau prašymą Lošiui, užregistravau. AT pirmininkas pajuokavo: „Ką gi, kaip sakė vienas veikėjas, „zapustim proces“. Užsiminė, kad Konstitucinis Teismas jau nuo antradienio nagrinėja pareiškimą dėl teismo reformos nekonstitucingumo. Penktadienį turėtų būti sprendimas.

1994-12-20

Konstitucinis Teismas nusprendė, kad teisėjų keisti negalima, bet Aukščiausiojo Teismo pirmininką – taip.

1994-12-30

Juršėnas į Aukščiausiąjį Teismą, į Lošio kabinetą, įvedė Kūrį. Teko rašyti naują prašymą, adresuotą jam.“

Artėja Naujieji metai. Kokie bus nauji lapai?

„1995-01-07

Lietuvos aidas pranešė, kad sausio 7 d. Maskvoje rastas nužudytas KGB generolas Caplinas. Per daug žinojo?“

O gal su juo susidorota todėl, kad palikdavo rašytiškus KGB operacijų įrodymus kaip mano atveju?

Iš Aukščiausiojo Teismo gavau atsakymą, kurį pasirašė Civilinių bylų skyriaus pirmininkas Č. Jakubauskas:

„Pranešame, kad, remiantis CPK 354 / 4 str., atsisakyta priimti Jūsų kasacinį skundą, kadangi nesumokėjote žyminio mokesčio (CPK 104 str.).“⁸

Jau net nebenustebau. Tarp kitko, kai registravau savo kasacinį skundą Aukščiausiajame Teisme, jį priėmė be žyminio mokesčio. Negi būtų užmiršę pasakyti, kad reikia tokį sumokėti?

Birželio 20-ąją Lietuvoje įsigaliojo Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija. Pagaliau įteikti ratifikaciniai raštai, jau galima skųstis Europos žmogaus teisių teismui. Man liko tik šis kelias. Juk net praėjus metams po to, kai paskelbiau nelemtą S. Caplino nurodymą, mano padėtis nepasikeitė. Tik dar labiau pablogėjo.

„Geras kagėbistas“

Teiginys „Čepaitis – kagėbistas“ anuomet buvo visuotinė aksioma. Klausimas tik toks – ar „blogas“, ar „geras“.

„1995-08-01

Nuėjau į Vaidoto Daunio [poetas tragiškai žuvo per oro balionų šventę] laidotuves. Kazys Saja, nu-
taikęs momentą, parodė man tekstą, kurį ketino iš-

spausdinti Lietuvos aido – iš ciklo „Signatarai“. Ta pati versija apie „užverbuotą studentėlį“, kuris pas-
kui vedžiojęs KGB už nosies. Pateiktas Štromo liudi-
jimas, kad aš daug žinojęs, bet nieko neišdavęs.

1995-08-03

Atidaviau tą tekstą Sajai. Be savo pastabų. Pasa-
kiaiu, kad po to, kai susipažinau su Caplino rezoliuci-
ja, manęs nebedomina, ar esu laikomas agentu, ar ne.
Viskas gerokai rimčiau. Papasakojau apie suklastotą
prokuratūros pažymą, apie bylos, neva esu valstybės
išdavikas, kurpimą ir kt. Pasakiau, kad gali su tuo
tekstu daryti, ką nori. Nusprendė nespausdinti.“

Maždaug tuo metu pastebėjau dar vieną keistą
dalyką. Pirmaisiais „juozinimo“ metais sulaukdavau
netikėtos užuojautos iš kagėbistų, – vargšas „mūsiš-
kis“, įkliuvęs dėl visiškų niekų. Tačiau paskui, at-
siradus generolo Caplino rezoliucijai ir paaiškėjus,
kad tas vargšas visai ne „mūsiškis“, požiūris pasikei-
tė. Nuo manęs nususuko net kagėbistai.

O gyvenimas tekėjo sava vaga. Važinėjau į Kauną.
Žmona eidavo į darbą, vaikai mokėsi. Tiesa, jaunes-
nioji dukra mokyklą pakeitė, susirado geresnę. Bet
ir ten ją pasodino į vieną suolą su buvusio KGB ka-
rininko dukra. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Kazio Almeno laiškas. 1991-11-24. Autoriaus asmeninis archyvas.

² Virgilijaus Čepaičio pareiškimas spaudai 1994-01-14. Autoriaus asmeninis archyvas.

³ Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. 1994. 03. 11, nr. 16 / 1-118--94. Autoriaus asmeninis archyvas.

⁴ Kazimiera Prunskienė. Juodasis scenarijus. *Politika*. 1991, nr. 35, p. 22–29.

⁵ Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. 1992. 12. 06, nr. 15 / 03-91. Autoriaus asmeninis archyvas.

⁶ Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. 1994. 05. 03, nr. 16 / 1-118--94. Autoriaus asmeninis archyvas.

⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo pirmininkui M. Lošiui. Auto-
riaus asmeninis archyvas.

⁸ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 1995. 01. 11, nr. 9-3-43. Autoriaus asmeni-
nis archyvas.

Dalija EPŠTEINAITĖ

„NEEILINIS POŽIŪRIS“?

Prieš keletą metų pasirodžiusi Arkadijaus Vinokuro knyga „Mes nežudėme“^{*} audrų nesukėlė ir nieko, išskyrus Arvydą Anušauską, regis, nesukrėtė. Jos pavadinimas – šauksmas ir tarsi atsakymas į kaltinimą. Kokį? Su šia tema esu kiek susijusi, tačiau neteko skaityti ar girdėti, kad kas mestų kaltinimus žudikų palikuonims. Todėl knygos patetika iškart nuteikia skeptiškai. Skaitant tenka dar labiau nusivilti: pusė interviu yra anoniminiai, o dalis pasirinktų respondentų kategoriškai atsisako kalbėti.

Visuomenės gyvenimo įvykiai rodo, kad vargu ar pavyko nutiesti autoriaus sumanytą „tiltą tarp lietuvių ir žydų“. Audros dėl Škirpos alėjos pervadinimo, sunaikintos Noreikos atminimo lentos atkūrimas, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pozicija, kai gindami savo koncepciją istorikai griebiasi mitų, rodo, kad tiltas sugriuvo, dar nebaigtas statyti. Glumina autoriaus sumanymas mintį, kad „vaikai neatsako už tėvų nusikaltimus“, iliustruoti gelbėtojų portretais, juolab kad tarp minimų gelbėtojų yra ir Mykolo Šimelio nuotrauka su lakonišku užrašu: „...išgelbėjo 14 Kauno geto žydų ir už tai sumokėjo gyvybę, nužudytas Strošiūnų miške 1945 m. liepos 10 d.“ Taigi jau po karo. Kas jį nužudė? Knygos autorius tuo nesidomėjo. Šito, atrodo, niekas netyrinėjo, tačiau visi

žinome, kas žudydavo pokario miškuose. Nebūtų keista, jei tarp Vinokuro apklaustųjų pasirodytų Šimelio žudikų palikuonys, to gal net nežinantys.

Autorius nesikreipė į Jono Noreikos anūkę Silviją Foti, kol kas vienintelę, drįsusią prabilti apie savo senelio kolaboravimą su naciais. Tačiau ją rūsčiai pasmerkė ne tik generolo Vėtros gerbėjai, bet ir kovų už Lietuvos nepriklausomybę patriarchas Vytautas Landsbergis. Knygos autoriui nekilo mintis pakalbinti Silviją. O kam? Galėtų kilti konfliktas su LGGRT centru, kuris, beje, yra šios knygos leidėjas... Be to, Silvia gyvena ne Lietuvoje... Šiaip ar taip, knyga „Mes nežudėme“ neatitinka autoriaus užsibrėžto tikslo, nors Arvydas Anušauskas joje įžvelgia „neeilinį autoriaus požiūrį į nusikaltusiųjų žmoniškumui vaikus ir anūkus“. Koks tas „neeilinis“ požiūris, o koks būtų „eilinis“? Žymiam istorikui, daugelio knygų autoriui užteko vien to, kad Vinokuras sumanė kažką su kažkuo sutaisyti, nors iš daugelio pasisakymų matyti, kad apklaustieji paprastai atsiriboja nuo to, kas vyko per karą, kai jie dar nebuvo net gimę.

Tačiau problema lieka. Ji yra egzistencinė, nes po pasaulį vaikšto nemažai žmonių, kuriems tas aktualu. Aušvico koncentracijos stovyklos komendanto Rudolfo Hösso anūkas Raineris, gimęs 1965 m., būdamas 15 metų, paliko namus, sužinojęs, kas buvo jo senelis. Po ilgų klajonių ir skausmingų paieškų įsteigė bendrąją *Footsteps* kovai su rasizmu ir antisemitizmu. Dalyva-

* Arkadijus Vinokuras. Mes nežudėme. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. 2017. 300 p.

vo kuriant filmą „Hitlerio vaikai“, rašo knygas, rengia konferencijas. Kertinis klausimas, nuo kurio pradėjo savo veiklą, buvo: „Ką aš perėmiau iš žudiko?“

Galbūt Vinokurui ir Anušauskui būtų naudinga susipažinti su Rainerio Höso mintimis, kad kur kas giliau pažvelgtų į šią problemą? Ir ne vien jiems, bet ir tiems, su kuriais knygos autorius kalbėjosi ar

nesikalbėjo ir kurie niekada gal net nesusimąstydavo apie savo ryšius su praeitimi.

Pokalbį su Rudolfo Höso anūku Raineriu radau Prancūzijoje leidžiamame žurnale *Cahiers Bernard Lazare* (2019, nr. 413). Vyriausioji žurnalo redaktorė Léa Moscona maloniai leido išspausdinti šį interviu *Kultūros baruose*. ■

NACIO VAIKAITIS

Su Raineriu HÖSSU kalbasi Léa MOSCONA

Žydintis rojus – taip Aušvico komendantas Rudolfas Hösas vadindavo savo namus koncentracijos stovyklos teritorijoje. Rainerio seneliai ten laimingai gyveno 1941–1944 metais. „Vaikučiai, – nuolat primindavo senelė Hedwige, – kruopščiai nuplaukite braškes, kad neliktų pelenų“.

Paauglys Raineris palaipsniui sužinodavo vis daugiau kraupios tiesos apie savo senelį, Aušvico budelį. Rudolfas Hösas, atkaklus nasis, vienas aktyviausių Holokausto vykdytojų Europoje, 1947 m. balandžio 16 d. už karo nusikaltimus buvo pakartas šalia Aušvico vartų. Raineris, gimęs 1965 m., augo šeimoje, puoselėjusioje Trečiojo reichio vertybes, kurių pagrindu susikūrė idiliškas jų pasaulis, geranoriški tarpusavio santykiai, meilė

gamtai... Atsisakyti antisemitinių įsitikinimų tėvai nė neketino. „Kaip gyventi su šurpia šeimos praeitimi? Kas yra manyje iš tokio senelio? Kaip nešioti pavardę, kuri primena apie kalnus lavonų?“ – klausia Raineris ir prisipažįsta kartais imdavęs staugti iš nevilties.

Daugiau kaip dvidešimt metų jis kovoja prieš antisemitizmą ir prieš bet kokią rasinę neapykantą, rengia konferencijas, susitinka su jaunimu, rašo knygas, kuria kino dokumentiką. Tokia jo veikla galbūt panaši į autoterapiją, bet ji yra nuodugnių paieškų rezultatas, pažinimo ir atminties vardan.

Laukdamas teismo nuosprendžio, Rudolfas Hösas 1947 m. Varšuvos kalėjime rašė atsiminimus. Pristatė save kaip paprastą normalų žmogų, vykdžiusį įsakymus. Raineris užsibrėžė tikslą išnarplioti viską iš vidaus, kad naujai nušviestų visą šeimos istoriją. Savo knygoje „Komandanto palikimas“* jis pasakoja, kokią skausmingą kelią teko nueiti nuo vaikystės iki suaugusio žmogaus gyvenimo, atskleidžia, kaip slėgė šurpi praeitis, kurią bando perprasti, kad pagaliau ją įveiktų. Jo knyga – tai dar vienas sukrečiantis nacizmo nuskaltimų liudijimas. Jokių nutylėjimų ar bandymų pateisinti – toks buvo Rainerio sprendimas.

* *L'Héritage du commandant: le petit-fils du commandant d'Auschwitz raconte*. Paris. Notes de Nuit éditions. 2016

Rainer HÖSS

Léa Moscona. *Kaip sužinojote apie savo senelio vaidmenį Holokauste?*

Rainer Höss. Mūsų šeima niekada nekalbėdavo apie Rudolfo Höso žiaurumus. Atvirkščiai – visada jį liaupsindavo. Pas mus namuose svečiuodavosi buvę SS karininkai, tarnavę Aušvice. Kai buvau vaikas, per daug neįsidėmėdavau jų kalbų, tik vėliau, norėdamas išsiaiškinti, supratau, kas jie tokie. Apėmė siaubas. Prireikė ne vienerių metų jam įveikti. Augau, o mano baimė, mano neapykanta augo kartu. Perskaičiau knygą „Aušvico komendantas“, po to Hermano Langbeino, išgyvenusio Holokaustą, atsiminimus „Žmonės Aušvice“. Tai, ką sužinojau, iš esmės pakeitė mano būtį. Išėjau iš namų, nutraukiau ryšius su savo šeima, ėmiau ieškoti kitokio gyvenimo kelio, kuriuo einant nebandoma slėpti praeities, atvirkščiai – stengiamasi, kad ji taptų žinoma. Per antrą apsilankymą Aušvice, atvykęs su Izraelio filmavimo grupe, pamatė Villa Höss, kurią nuo krematoriumo skyrė vos 150 metrų. Net ir šiandien mane kamuoja klausimas, ką esu paveldėjęs iš komendanto?

Kokio amžiaus būdamas ir kokiomis aplinkybėmis ryžotės veikti?

Vaikystėje mano geriausias draugas buvo Christianas, augęs muzikų šeimoje. Visi nuolat kalbėdavosi apie meną. Mane labai traukė prie jų. Per pokalbius niekad netvyrodavo slegiančios pauzės, niekas neprimedavo jokių elgesio suvaržymų. Kartą šeimninkas pakvietė mane kartu su jais švęsti Pesacho. Mano tėvas, išgirdęs apie tai, įsiuto ir uždraudė ten eiti. „*Žydai nėra pageidaujami šalia mūsų*“, – suriamojo jis. Griebė už kaklo ir nutempė į mano kambarį, sakdamas: „*Kad daugiau pas tuos smirdalius kojoms nekeltum.*“ Tada užrakino mane kambaryje. Pas Christianą ėmiau lankytis paslapčiomis. Jo tėvas man šį tą paaiškino apie judaizmą, rodė talitą, kuriuo apsigaubdavo per pamaldas. Sužinojau, koks Pesacho turinys, – tai išsilaisvinimo iš vergovės šventė. Mano bičiulio šeima žinojo, kas buvo mano senelis, bet sakydavo: tu čia niekuo dėtas. Jie man labai padėjo.

Kaip apsisprendėte tada, prieš 20 metų, stoti į kovą su antisemitizmu ir rasizmu?

Dedu visas pastangas, kad galėčiau būti pats savimi, kad išsaugčiau savastį. Kadangi turiu vaikų, privalau juos apsaugoti tiek nuo šeimos, kurią palikau, įtakos, tiek nuo visuomenės paniekos. Man svarbu, kad Höso pavardė jiems neprimestų jų prosenelio nusikaltimų. Tačiau mūsų visuomenė kartais elgiasi labai neteisinaigai – vos išgirdusi „Höss“, iškart susieja tą asmenį su masinėmis žudynėmis.

Išleidote knygą „Komendanto palikimas“. Jos rašymas turbūt reiškė jums savotišką terapiją?

Iš esmės taip. Turėjau viską įsisąmoninti. Tačiau norėjau dar ir kitus, kurių protėviai dalyvavo masinėse žudynėse, įtikinti, kad rastų drąsos priimti savo istoriją tokią, kokia ji yra, nes tik šitaip galės tobulėti ir visuomenė. O dar – darau tai dėl savo vaikų, vaikaitių, dėl visų ateinančių kartų.

Ar jau išsiaiškinote, kas lemia, kad šeimos žmogus, rūpestingas tėvas gali tuo pat metu būti žiaurus budelis?

Į tokį klausimą sunku atsakyti. Tai susiję su asmenybe ir su istoriniu kontekstu, kai ta asmenybė formuojasi. Vokiečiai skausmingai priėmė pralaimėjimą Pirmajame pasauliniame kare, šalis susiskaldė. Kiekviename iš mūsų tūno savasis „Hitleris, Himmleris arba Hössas“. Tačiau svarbus ir asmeninis apsisprendimas, taip pat pasirinkimas iš tų galimybių, kurias siūlo visuomenė. Svarbi ir terpė, kurioje gyvename. Iš pradžių maniau, kad mano senelis – tai žmogus, apakintas nacių ideologijos, patriotas fanatikas, kuriam rūpėjo tėvynė, be to, buvo pilnas prietarų, kai kalbama apie tuos, kurie į pasaulį žiūri kitaip negu jis. Tiesiog stropus kareivis, einantis neteisingu keliu, tačiau įsitikinęs, kad žygiuoja teisingai. Vėliau, artėjant 15-ajam gimtadieniui, mano požiūris ėmė keistis. Abejonių daugėjo. Aušvice, Hössui vadovaujant, nužudyta pusantro milijono žmonių. Tas skaičius įsirėžė man į sąmonę. Persekiojo siaubingi vaizdai – krūvos lavonų, kuriuos ekskavatoriai į bendras duobes suverčia tarsi šiukšles. Tai neleisdavo man

galvoti apie nieką kitą. Turėdavau prisiversti jų nematyti, kad galėčiau ką nors veikti.

Kaip dabar apibūdinate Hösso asmenybę? Gal jis – eilinis naxis, vykdamas įsakymus?

Manau, jis puikiai žinojo, ką daro. Tai atitiko jo pažiūras – buvo užkietėjęs rasistas ir antisemitas. O kadangi leidžiama, net skatinama taip veikti, jis viską darė ramia sąžine. Tokios pačios nuomonės laikėsi ir mano senelė, ir visa šeima – nacių propaganda sėkmingai apnuodijo žmonių smegenis.

Ar jūsų pavardė nėra kliūtis veiklai, kurios ėmėtės?

Hösso pavardė, kai tik ją kas išgirsta, iškart asocijuojasi su mano seneliu. Tai sunki našta. Nesiseka įsidarbinti, aplinkiniai įtariai šnairuoja... Nebuvau jo nusikaltimų dalyvis. Bet pavardė, įgyta nuo gimimo, nors ir nepaverčia manęs nusikaltėliu, vis dėlto užkrauna tam tikrą atsakomybę. Privalau daryti viską, kad pasaulyje tai daugiau niekada nepasikartotų. Mano senelis, ko gero, neperprato pats savęs. Neapykanta skatina tik neapykantą. Tai signalas visiems tiems, kurie paklūsta propagandai, nesvarbu, kokia ji būtų. Stengiuosi savo pavardę paversti ginklu prieš naujuosius dešiniuosius ekstremistus, kad jie pagaliau atsikvošėtų. Šie sluoksniai mane laiko vokiečių tautos vertybių išdaviku, tačiau tų „verty-

bių“ tarsi visiškai nesieja su Rudolfo Hösso nusikaltimais.

Ką jums reiškia žodis magendavidas, kurį išsitaravote ant krūtinės?

Ši tatuiruotė yra pagarbos ženklas tiems Holokaustą išgyvenusiems žmonėms, kurie spaudžia man ranką, žinodami, kieno anūkas aš esu. Viliuosi, jie supranta, kad bandau prisiimti dalį jų kančios.

Kaip šiandien jūsų veiklą vertina artimiausi paliktos šeimos nariai?

Šeimos istoriją pradėjęs tyrinėti šiuo aspektu, pasidariau balta varna, tų artimųjų supratimu, esu išdavikas. Manau, jie turėtų jausti gėdą, kad patys nesiėmė tokio tyrimo. Bet jų akimis, komendantas – padorus žmogus, tiesiog jam teko toks darbas. Nesvarbu, kad jis – žudikas, nukankinęs tūkstančių tūkstančius ir dėl to net neatgailavęs. Todėl šeimos gėda laikomas ne jis, o aš. Niekada negalėsiu išbraukti senelio iš savo biografijos, pernelyg gilus randas likęs sužeistose mano sieloje. Tačiau gal pasieksiu bent jau tiek, kad niekas niekada nedrįstų sakyti, esą tas mano protėvis buvo doras žmogus, kareivis, sąžiningai vykdamas savo pareigą.

Susitinkate su išgyvenusiais Aušvice. Kaip jie reaguoja?

Suradau nemažai tokių žmonių arba jų palikuonių. Su jais patyriau daug jaudinančių bendrystės akimirų. Pirmąjį žingsnį visada žengdavau aš, toliau visas klostydavosi savaime. Mano paieškos buvo sėkmingos, sutikau daug buvusių kalinių, visi jie reaguodavo geranoriškai. Pirmiausia susipažinau su žmogumi, kurio pravardė „Lenkutis“. Jis turėjo nemažai privilegijų Aušvice, komendantą matydavo ypač dažnai, galėjo jį net paliesti. Nes jis, Józefas Paczynskis, buvo asmeninis Rudolfo Hösso ir jo šeimos kirpėjas. 2010 m. susitikau su juo restauruotoje Krokuvos sinagogoje. Tas mažo ūgio 90 metų žmogus buvo nepaprastai gubus, į mane žiūrėjo smalsiomis akimis pro storus akinių stiklus. Išraudęs, jaudindamasis išklėjau jam, dėl ko

Raineris su Eva Mozes Kor

kankinuosi. Metęs į mane skvarbų žvilgsnį, linktelėjo sinagogos kampo pusėn: „Ogi nueik iki ten.“ Po to konstatavo: „Taigi tavo eisena, o ir laikysena visai kaip senelio.“ Lenkutis pasakė tai be menkiausio pykčio ar paniekos. Mudu kalbėjomės apie jo gyvenimą. Józefo puiki atmintis. Pasakodamas apie tuos, kurie mirė badu, nuo išsekimo, nuo ligų ar nuvaryti į dujų kameras, stengėsi nerodyti savo sielvarto. Jaučiausi siaubingai kaltas. Nežinojau, kaip elgtis. Ar galėčiau jį apkabinti? Nerangiai paliečiau Józefo petį. Esu tikras, kad jis suprato tą mano judesį...

Ypač reikšminga pažintis su Eva Mozes Kor, kuri buvo „daktaro“ Mengelės nežmoniškų eksperimentų auka. Įsteigė asociaciją *Candles*, globojančią tuos, kuriems pavyko išgyventi, tapus nacių medicininį eksperimentų aukomis. Ta puiki moteris 2015 metais sakė, kad norėtų mane įsisūnyti.

Vis mažiau lieka išgyvenusiųjų Katastrofą. Ar pavyks išsaugoti Šoa atminimą ateityje?

Aš dalyvavau nacių teismo procesuose, padėdavau nukentėjusiesiems, konsultavau jų advokatus. Baisu pagalvojus, kad taip sparčiai mažėja gyvų liudytojų. Stoti į akistatą su tais, kurie neigia Holokaustą, o tokių neigėjų, deja, sparčiai daugėja, bus daug sunkiau. Vien dokumentai yra per menkas ginklas, norint laimėti šią kovą.

Įsteigėte asociaciją kovai su Holokausto užmarštimi (<https://www.footstepsonlin.com>). Koks pagrindinis jūsų tikslas?

Turiu būti pavyzdys, kuriuo galėtų sekti kiti panašaus likimo žmonės. Svarbu, kad į praeities liudijimus kuo jautriau įsiklausytų jaunimas. *Footsteps* dirba su nacių režimo aukomis, kurioms per stebuklą pavyko tame pragare išgyventi. Jų kančios netelpa galvoje, o pasakojimai sukrečiantys. Tuos atsiminimus perteikiame jauniems žmonėms, vildamiesi, kad niekada nepasikartos praeities tragedija. Tai sunki kasdieninė kova, tačiau mūsų gretos auga. ■

© *Cahier Bernard Lazare*. 2019, nr. 413

Bronius RAGUOTIS

LIUDIJIMŲ KNYGA

Aš esu Etmės Evė. Ieva Simonaitė amžininkų liudijimuose: simonaitistikos šaltinių publikacija / Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Knygotyros ir leidybos tyrimų katedra, Skaitmeninių medijų laboratorija; liudijimus užrašė, rinkinį sudarė ir parengė leisti Domas Kaunas. Antroji laida. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019. 332 p. : iliustr., portr. Santr.: anglų p. 300–303, vok. p. 304–308. Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės: p. 309–330.

Atsitinka, kad vieną kitą knygą perskaitai ir po ilgesnio laiko jai pasirodžius. Tai neįsigijai, tai patraukė kitos literatūros aktualijos, tai dar kažkas ją laikinai pastūmė nuo šalėn... Šių eilučių autoriui tokia knyga buvo atsiminimai ir liudijimai apie Ievą Simonaitę – „Aš esu Etmės Evė“, parengta žymaus knygotyrininko akademiko Domo Kauno. Reta, kad tokio pobūdžio leidinys susilauktų ir antros laidos, atrodančios solidžiai, meniškai, net bibliofiliškai. Prie jos dizaino įgudusią ranką pridėjo Dailės akademijos profesorius Alfonsas Žvilis. Šiose trumpose pastabose apie knygą pirmiausia norėčiau dėmesį atkreipti į Domo Kauno „Pratarmę“ ir jo komentarus. Iš čia sužinome, kaip radosi knyga, kaip ji sudėstyta, kokia istoriografija susidariusi apie

Ieva Simonaitė

Ievą Simonaitę. Bet šiomis žiniomis neapsiribota. Prartarmė iškelia įdomų ir svarbų teorinį klausimą – svarsto santykį tarp autorinių atsiminimų ir sakytinių liudijimų, aptaria jų ypatybes. Literatūros ir žurnalistikos mokslams, regis, derėtų toliau svarstyti ir čia nagrinėjamąjį dalyką, ir kitus memuaristikos teorijos klausimus. (Beje, įdomios medžiagos čia duotų Alfonso Bieliausko memuaristikos ciklas „Abipus Rubikono“.)

Išsamūs komentarai dažniausiai papildo, ypač sakytinius liudijimus, naujomis detalėmis, pataiso netikslumus ar paklaidas. Į juos Domas Kaunas įdėjo daug juodo, benediktiško triūso ir erudicijos – tą patvirtina gilus, detalus Simonaitės gyvenimo, jos aplinkos ir kūrybos pažinimas. Rašytiniai ir sakytiniai 55 asmenų atsiminimai knygoje suskirstyti pagal jų užsiėmimą, specialybę, kitus požymius. Daugelį liudijimų užrašė knygos parengėjas ir sudarytojas. Užrašant pasakojimus, sunku išvengti stilistinio ir kitokio jų supanašėjimo. Gal būtų

galima pageidauti iš asmenų, ypač artimai bendravusių su Simonaityte (jos namų šeimininkų, kitų talkininkų), kad daugiau ką būtų papasakoję, pavyzdžiui, apie rašytojos kūrybinį procesą, rašymo įpročius ir pan. Jeigu, žinoma, buvo įmanoma tai padaryti.

Baigdamas šias pastabas, pamaniau, gal nieko blogo neatsitiks, jeigu įterpsiu kai ką iš savo pažinties su Ieva Simonaityte. Paskutinius ketverius penkerius gyvenimo metus rašytoja praleido Vilniuje, Švyturio gatvės 22 namo 10-ame bute. To namo laiptinės gyventojai buvo uždari, beveik nesikaimyniavo, nors nuo seniau buvo geri pažįstami ar net draugai. Nuo Simonaitytės mus (turiu galvoje žmoną Genovaitę ir save) skyrė amžius, skirtingi kartų įpročiai, patirtis ir būdas, o ypač pagarba literatūros klasiškai. Nesiveržėme užmegzti artimesnės pažinties su rašytoja, nedrįsdami trikdyti jos ramybės, kuri tokia reikalinga sveikatai ir kūrybai. Su dukra Egle (tada ji buvo paauglė) sutarėme, kad, nešdama mūsų šiuokšles į mašiną, atvažiuojančią jų surinkti, paims tokį kibirą ir iš Simonaitytės buto. Eglė sąžiningai vykdė tas pareigas, todėl nusipelnė rašytojos simpatijų, ši vadino ją savo drauge, padovanojo dedikuotą knygą. Dukra labai krintosi dėl rašytojos netekties kaip ir mes.

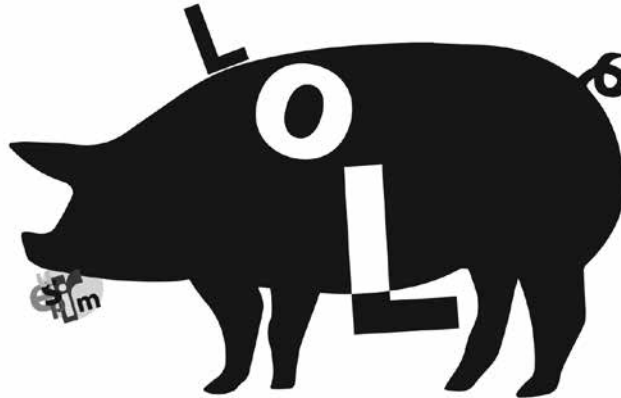
Ieva Simonaitytė į savo 80-metį pasikvietė laiptinės kaimynus, dalyvavome ir mudu su žmona. Rašytoja tą vakarą užrašė man sukaktuvinį savo fotografijų lankstinuką su netikėtai aukšta dedikacija. Kai darbavausi kaip publicistas ir literatūros kritikas, esu parašęs recenzijų apie rašytojos kūrinius („Pikčiurnienė“, „... O buvo taip“).

Šį tą pridurti norėčiau apie teismo bylą, susijusią su Simonaitytės namų šeimininkės – talkininkės Domicelės (vadintos Domute) Rimaitienės statusu (pareigybėmis) ir jos pageidavimais dėl rašytojos palikimo. Teisme Mykolas Sluckis ir aš, šių eilučių autorius, liudijome, kad Rimaitienė rašytojai talkindavo ne tik buities, bet ir kūrybos darbe. Tačiau teismas pripažino, kad teisi yra kita pusė, kaip liudijo Michalina Meškauskienė su dar kažkokia moterim (nebeprisimenu jos pavardės).

Domo Kauno sudarytą atsiminimų knygą perskaičiau su įdomumu ir su nauda. Malonu, kad galėjau parašyti ir šį savo liudijimą. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai CLXXXII

KAS KIENO MEILUŽIS

Mano būrimo salone *Dura necessità* išsiplieskus klientų tarpusavio ginčams, kilo masiniai neramumai ir jau antrą savaitę vyksta riaušės. Aišku, tai natūralu, artėjant rinkimams, nes prieš juos, pasak niūriojo apžvalgininko Vytauto Brr, jau „susikibo net teroristai“, užuot ramiai terorizavę kitus. Nieko keista – antai lenkai net po rinkimų riaugėja. Pasak liberalų, pensininkai su kaimiečiais šoka ratelį „Oi Duda ir vėl Duda“, bet Liuksemburgo premjeras Xavier savo buvusiam draugui Andrzejui pareiškė, kad niekada jam neatleis už žodžius, pasakytus per prezidentinę kampaniją, neva LGBT bendruomenei priklausantys asmenys apskritai nėra žmonės. Karo gal nepaskelbs, bet Briuselio koridoriuose tikrai nebesisveikins.

Tačiau pas mus riaušės kilo visai ne dėl to. Užtenka ir savų batalijų. „Gerovės valstybę matysime kaip savo ausis, nebent sapnuose, nes Jo Ekselencija pirmosios kadencijos pirmaisiais metais atrodė

gana apsnūdęs“, – piktinosi užkietėjęs neurastenikas, ir jį iškart primušė tie, kurie Prezidentui ką tik baigė pinti ąžuolų vainiką. „Daukanto aikštėje kol kas vyksta tik intensyvi angarija – priverstinis verbavimas į valstybės tarnybą“, – nesiliovė kritikuoti primuštasis. „Tuo ilgą laiką vertėsi ir premjeras, bet žiūrėk, kaip susitvarkė! Lietuvos angelas sargas, t. y. Angela Merkel, dabar yra Skvernelis. Prezidentai keisis, o jis stovės kaip uola, nes turi valdžią ir pinigus“, – replikavo išvalgus šizofrenikas. „Tačiau Ministras Pirmininkas turi ir bėdų – generolui Aurelianui, išvargintam mūsų su koronavirusu, pelnytai išvykus atostogauti, situacija iškart komplikavosi, vėl reikės stropiai maskuotis, maža to, pažeista korupcijos voratinklių, visai iškrito iš rikiuotės *e-sveikata*. Tiesa, ministro įvaizdžiui tas nė kiek nepakenkė“, – nuobodžiai svarstė flegmatikas.

Čia atšvilpė Viešulas, Lietuvos darbdavių konfederacijos prezidiumo narys, kaukdamas: „Lietuva – Eu-

ropos Sąjungos baudžiauninkų kraštas!“ Jam pritarė „Dviračio šou“ vedėjas Sūrskis, sakydamas, kad jo senelis stribas tą numatė jau prieš pusšimtį metų. Griebęs Mauzerį, dviratininkas nuskuodė nežinoma, turbūt Briuselio kryptimi.

„Pakako menko lietaus, kad elektroninės sistemos būtų paralyžiuotos be jokių kibernetinių Kremliaus atakų!“ – piktdžiugiškai pranešė aiškiai pasiligojęs skeptikas. Politiškai nuovokesni asmenys jam iškart atšovė, kad dabar veikiama daug subtilesniais būdais. Antai prie Karaliaus Mindaugo tilto stūksantys nebaigti Maskvos namai tapo reklaminiu stendu – ant jų stogo buvo nupieštas didžiulis paties Putino vyriškas pasididžiavimas su visais „pričendalais“, juk amžinam savo prezidentavimui samodūras pasirinko labai ambicingą šūkį: „Rusų Džeimsas Bondas!“

„Štai pavyzdys – balotiruokimės lokaliai, bet reklamuokimės globaliai! Ne taip, kaip pas mus – kandidatuos koks nors Pupų Dėdė, Palangos Juzė (LSDDP), Krivių krivaitis (LŽVS), gal dar išlįs ir koks nors Pilypas iš kanapių“, – dėstė juodai nusivylęs ciklotimikas. „Puiku, kad užsiminėtė apie kanapes! Ar žinote, kad per šiuos rinkimus susigrums ir Lašininis su Kanapiniu?“ – sukta pasiteiravo budrus paranojikas.

„Nesąmonė, juk čia ne Užgavėnės!“ – pasipiktino politiškai pasikaustęs etnokultūrininkas. „Būtent! Tai ir bus elektoratą klaidinantis manevras! Karbauskis, užsiauginęs storus politinius lašinius, iškvies į dvikovą Šimašiaus mūžą Armonaitę, kuri agituoja už laisvę narkotikams, t. y. nori įteisinti rekreacines kanapes.“

Užuodęs lašinius, atsibudo apkasuose taikiai tūnojęs bulimikas: „Ar prisimenate, ką kadaise sakė Winstonas Churchilis? Pasak jo, šunys žiūri į žmones iš apačios, katės – iš viršaus, tiktai kiaulės mus laiko sau lygiais. Mokslininkai jau seniai įrodė, kad esame labai panašūs – dėl fiziologinių savybių kiaulėms nesiseka pažvelgti į dangų, jos nemoka žiūrėti į priekį, tačiau turi itin gerą uoslę, todėl pačios pirmos atskuba prie lovio.“

„Vėl keiksite Viktorą U.? Žmogus iš pašaknų pasikeitė – užuot pats lindęs į valdžią, parems tą premjerą ir tą koalicijos ašį, kuri išgelbėjo jam sėdynę, kad neatsidurtų anuomet dar veikusioje įstaigoje anapus dabartinio Šimašiaus pliažo“, – situaciją karštai pakomentavo arši blondinė.

„*Cherchez la femme!*“ – džiugiai klyktelėjo asmuo, įtartinai panašus į alfonsą Grigaitį. Kareiviams moteris visada sušildo širdis ir suminkština smegenis. Visus ir dabar užplūdo prisiminimai. Kai imtasi jais dalytis, vienas guvus 31 metų klaipėdietis pasigyrė, kad savo karštas glamones su ištekėjusia moterim ne tik nufilmavo, bet ir liepė sugulovei susimokėti 20 tūkstančių eurų, kad „to visko“ jis nepaviešintų internete. Vyrai, nieko nežinoję apie tokią verslo rūšį, gyvai susidomėjo, tačiau kiaurai viską permatantis prokuroras Kiaurakis baisiai pasipiktino: „Pasitaiško, kad meilužiai tampa priešais, švaistosi kaltinimais, kaip koks Johny’s Deppas su savo kažkelintos eilės žmona Amber, vienas kitam grasina, žada paviešinti kokius nors gėdingus dalykus, tačiau kad už tokio pobūdžio šantažą būtų reikalaujama šito-o-okio dydžio sumų, dar nesu girdėjęs!“

Pagrindinis tų įrašų herojus, režisierius, operatorius bei prodiuseris prokurorui atšovė, kad tokie menininkai kaip jis netrukus lengviau atsikvėps, nes galės nevaržomai filmuoti žalčius, gyvates, barakudas, lovelasus, žigolus ir kitus meilės verslo atstovus, mat Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija ką tik nusprendė, kad nedraudžiama savo namuose daryti vaizdo ar garso įrašų, dėl kurių visai nebūtina perspėti asmenis, tuo metu esančius tose patalpose.

O dabar spėkite, kodėl Aureliano reitingai kyla, nors sveikatos apsaugos sistema grimzta į dugną? Todėl kad jo meilužis COVID-19 niekur nesitraukia!

Šiaip ar taip, laisvė menui ir kanapėms! ■

Tiesiai iš politikos kiaulidės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2020. 7 / 8 (667 / 668)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

José Luis PARDO. *The senseless rage of resentment.* Intellectuals once mocked clumsy attempts to censor art on 'moral' grounds in late-Franco Spain and elsewhere. They're not laughing now. The shift to identity in politics could give the morality police a new lease of life, argues philosopher José Luis PARDO (page 2).

Semir ZEKI. *Beauty in Architecture Not a Luxury – Only a Necessity.* Can beauty in architecture nourish the human emotional brain? Semir Zeki, professor of Neuroaesthetics at University College London argues that it does. He goes further in suggesting it should be a quality in all buildings and that humanity has the ability to recognize this beauty across all cultural divides (page 6).

Michael W. MEHAFFY, Nikos A. SALINGAROS. *The authors discuss architecture from the perspective of biophilia.* This is a recent tendency based on research by such pioneers as Roger Ulrich who made a discovery that hospital patients recovering from surgery can benefit from views of nature through hospital windows. This discovery became a trend in architectural theory and practice (page 10).

Tomas KAVALIUSKAS. *Superiority of Medicine.* Coronavirus in Lithuania is being mostly discussed in the context of recession. The stress is made on how it will impact economics and business. But where are discussions – live and virtual on physical fate of the nation? Is this a part of national security? Will the Balts continue to exist in the 21st century? (page 13).

Rimantas GUČAS. *Reminiscences of Monuments.* Polemical notes on monuments of historical figures (page 17).

Kristupas ŠEPKUS. *Love and Grief of Vilnius.* Vilnius, as if the Dream of Oblomov teaches us to create wonderful illusions and to enjoy pain. There is no other city that could teach so well to enjoy the pain of unhappy love (page 18).

Hard Miracles of Life. From poetry collection. Compiled by Julius KELERAS (page 20).

Kęstutis ŠAPOKA. *Did Silent Modernism Exist in Lithuania? Some notes on biographical models of artists.* The author discusses a situation in which conjecture presents itself as a "zone of free creation". If one follows this logic one has to conclude that most authentic thinking and arts is the one that corresponds to ideological patterns (page 25).

"Continuity of festivals of happenings would have been meaningful". Composer Gintaras Sodeika talks to musicologist Vita Gruodytė. The talk is focused on the period of 1988–1991 when political change took place. Independent festivals was one of the consequences of this process (page 33).

Donatas KATKUS. *Talent Devoted to Lithuanianess. In memoriam* Algis Grigas. Singer Algis Grigas remained close to Lithuania during his life. He

was a member of Chicago Lithuanian opera and did a lot to make his activities meaningful (page 46).

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. *Metamorphoses of Amber Jewelry.* An overview of the exhibition *Metamorphoses of Sun Stone* held at Palanga amber museum (page 48).

Viktorija SAMARINAITĖ. *The Threshold of Eternity or Life in the Woods. Attempt to Solve Mystery Brought Forward* by Čiurlionis (page 52).

I Believe That Everything Will be Okay. Jūratė Stauskaitė interviews curator Ūla Tornau (page 56).

How an audience become Hamlet? Theater director and educator Olga LAPINA is interviewed by Monika MEILUTYTĖ. The journal thus starts series of articles discussing theater and audience (page 56).

Raminta JURĖNAITĖ. *Loneliness as a Gift.* Review of the exhibition of one of the most original Vilnius' female artists' Ina Budrytė "Dreams for Every Day" held at Lithuania's National Library (page 63)

Narius KAIRYS. *One more film on film director Andrej Tarkovskij – Cinema as Prayer* (page 65).

We should forget our ego in order to get back to the roots. French film maker and photographer Vincent MOON is interviewed by Guoda DIRŽYTĖ (page 68).

Mindaugas PELECKIS. *There is No Babel for Those who Live Language.* The author interviews Tim Keley and Jared Gimbel who know many and rare languages (page 72).

Maeve BINCHY. *The Garden Party. Sentimental story.* Translated by Gražvydas KIRVAITIS (page 76).

Alicija DZISEVIČ. *Diamond Lyre of Adam Mickiewicz.* This Was a gift given by poet Alexander Pushkin to his colleague. The article analyzes the history of this gift (page 79).

Darius LEVICKI. *Acts of Vandalism in Vilnius Rasos Historical Graveyard since 1990.* An overview (page 82).

Kazys SAJA. *I Knew them a little.* Sketches on writer Sofija Kymantaitė, filmmaker Jonas Mekas, writer Marius Katiliškis, theatre director Juozas Miltinis and writer Juozas Baltušis (page 89).

Virgilijus ČEPAITIS. *One Third of Life. From November 1991 to the present* (page 94).

Dalija EPŠTEINAITĖ. *Unusual View?* A book by Arkadijus Vinokuras We did not Kill did not become a sensation. Vinokuras attempted to make peace by someone to someone though in reality people he interviewed make distance from the events of WW II. Perhaps the author could benefit from the fate of the grandson Rainer of the head of Aushwitz Rudolf Höss. A conversation with his grand-son Rainer – who is activist against antisemitism was published in a French journal *Cahiers Bernard Lazare* (2019, nr. 413). The journal's editor Léa Moscona gave permission to translate and publish this conversation in *Kultūros barai* (page 103).

Bronius RAGUOTIS. *The Book of Witness.* Remarks on the book I am Eva of Etmė. Ieva Simonaitytė as viewed by her contemporaries, edited by Domas Kaunas (page 107).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Who is Who's Lover?* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 109).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming! Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

Jan ZIELONKA

The mythology of the East-West divide (En) (Lt)

With the fall of the Berlin Wall, the unification of Germany, and the EU's enlargement, the East-West divide has lost its meaning. Moreover, post-communist countries have been more vigilant in keeping their accounts in order than many of their western European partners. So why not put the ghosts of communism to rest and build a united Europe?

SRTR fondas 2020 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros raidos kryptys ir komunikacijos slenksčiai“ skyrė 23 000 eurų, o projektui „Nepriklausomybė kultūros veidrodyje“ – 24 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai, Kūryba ir kūrėjai, Apie knygas

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektus. „Eseistika – kritinio mąstymo teritorija“ 7000 eurų. „Grįžtamojo ryšio paieškos teatre“ 7000 eurų

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2400 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Gintaras
SODEIKA
Nežinomo
kompozitoriaus
kapas. 2020
Performanso
scenos
Pokalbj su
kompozitoriumi
skatlykite p. 33

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2020 . Nr. 7/8 (667 / 668), (1–112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009